

V. TANÚK ÉS VÉRTANÚK

„Amíg egyetlen ember él, aki nem felejt, ti sem felejthettek!”

Gyurkó László

I. AKIK A LISTÁN VOLTAK...

A listán szereplő 65 kivégzett személyről az ott feltüntetett adatokon (sorszám, családi és utónév, születési hely és év, vallási és nemzeti hovatartozás, családi és vagyoni állapot) kívül is igyekeztem minél több információt összegyűjteni. A legrészletesebb felvilágosításokat a hátramaradt családtagoktól kaptam, de sajnos, nem minden esetben találtam ilyenekre. Az ismerősöktől, valamint másod- és harmadkézből származó értesülések nem mindig hitelesek, gyakran pedig még ellentmondóak is. Az igazság több esetben nem deríthető ki egyértelműen, ezt kénytelen vagyok az olvasók ítélőképességére bízni. Mindennek utánajárni a jelen körülmények között szinte lehetetlen. Az adatközlők többsége arra kért, hogy nevüket ne hozzam nyilvánosságra, kilétüket így csak a családi kapcsolat megnevezésével vagy nevük kezdőbetűivel jelzem. A szögletes zárójelben foglaltak a szerző megjegyzései. Fekete keretben a „halállistán” feltüntetett adatok magyar fordítása. Az áldozatokkal kapcsolatos információkat nem

az eredeti „halállistán” olvasható sorrendben, hanem a magyar betűrendben közlöm.

32. DR. BALOGH KÁROLY

Zenta, 1880., R. k. magyar, özvegy, 2 gyermek apja, vagyonos

Dr. Balogh Károly fia:

Igen Tisztelt Tanár Úr!

Budapest, 1995. febr. 27.

Jóleső meglepetéssel olvastam kedves sorait. Sajnos ismerem, és több példányban is megvettem Matuska Márton és Cseres Tibor szomorú tárgyú könyvét. Az USA-ban és Ausztráliában élő rokonaimnak is küldtem 1-1 példányt, hogy a Nyugat évszázadok óta alvó lelkiismeretét legalább saját környezetükben ébresztgessék. (Naiv álom!)

Örülök, hogy olyan veszélyeztetett körülmények között, ahol Önök élnek, van erejük, bátorságuk, emberségük ezzel a tragédiával foglalkozni (...)

Egy tragédiával végződő emberéletet rendkívül nehéz röviden összefoglalni, annál is inkább, mivel szegény édesapám egész élete tragédiák sorozata volt.

Ennek ellenére megkísérelem:

1893. július 10-én született Zentán, szegény, de becsületes, szorgalmas családban. Számtalan testvére közül csak Katalin húga (Burány Péterné) és Mihály testvérébátyja és édesapám nőttek fel, mert a többi gyermekkorában

meghalt. Szülei csak őt tudták taníttatni, ösztöndíjjal. Így Zentán végezte el gimnáziumi tanulmányait. – Érettségizik, kitör az első világháború. Az olasz fronton harcol, az Isonzónál megsebesül. Minden létező hadikitüntetést megkap. Főhadnagyként szerel le. Vége a háborúnak, hazamegy Zentára a szülői házhoz. (Zenta, Gyepsor 249. sz. Predgradszki Venac 249.) Trianont és a megszállást nem tudja elviselni. Már akkor halálra keresik a megszállók, de nagypapa egyszerű paraszti ésszel az udvaron ásott veremben elbújtatja. Ekkor még sikerül elkerülnie a halált. A veszély elmúltával otthagyja a szülői házat és a szülővárosát. Átjön az anyaországba. Hihetetlen akaraterővel dolgozik, és közben elvégzi az egyetemet. Havat lapátol, dolgozik és tanul. Jogász lesz. Lépcsőzetesen halad, bírósági jegyző, fogalmazó, majd polgári peres járásbíró lesz. Az első felesége rövid házasság után meghal. Második felesége – (az én édesanyám) 1925-ben gyermekszülésben az akkori legjobbnak tartott Bársony-klinikán meghal. (Orvosi műhiba miatt.) Bírói működése: Szolnok, Hatvan, Makó. Édesanyám halála után engem levisznek Zentára, s 1930-ig, ötéves koromig édesapám testvérbátyjéknál (Balogh Mihály és felesége, Kolonics Mária) nevelnek. Miska bácsi, aki szintén végigharcolta az első világháborút, igen súlyos sebesüléssel, hadirokkantként kapott füszer- és kocsmaengedélyt. (Zentán, Alvég, Magyar u. 83. sarokház, az üzlet már be van falazva, Miska bácsi Valika nevű leánya lakik ott családjával). 1930-ban, amikor óvodába, majd iskolába kell jánom, visszahoznak Magyarországra. Édesapám harmadszor is megnősül, de 1942-ben feleségét elüti a 19-es villamos az Apponyi téren, és

meghal. Édesapám 1939-ben egészségügyi okokból nyugdíjba megy. Szegeden lakunk. Én a piarista gimnázium VI-ik osztályába járok, amikor 1941-ben megtörténik a Délvidék visszacsatolása.

1941 júliusában nagy örömmel költözünk le Zentára, édesapám örül, hogy még idős édesapját és Katalin húgát támogathatja. Én a VII–VIII. gimnáziumot Zentán fejezem be, 1943 júniusában érettségizek, s ősszel beíratkozok a Kolozsvári Egyetem jogi karára. 2 hónapi kolozsvári tartózkodás után állás után kell nézni, mert édesapám nyugdíja kevés az én továbbtanulásomhoz. Először Rudics Ignác zentai földbirtokos irodáját vezetem, majd megpályázok a szabadkai Közellátási Felügyelőségénél egy segédfelügyelői állást, ahová éppen egy egyetemi joghallgatót kerestek. 1944. febr. 16-án kezdtem el dolgozni Szabadkán. Először bejártam vonattal – Zentáról –, majd Szabadkán (Damjanich u. 6/a., Kosztolányi D. szülőháza mellett) évfolyamtársammal albérletben lakunk. Onnan kibombáztak, s a szabadkai vasútállomással szembeni emeletes házban (Stommsor 2. sz.) helyeztek el mint kibombázottakat. Itt ért a felszabadulás. A harcok délután kettőkor kezdődtek el. Mi a pincébe húzódtunk le. Az épületet a vasútállomással együtt a német és magyar katonaság foglalta el, onnan fedezték a visszavonuló vasúti szerelvényeket. Óriási vérfürdő, utcai harcok reggelig. Reggelre a park felől az állomást és a házunkat elfoglalták a jugoszláv partizán–oroszlakulatok. Meleg helyzet volt, mert a németek azt hitték, hogy a pincében partizánok lapulnak, és ezért néhány köteg kézigránátot dobtak le. A bevonulók pedig azt, hogy német vagy magyar katonák vannak a

pincében. Tolmács segítségével sikerült megértetni, hogy csak civil lakosok vagyunk.

Két hét után egy tehervonattal sikerült hazajutnunk Zentára. Édesapám – érezvén, hogy megismétlődik az első világháború utáni helyzet – kiment Tornyosra, a Rudics Ignác egyik tanyájára. A Gyepsor 249. sz. szülői ház utcai szobáját, amit édesapám használt, a partizánok lepecsételték, házkutatás során a Remington írógépet elvitték. A lepecsételt, piros színű papíron ez állott: „Smrt fašizmu, sloboda narodu^{18!}”

Én édesapám bátyjáéknál laktam, ahol 5 éves koromig nevelkedtem. Udvaroltam egy szerb-magyar vegyes házasságból származó lánynak, akit később feleségül is vettem. Gility Mirjana volt a neve. Édesanyja Kellner Flóra tanítónő volt, négy lánytestvér volt: Sztojánka, Mirjana, Nadó, Lyubinka. Édesapja Gility Milorád, 1941-ben meghalt, én őt még nem ismertem. 1941-től 1944-ig Zentán, a Szív u. 4.sz. alatt laktak, majd 1944 őszén visszakapták a vasútállomással szemben lévő házukat (sarkház, egy eszpresszó van benne.) Anyósom lakott benne egyedül a hetvenes években bekövetkezett haláláig.

1944. október végén normalizálódni látszott a helyzet, és én ekkor jóvátehetetlen hibát követtem el. Üzentem édesapámnak, hogy jöjjön haza a tanyáról, mert lepecsételték a szobáját, és keresik. Hazajött, és 1944. október 31-én délelőtt 10 órakor gyanútlanul és jóhiszeműen felmentünk a Városházára, hogy bejelentsük, hogy itthon vagyunk, nehogy azt hihessék, hogy elmenekültünk. (Bár

¹⁸ Halál a fasizmusra, szabadság a népnek!

azt tettük volna!) – Elmondtuk, hogy mi járatban vagyunk, összenéztek, mondták, hogy várni kell. 2-3 perc múlva azonban nem a lakáskulcsot adták ide, hanem 2 fegyveres állt mögöttünk, és közölték, hogy le vagyunk tartóztatva. – Lekísértek a rendőrségi fogdába, ahol már egy nagy helyiségben 40-50 ember volt összegyűjtve. Az egyik fegyveres, aki lekísért a fogdába, a menyasszonyom Zoro nevű barátnőjének (a Városháza épületében lévő cipőboltban eladóként dolgozott) az apja volt. Gondolom, így tudta meg a család, hogy mi történt velünk. Ebédet szabad volt bevinni. Az éjszakák borzalmasak voltak. Szalmán aludtunk, éjjel részeg partizánok jöttek be zseblámpával a fogdába, mindenkinek a szemébe világítottak, és keresték a haragosukat, akit meg akartak bosszulni vagy verni. Ilyenkor átvitték az illetőt a szomszéd helyiségbe, pl. egy kövér tűzoltóra emlékszem, akit rettenetesen összeverték. Két nap után átvittek bennünket a járásbíróság fogdájába. Ez a posta mögötti udvari épület, hosszú folyosóról nyíltak az egyes zárkák. Egy kis zárkában 6-8-10 ember volt összezsúfolva. – Egy WC-zés alkalmával pillantottam meg a folyosón Szabó Imrét, ő banktisztviselő volt, dr. Sik ügyvéd fogadott fia, akik az Adai utcán laktak. Én korrepetáltam latin-, történelem-, matematikából, mert magánúton végezte a gimnáziumot. Mindig jó kedélyű, mosolygós ember volt. Mindketten megdöbbszünk a másikkal: Imre, Te hogy kerültél ide? – Ahogy Te – volt a válasz, de az örök hajtottak, és ránk szóltak, hogy nem szabad beszélgetni. Többé nem láttuk egymást.

1944. nov. 4-én délután megkezdődtek a „kihallgatások”. Akit szólítottak, azt a zárkából a folyosó elején

lévő nagyobb irodahelyiségbe kísérte egy őr. Már jó sötét volt, amikor szólították a nevemet. 4-5 napos szakállal, napok óta mosdatlanul léptem be a nagyobb szobába. Rossz öltözetű civilek és partizánok ültek egy asztal mellett össze-vissza, ki széken, ki az asztalon. A cigarettafüsttől és a gyér villanyvilágítástól alig lehetett látni a félelmetes arcokat. Engem egy tolmács kérdezett. (Ő viszonylag normálisan volt öltözve.) A Vas vendéglős lehetett, mert néhány kérdés után (voltam-e katona, hol jártam iskolába, hol dolgoztam stb.) azt kérdezte, hogy 4-5 éves koromban nem én voltam-e az a kisfiú, akit Mariska néni – Balogh Mihály nagybátyám felesége – hordozott magával, mikor ment a üzlet részére bevásárolni hozzájuk italféleségeket. Mondtam, hogy igen, én voltam. – Vagy ez vagy a menyasszonyom – későbbi feleségem – és anyósom, vagy mindkettő mentette meg az életemet. Az asztalnál ülők szerbül beszéltek egymással, amiből én egy szót sem értettem. Csak annyit mondtak az őrnek: „Mo-
zse¹⁹.” Ez az életet jelentette, amint az később kiderült, de abban a pillanatban én ezt nem tudtam, és nem is érzékeltem. – Akinek azt mondták: „Ne mo-
zse²⁰,” – az jelentette a HALÁLT!

Mit sem sejtve, visszakisért az őr a zárkába, hogy felvehessem a kabátomat. Megkérdeztem édesapámat, hogy megvárjam-e (mert természetesnek tartottam, hogy most ő következik), de ő azt mondta, hogy menjek csak haza, majd otthon találkozunk. Elbúcsúztunk egymástól,

¹⁹ Lehet.

²⁰ Nem lehet.

megcsókoltuk egymást, de egyikünk sem sejtette, hogy többé soha nem látjuk egymást.

Édesapám a bent töltött 4-5 nap alatt többször mondta, hogy érzi, hogy innen nem fogunk többé kikerülni. De amikor megkezdődtek a kihallgatások, felcsillant a reménység.

Szabadulásom után még 4 napig vittem délben az ebédet. Az egyik nap lekváros buktába belesütve rövid levelet írtam arról, hogy miket kérdezgettek, hogy édesapám ismerje az én „vallomásomat”. – Sajnos az ő, aki bevette az ételes kosárkát, észrevette. Kivette a levelet – azt hittem, hogy ismét visszakerülök, de megúsztam.

Amikor nov. 10-én vittem volna a reggelit, közölték, hogy nem lehet beadni, mert a foglyokat az éjszaka elvitték Dél-Bácskába mezőgazdasági munkára – kukoricát törni, miután a termés jó része kint maradt a háború miatt. Még ezt is elhittük. Csak napok múlva terjedt el a hír, hogy azon az éjszakán lövöldözéseket hallottak a népkerti lejáró – Tisza-híd felől.

Én 1945. ápr. végéig későbbi feleségeméknél laktam az állomással szembeni házukban. Ápr. végén egy éjszaka éjfél felé vagy 10-12 felfegyverzett partizán felzörgetett, bejöttek, és 10 perc időt adtak a felöltözködésre és arra, hogy egy aktatáska holmit vihetünk magunkkal. A feleségem nővérét, Sztojánkát, férjét, Németh Lajost, és 2 éves kislányukat, akik magyar állampolgárok voltak, kivitték a laktanyába, s onnan másnap marhavagonokba rakták, és áthozták Szegedre a fegyverszüneti szerződés alapján – így utasítottak ki Jugoszláviából. Később menyasszonyomért visszaszöktem, s együtt ugyancsak visszaszöktünk Sze-

gedre, Röszkénél azonban a jugoszláv határőrök észrevettek, tüzeltek ránk – jóllehet már magyar területen voltunk –, visszavittek, kihallgattak, de elengedtek, csak a csomagjainkat elszedték.

Így végződött számomra a délvidéki tragédia. – 1945 májusától szolgálattételre történt jelentkezésem után a Közellátásügyi Minisztérium a Szegedi Közell. Felügyelőséghez osztott be szolgálni. – Egy délelőtt a hivatalban dolgoztam (a Széchenyi téren az Arad-Csongrádi Takarékpénztár épületében), amikor egy egyszerű, mezítlás parasztember keresett fel. Négyszemközt kíván velem beszélni. Bementünk egy üres szobába. – Kérdezte, hogy nem ismerem-e fel? – Én nem ismertem fel, mert rendkívül rossz az arcmemóriám. Elmondta, hogy együtt voltunk bezárva Zentán, de én a sok arc közül nem ismertem fel. Végig együtt volt édesapámmal. Azért keresett fel, hogy elmondja, azon a bizonyos november 10-i éjszakán egyenként kivitték őket, alsónadrágra vetköztetve a zentai Városháza-fogda udvarára. Sorba állították őket, és jobbról-balról drótot húztak a hónaljuk alatt, ami összetartotta a sort. – Sötét éjszaka volt, esett az eső. Elindultak a Népkert irányában, ő már tudta, hogy innen nincs menekülés. Az egyik saroknál, amikor kanyarodott a sor, kivette kezét a drótok közül, és kibújta a sorból. A kísérő fegyveres partizánok 6-8 méterre voltak egyenként tőle. Elszánta magát, ha észreveszik, ott helyben lövik le, de ha sikerül a sorból kilépni, talán megmentheti az életét. Megvárta a falhoz lapulva, míg elhalad a sor, és úgy, egy szál alsónadrágban, mezítláb elment egy rokona lakásáig, ott bekérezkedett, várt még néhány napot, majd átszökött Szegedre. Én a

meglepetéstől szóhoz sem tudtam jutni. Némán hallgattam a megrázó történetet. Befejezte mondókáját, elbúcsúzott, s anélkül, hogy a nevét is megmondta volna, elment, s azóta sem tudom, hogy hogyan hívták, vagy mi lett a sorsa. Azt sem tudtam megkérdezni, hogy hogyan talált rám, honnan tudta azt, hogy egyáltalán Szegeden lakom, hol dolgozom stb. Azt hiszem, ő volt az utolsó élő tanú, aki úgyszólván az utolsó pillanatig együtt volt a 65 kegyetlenül, igazságtalanul, bírói ítélet nélkül kivégzett magyar zentai mártírral.

Hát ennyi ez a mi szomorú történetünk. Rengeteg a miért. – Miért kellett nekünk leköltözni 1941-ben Szegedről Zentára? – Miért vártuk be 1944 őszén a front odaérkezését, mikor a volt zentai osztálytársaim, évfolyamtársaim jóindulatúan figyelmeztettek, hogy az „ejtőernyősök” jobb, ha visszatérnek az anyaországba? – Nem volt mitől félnünk. Senkinek sem ártottunk, tiszta volt a lelkiismeretünk. Én szerb lánynak udvaroltam, nem ismerünk semmiféle nemzetiségi, vallási, faji megkülönböztetést. – Ez kevés volt. – Most már látom, nem lett volna szabad ilyen naivnak lenni.

Most Budapesten élek. Az 1925-ben meghalt édesanyám két igen idős testvérét ápolom 6 éve. Az idősebb tanárnő volt Sárospatakon, múlt év szept. 28-án halt meg 101 éves korában. Most a legkisebb hűgát gondozom, Ő 94 éves. – Fiam vegyész mérnök, Miskolcon lakik, Sajóabonyban dolgozik, míg nagyhírű cégét fel nem számolják, és megszűnik élete első és valószínűleg utolsó munkahelye.

Elnézését kérem, hogy egy kicsit hosszúra sikerült levelem, de ilyen véres drámát az érthetőség rovása nélkül nem tudtam volna rövidebbre venni.

Szívből kívánom, hogy Tanár Úr munkálkodásával ápolja a töredékmagyarország szellemét, és őrizze meg a későbbi generációk számára is az ártatlan emberek vértanúságát. – Pár évvel ezelőtt átmentem autóval Zentára, és lefényképeztem a Tisza-töltés és -árterület azon részét, ahová olyan sok sódert hordtak. Azt hiszem, azok alatt nyugodhatnak édesapámék és mártírtársaik porai.

Abban a reményben, hogy némiképp sikerült elősegíteni kutatói munkásságát, ismeretlenül is maradok tisztelő híve:

Balogh Károly
nyugalmazott oszt. vezető

22. BARÁTI ISTVÁN

Zenta, 1900., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos

„25 lánc földje volt, '41-ben a telepések holmijából »pakolt«. Az ő háza volt a jelenlegi állatorvosi állomás [ma: Petar Drapšin u. 41.], Péter nevű testvére Magyarországon él.” (B. J.)

„35–40 lánc földje volt.” (K. P.)

„Nagygazda volt.” (M. I.)

„Adahatáron volt a tanyája.” (N. B. P.)

TLZ:²¹ Földműves, vagyonát – 38,5 kat. hold – bírósági végzés alapján 1945-ben konfiskálták.

6. DR. BASCH LAJOS

Csóka, 1910., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, háza van

„Ügyvéd, apja tanító volt Csókán. A tízes igazoló bizottság tagjaként fogták el, noha a menyé kommunista volt.” (T. G.)

Dr. Basch Lajos fia: „Édesapám nem Csókán, hanem Újhelyen [ma: Uihei, Románia] született 1910. aug. 14-én. Az ő apja, vagyis a nagyapám pedig Nagyzsámon 1884. szept. 26-án. Egyébként a családkról minden adat megtalálható ebben a könyvben – mutat egy kemény fedelű füzetet –, melynek első lapján ez áll: »A Basch család családi könyve 1751. Összeállította és rendezte Kasics Károly bogáromi ka-nonok nyomán Basch Nándor padéi plébános«. A másik oldalon: »Tekintetes Basch Jakab újhelyi tanító úrnak emlékül 1894. November 4. Kasics Károly«. Basch Péter Lajos nevénel az utólagos bejegyzés: »eltűnt Zentáról 1944. nov. 9-ről 10-ére virradó éjjel. A partizánok, illetve kommunisták áldozata lett.«

Emlékeim hiányosak ebből az időből – folytatja az adatközlő –, inkább csak azt tudom, amit édesanyámtól hallottam. Így dátumokat sem tudok, csak annyit, hogy először a kisbíró, vagyis hát a városi dobos jött apámért: »A doktor úrnak jelentkeznie kell, de ne féljenek, nem lesz

²¹ Történelmi Levéltár, Zenta

semmi baja!« Valóban, néhány órás kihallgatás után még aznap haza is engedték. Csakhogy pár nap múlva megint behívták, s akkor már a kihallgatás tovább tartott, csak másnap került haza. De a kihallgatást lebonyolító szerb (bizonyára jó ismerős) megnyugtatta: »Ne félj, látod, most is elmehetsz, hiszen nem csináltál semmit!« Anyám azonban nyugtalan volt, könnyögött apámnak, hogy menjünk el Zentáról, mások is elmenekülnek. Egyszer az történt (erre magam is jól emlékszem), hogy féderes kocsi állt meg a ház előtt, szüleim ismerősei jöttek be, néhány órát töltöttek nálunk, forró teát is ittak, és csaknem rábeszélést apámat, hogy tartsunk velük. Már rám adták a téli fehérműt, a kezeslábast, becsavartak egy pokrócba, készültek kivinni a kocsira, amikor apám megint csak meggondolta magát: »Sehova sem megyünk!« Ismerőseink végül is nélkülünk mentek tovább. Anyám nagyon sírt.

A harmadik alkalommal reggel jöttek apámért. Nyakkendőt kötött, barna öltönyt vett fel, úgy ment el. Nem nyugtalankodott, de akkor már nem engedték haza. Néhány napon át vittünk be neki ebédet, egyszer, emlékszem, a cellába is beengedtek, anyám nővére is velünk volt. Apám akkor is nyugtatta anyámat: »Nem bántottak, nem vertek meg« – mondta. Másnap azonban, amikor látogatóba mentünk, nyitva találtunk minden ajtót. »Elvitték őket – mondta az ő anyámnak –, nyugodtan menjenek csak haza!«...”

Dr. Basch Lajost 1943-ban Budapesten a jogi és politikai tudományok doktorává avatták.

TLZ: Dr. BASCH Péter Lajos Ferdinánd. Született 1910. augusztus 14-én Újhelyen (ma: Románia), apja

Ferdinánd, anyja Nahr Zsuzsanna. Nős – felesége Tóth Rózsa Mária. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 342/1957. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében a Városháza börtönébe volt bezárva, ahonnan eltűnt. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 33/1958. sz. alatt.

58. BENCSIK LAJOS

Zenta, 1904., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyon-talan

„Hentes volt, kimondott magyar érzelmű ember, azért jelentették fel, mert nem adott hitelbe húst.” (B. I.)

„Nem sok jót mondhatok róla, nagyon feszelt! A kompnál lakott, átjártak Bánátba, seftöltek. Mikor egyszer a becsei csapat Zentán játszott bajnoki labdarúgó-mérkőzést, a vendégek szurkolói, köztük nők is, hangosan kiabáltak szerbül, biztatták a csapatot, mire rájuk szólt: »Ne ugass, nem Vadrácországban vagy!«” (A. S.)

Bencsik Lajos fia 1927-ben született, 1944 októberében Makónál katonaként orosz fogságba esett. Először Nagy-kikindára vitték, ott nagyon megverték, majd Temesvárott lágerbe került. 1945 augusztusában engedték ki. Amikor kiszabadult, apai nagybátyjához került Szegedre, ott tudta meg édesanyja leveléből, hogy apját kivégezték. „Később anyám is átszökött Szegedre, ott voltunk fél évig. Még ott elmesélte apám eltűnésének a körülményeit. Egy este két civil ruhás, puskás ember állított be hozzájuk: »Jöjjen

velünk!« – szóltak apámhoz. »Hova?« »Kihallgatásra. Tanúnak visszük« – nyugtatták meg. Még azt is mondták, hogy vegyen nagykabátot, mert hideg van. Egy hétig hordták neki az ebédet, akkor azt mondták az örök, hogy másnap már ne hozzanak ételt, mert a foglyokat elviszik máshova. Másnap hajnalban három óra tájt bekopogtak a szomszédok azzal, hogy kivégezték a fogva tartottakat. Nem tudni, honnan értesültek erről ilyen villámgyorsan.

Apám 1905-ben született, hentesmester volt, a Tiszaparton volt az üzlete, de a Csarnokban is árult. Szerette és értette a mesterségét, a legjobb házakhoz szállított, mindenki becsülte, tudunkkal nem volt ellensége. Čika²² [Aleksandar Stojkov] z átalsó szomszédunk volt, ő is megpróbálta kiszabadítani, de nem engedték. »Vegyél ki bárki mást, de őt nem engedjük!« – mondták neki. Nem tudta megmagyarázni, hogy miért.”

„Nagyon erős ember volt. Nyaranként a Tiszán levő uszodák egyikén gyakran rendeztek birkózómérkőzést egy hasonlóan erős szerb férfival. Szidták és provokálták egymást, úgy rontottak a másikra, mintha meg akarnák ölni, de végül mindig szabályos birkózás lett a dologból változó sikerrel. (T. I.)

28. BERKES PÁL

Zenta, 1898., r. k. magyar, nős, 3 gyermek apja, vagyon-talan

²² Bácsi (az egyik adatközlő).

20. BÓKA PÁL

Zenta, 1897., r. k. magyar, nős, 4 gyermek apja, vagyon-
talan

„Felsőhegyi lakos.” (B. I.)

52. BOROSS GÉZA

Zenta, 1915., r.k. magyar, nős, 1 gyermek apja, vagyonos

„Bogarasi lakos, rendes ember, leventeparancsnok volt.”
(N. M.)

„A likasi úton lakott, elég nyers ember volt, mint leventeoktató a szerb gyerekeket megrugdosta, felpofozta, de másokat is.”

„Stevo Branovački megpróbált udvarolni Boross Géza fiatal feleségének, forszírozta az asszonyt, ezért Boross Géza pofon vágta. Branovački nem jelentette fel, hanem előbb felkereste Boross apját, és pénzt akart tőle zsarolni, de Imre bácsi azt mondta: »Nem adok, mert a te apádnak több van, mint nekem!« Boross Gézát rettenetesen megkínozták a börtönben.” (K. P.)

„Gáborfalun belül, a Likasi úton lakott. Leventeoktató volt. Egy szerb gyereket megrugdosott, mert rosszul célzott. Házkutatás alkalmával fegyvert is találtak nála, még egy géppuskát is. Akkor hozták be, amikor én már kijutottam. A nevét már odabent is hallottam említeni, de nem mertem neki szólni, meg egyébként is úgy össze voltam verve, hogy se járni, se enni nem bírtam.” (N. B. P.)

TLZ: BOROSS Géza Imre. Született 1914. november 27-én Csantavéren, apja Imre, anyja Utasi Piroska. Földműves, nős – felesége Szeles Rozália. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 292/1953. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 9-e. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyan tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. november 2-án ismeretlen személyek elvitték tanyájáról, egy ideig a Városház börtönébe volt bezárva – 1944. november 10-ig felesége ide élelmet vitt neki, majd azt az információt kapta, hogy férje már nincs a börtönben – eltűnt, azóta nem adott életjelet magáról.

27. BOROS JÁNOS

Zenta, 1903., r. k. magyar, nős, 3 gyermek apja, vagyonos

TLZ: BOROS János. Született 1903. november 17-én Zentán, apja Mihály, anyja Gubik Viktória. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 48/1959. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyan tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944-ben a háborús cselekmények során eltűnt, és azóta semmit nem tudni róla. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 7/1960. sz. alatt.

8. DÖME ALBERT

Zenta, 1910., r. k. magyar, nős, 1 gyermek apja, van egy háza

„Kőműves.” (M. I.)

TLZ: DÖME Albert. Született 1910. augusztus 19-én Zentán, apja András, anyja Molnár Gábor Viktória. Asztalos, nős – felesége Szorcsik Mária. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 636/1953. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében katonai őrzőkerület kihallgatásra vitte a Városházára, azóta nem adott életjelet magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 13/1955. sz. alatt.

23. DÖME TAMÁS

Zenta, 1904., r. k. magyar, nős, vagyontalan

3. DUDÁS PÉTER

Zenta, 1899., r. k. magyar, nős, 4 gyermek apja, vagyontalan

„Szobafestő, nyolc gyermeke volt.” (B. J.)

TLZ: DUDÁS Péter. Született 1892. június 23-án Zentán, apja István, anyja Biliczki Franciska. Nős – felesége Varga Gaál Erzsébet. Holttá nyilvánítva a zentai KB R. 92/1970. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 9-e. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: eltűnt Zentáról 1944. november 20-án – a Vörös Hadsereg bevonulása után –, azóta nem tért vissza és nem jelentkezett. A zentai

AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 470/1970. sz. alatt.

65. DUKAI LUKÁCS

Zenta, 1883., r. k. magyar, nő, gyermektelen, egy háza van

„A felsőhegyi csárda tulajdonosa volt.” (T. I.)

„Azt a csárdát még ma is Dukai-csárdának hívja a nép.”
(B. J.)

„Amikor a fia kérdezősködött utána, azt mondták neki, hogy fogja be a pofáját, mert úgy járhat, mint az apja.” (N. B. P.)

TLZ: kocsmáros, vagyonát – üzlethelyiség – bírósági végzés alapján 1945-ben konfiskálták.

31. DR. FELSŐHEGYI ANDRÁS

Zenta, 1886., r. k. magyar, nő, gyermektelen, vagyonos

„Nevét Hegyesről magyarosította, tanácsosi rangja, vitézségi érme volt.” (R. G. J.)

„A régi Jugoszláviában árvaszéki ülnök volt, a »lojális magyar« megtestesítője. Amikor Sztrilich Béla beosztottként magyarul akart referálni, leintette. »De hiszen csak ketten vagyunk, senki sem hallja!« Felsőhegyi felmutatott Sándor király felettük függő arcképére: »On nas čuje!« [Ő hall bennünket!]" (T. G.)

„A bebörtönzöttek eltűnése után néhány héttel egy felsőhegyi asszony dr. Felsőhegyiné előtt megemlítette, hogy a Tisza kivetette egy férfi pizsamás holttestét. Dr. Felsőhegyiné elájult: férje pizsamában ment ki utcát söpörni, amikor elhurcolták.” (C. I.)

„Főjegyző, Zenta. 1885-ben született Zentán. Felesége: Nemes Marcella Julianna. Egyszerű földművescsaládból származik. Kolozsváron államtudományi, majd később Szegeden jogi doktorátust szerzett. Az első mozgósítások alkalmával vonult be 1914-ben, majd tüdővérzés miatt kórházba került. A Bug menti ütközetben azonban már megint részt vett, ahol hősiességéért az I. o. ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. Mint zászlós szerelt le. Az elnyomás alatt minden fegyvert felhasznált, hogy a magyar ügyet támogassa és előbbrevigye. Munkatársa volt minden számításba jöhető zentai újságnak, szaklapnak és szépirodalmi lapnak. Leközölt cikkeiben bátran foglalt állást a magyar ügy mellett. Szétforgácsolási törekvések címen erős magyar fajvédelmi cikket írt, amiért sajtópert zúdítottak a nyakába, ami súlyos pénzbírsággal végződött. 1931-ben mint városi tanácsnok megtagadta, hogy a magyar földeket eladják a szerb telepéseknek, amiért tanácsnoki állásából elmozdították. A Magyar Pártnak erős agitátora és vezetőségi tagja volt. Majd végleg állás nélkül maradt, amikor a szerb hatóságok feltett kérdésére nyíltan és bátran hangoztatta, hogy nem akar és nem is lesz szerb állampolgár. Áldásos munkájával sok elnyomott magyar helyzetén könnyített a keserves esztendőök alatt.” (Délvidéki emlékkönyv – Újvidék, 1942.) [E könyvben dr. Felsőhegyi írta a Zentát bemutató fejezetet.]

TLZ: Született 1885. november 23-án Zentán, apja Annus Béla, anyja Tormási Erzsébet. Hivatalnok, nős – felesége Nemes Marcella. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 196/1953. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 9-e. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. november 9-én este 21 óra 30 perckor három polgári személy lakásáról elkísérte azzal, hogy kihallgatásra viszik – azóta magáról életjelt nem adott. Vagyonát bírósági ítélet alapján 1945-ben konfiskálták. (Sz. J. 64. old.)

12. DR. FERENCZI ANTAL

Zenta, 1882., r. k. magyar, nős, 1 gyermek apja, vagyonos

„Nem tudok róla semmi rosszat.” (A. S.)

„Közjegyzőként tagja volt a tízes bizottságnak. Amikor figyelmeztették, hogy meneküljön, ezt felelte: »Nem bántottam én soha senkit!« Sirja van a zentai köztemetőben a '44-es áldozatok több jelképes sirja között.” (M. I.)

„A mérnöki hivatalban dolgozott. Nagyon barátságos, rendes ember volt. A magyar katonai hatóság kinevezte a tízes bizottságba, amelynek igazolnia kellett, hogy kik az őshonos szerbek Zentán.” (M. I.)

Dr. Ferenczi Antal unokahúga: „Nem igaz, hogy vagyonos ember volt, hiszen albérletben laktak a mai Zmaj Jovan Jovanović utca 7. szám alatt. Ebben az utcában sok szerb lakott, akikkel rendkívül szívélyes, jószomszédi viszonyt tartott fenn. Amikor letartóztatták, szinte az egész utca közbenjárt, hogy bocsássák szabadon. Ki is engedték,

de a kivégzés előtti napokban megint csak bevitték. Állítólag Popov Obrad azért neheztelt rá, mert nem járt közben a magyar hatóságnál, hogy ne vegyék el a gyógyszerárát, de később kiderült, hogy ebben Antal bácsinak nem volt semmi szerepe. Ezzel szemben kijárta, hogy az öreg Manicékat visszaengedjék Zentára. Letartóztatása előtt néhány értéktárgyat tanyai klienseire bízott, ezek sosem kerültek vissza a családhoz. Amikor a kivégzés után felleltározták a hagyatékot, az egyik leltározó – Sinkovits Péter kőfaragó – az özvegytől a saját részére elkérte a szerb–magyar szótárt. Semmi mást nem koboztak el, mert nem is volt ott semmi különösebb érték. Még annyit tudok nagybátyá nról, hogy 1914-ben nősült, rá egy évre bevonult, és orosz fogságba esett.”

Mészáros 1995: 1941-ben tagja volt annak a tízes bizottságnak, amelynek az volt a feladata, hogy megállapítsa, kik a régi lakosok, és kik az idetelepített kolonisták. Vladimir Petkov felhozta védelmére, hogy jogvédelmet nyújtott a munkásoknak, proletároknak, és védte őket a gazdag munkaadókkal szemben, ha ezekkel pereskedtek, de ezt sem vették figyelembe. (75.p.)

1. FÜR MÁTYÁS

Zenta, 59 éves, r. k. magyar, nős, 4 gyermek apja, vagyonos, mintegy 15 láncc földje és háza van

„40–50 holdja és tanyája volt” (M. I.)

„Igazságszerető ember volt, a nála dolgozókkal méltányosan bánt.” (T.I.)

11. GUELMINO SÁNDOR

Zenta, 1899., r. k., nős, 1 gyermek apja, vagyonos

„Tisztviselő volt a régi Jugoszláviában. Jól megértettük egymást.” (A. S.)

„Sporttal is foglalkozott. Jóvágású, magas, vékony ember volt.” (B. I.)

„Janek Aladárral együtt Gvozdenović Branko jelentette fel.” (T. G.)

„A régi Jugoszláviában városi főszámvevő volt. Főleg a Labdarúgó Klubban, valamint a Katolikus Ifjúsági Egyletben (KIE) Gere tisztelendő úrnak segített, a parasztyerekeknek ingyen napközit szerveztek.” (M. I.)

Guelmino Sándor özvegye: „Férjem 1899-ben született. Tulajdonképpen két gyermeke volt: első házasságából egy leánya, Márta, a velem kötött másodikból pedig Sándor nevű fia, akinek születését sajnos már nem érte meg. Első felesége szerb nemzetiségű volt, de meghalt. Amikor megismerkedtünk, Sándor már tíz éve özvegy volt, a gyereket az anyósa nevelte, s mindkettőjüket Sándor tartotta el tisztviselői fizetéséből. Beosztása: számvevőségi tanácsos volt, én meg titkárnőként dolgoztam a városházán. 1944 júliusában házasodtunk össze, három hónap múlva azonban úgy találták, hogy veszélyeztetett terhes vagyok, és dr. Vigh Ágoston kórházigazgató úr tanácsára november elején befeküdtem a zentai kórházba. Egy nyolcágyas kórteremben kaptam helyet. Minthogy a szükséges gyógyszerek beszerzése nagy nehézségekbe ütközött, férjem Huszágh gyógyszerész úr segítségével szerezte be. Akkor találkoztunk utoljára, amikor behozta azokat a

kórházba. Persze, nem tudhattuk, hogy az életben utoljára látjuk egymást. A következő napon azonban a férjem helyett a mostohalányom jött látogatóba (ő 18, én 21 éves voltam), és elmondta, hogy Sándort elvitték, de nem kell nyugtalanodni, a magyar érában elkövetett dolgok kivizsgálása után szabadon lesz bocsátva. Meg is mutatta azt a cédulát (később még két ilyenert kapott, ezeket is én őrzöm), melyet édesapja neki küldött a börtönből. Különféle apró megbízásokat, utasításokat tartalmaztak, amelyek teljesítésére leányát kérte meg.

Persze, nyugtalanító volt a helyzet, de abban reménykedtem, hogy férjem ellen nem merülhet fel semmi vád, hiszen soha senkinek nem ártott, sőt mindig a legnagyobb fokú korrektséggel járt el hivatalos és magánügyekben egyaránt.

Néhány nap múlva azonban egy esemény megingatta azt a meggyőződésemet, hogy férjemnek nem történhet baja. Éppen akkor terjedt el a betegek között az adorjáni vérengzés rémes híre, persze ez a mi kórtermünket sem kerülte el. Hittük is, nem is, de végül megjött a borzalmas bizonyíték, méghozzá egy vöröskatona és egy partizán személyében, akik az ajtóban állva bekiáltottak: »Itt fekszik-e Guelmino Sándor felesége?« Az ablak melletti ágyról jelentkeztem, hogy én vagyok az, mire az előttem mindmáig ismeretlen katonák egyike megkérdezte, hallottam-e, hogy mi történt Adorjánon, majd hozzátette: »Az itt elfogottak is így fognak járni, mind ki lesznek végezve!« Azzal már mentek is. Ma sem tudom, szavaikat ijesztgetésnek vagy figyelmeztetésnek szánták-e, én mindenesetre azonnal felkeltem, és nem törődve tovább az egészsé-

gemmel sem, kértem a kórházigazgatót, hogy a saját felelősségemre bocsásson haza.

Sajnos, egészségi állapotom olyan volt, hogy nem tudtam meglátogatni a férjem, az utolsó napon is anyám vitte be az ebédet, s azzal jött vissza, hogy már nem találta őt a börtönben, valamennyiüket elvitték kényszermunkára. Csak hetekkel később tudtuk meg az igazat, hogy Sándor már nincs életben, ártatlanul kivégezték.

A végzetes éjszaka előtt néhány nappal még megkaptam utolsó üzenetét: a visszaküldött ételhordó aljára ragasztotta.

»Drága jó kis Feleségem!

Asszonyi szíved önfeláldozó hűségétől áthatott leveledet kimondhatatlan örömmel olvastam. Sokszor csókollak érte. Nekem a legfontosabb az, hogy Te miként vagy, s arról nem írtál. Radojka által elmondottak az igazak. Sajnos, más bűnösök miatt itt kell ülni, de ne aggódj, nem bántottak, jól vagyunk. Hatan egy fülkében nem a legkényelmesebb, de semmi bajunk, csak értetek aggódunk. Imádkozunk, és a jó Isten odasegít hozzátok. Mindannyiokat sokszor csókol szerető Sándorod.« Ezek a ceruzával írt sorok egy nyomtatvány hátlapján olvashatók. A másik oldalon a szerb nyelvű, cirill betűs szöveg üres soraiba még a következő szavak vannak írva: »Legyetek nyugodtak, és gondoljatok arra, hogy lelkünk együtt van. Arról a bizottságról már itt véletlenül hallottam. Ne szaladgálj, mert nem lehet semmit csinálni addig, míg újra ki nem hallgatnak. Falon írom a levelet, s így azért ilyen. Szeressetek továbbra is: Sándor.«

TLZ: Született 1899. március 29-én Zentán, apja József, anyja Habram Etelka. Tisztviselő, nő – felesége Szántó Erzsébet. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 937/1951. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 9-e. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. október közepén az akkori hatalom letartóztatta, eltűnt 1944. november 10-én, azóta magáról életjelt nem adott A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 276/1952. sz. alatt.

9. HAGYMÁS GÁBOR

Zenta, 1880., r. k. magyar, nő, 7 gyermek apja, egy háza van

„Hét gyermeke volt, 1881-ben született, városi tűzoltó.”
(B. I.)

Hagymás Gábor fia: „1881-ben született Zentán, hét gyermek apja, hivatásos városi tűzoltó volt. Az I. világháború idején Szerbiában fogságba esett, majd Franciaországba került, 1920-ban tért haza. 30 év szolgálat után nyugdíjazták, mert nem tudott szerbül. Az Újfalú [Zentának a Zenta-Újvidék vasútvonaltól nyugatra eső része] szélén laktunk, kevés földünk, »bosztányunk« volt, abból éltünk. A szerb rendőrök kis bódéja ott állt a városba vezető minden út mellett, fel kellett írniuk a városba behozott minden terményt, még ha csak egy kosár szőlő volt is az, hogy kivessék rá a »trošarinát« [fogyasztási adót]. Meg kellett őket vesztegetni. Aki ezt nem tette, azt megjegyezték maguknak, és később is zaklatták az illetőt.

Én a '44-es dolgokról még soha senkinek, még a családomnak sem beszéltem. Most sem áll szándékomban.” S végül mégis elmondta, hogy apjával együtt őt is bevitték, de kihallgatás után haza is bocsátották. Apját viszont bent tartották, sohasem derült ki, hogy miért. Őt partizán vitte be őket.

TLZ: Született 1881. március 24-én, apja Ádám, anyja Varga Veronika. Városi tűzoltó, nős – felesége Balla Mária. Holttá nyilvánítva a zentai JB Vp. 181/1947. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. november 10-e. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított ideje 1944. november 10-e. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: letartóztatták, eltűnt 1944. november 9-éről 10-ére virradó éjszaka – azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 294/1947. sz. alatt.

45. HALÁSZ JÁNOS

Zenta, 1912., r. k. magyar, nős, vagyontalan

TLZ: Született 1912. július 31-én Zentán, apja János, anyja Barsi Viktória. Kereskedő, nős – felesége Szabó Ilona. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 247/1953. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 9-e. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. november 3-án három fegyveres személy – akik közül egy katonaruhában volt – kihallgatásra elvezette. A hatóságok értesítése szerint 1944. no-

vember 10-től már nem volt Zentán, azóta életjelt nem adott magáról A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 79/1954. sz. alatt.

17. HALÁSZ SÁNDOR

Zenta, 1892., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos

„rőföskereskedő, nem volt bűnös semmiben.” (B. I.)

„Ő adta át a város kulcsát a magyar hatóságoknak [egy másik adatközlő szerint az oroszoknak adta át a kulcsokat], azután meg lelkesedését demonstrálandó jó sportolóként a dereka köré csavart egy magyar zászlót, és úgy ment el gya-log Szegedre.” (H. K.)

„Nemzetőr volt, elég fennhéjázó ember, de az nem igaz, hogy gyűlölte a szerbeket. A háborús években, a jegyrendszer idején például engem nem akart kiszolgálni (valamiért neheztelt rám), de a szerb vásárlót igen. A legnagyobb konfliktusa a szerbekkel a következőképpen zajlott le: 1940-ben a Royal kávéházban szórakoztunk a férjemmel. A társaságban volt Halász Sándor is. Tánc volt, a helyőrség tisztjei is »ki vol-tak vezényelve«. Az egyik tiszt igen furcsán táncolt, a farát hát-ravetve, mint egy kis póniló. Halász megjegyzést is tett rá, mire mindannyian nevtünk. A tisztok észrevették, hogy rajtuk ne-vetünk, mire az egyik elkiáltotta magát: »Svi Mađari, marš na-polje!« [Minden magyar, mars kifelé!] Kardot is rántottak, s ha a magyar társaság hanyatt-homlok ki nem menekül, hát ha nem aprítják is miszlikbe, de azért jól megkardlapozták volna őket, azaz hogy bennünket. Másnap a

garnizon parancsnoka, egy ezredes, felkereste dr. Kúthy Zoltánt, a Magyar Párt vezetőjét, és bocsánatot kért a társaságtól tisztjei nevében.” (M. I.)

„Halász Sándornak egyébként sok szerb barátja volt, köztük talán Vladislav Petkov a legjobb, akit mindenki csak Lacikának szólított. Hát ez a »legjobb« barát a kivégzés másnapján megjelent Halásznéknál, kinyitotta a ruhászekrényt, és kiválasztotta az elhunyt legjobb rend öltönyét. »Laci bácsi, azt ne vigye el, kell majd apánknak, ha hazajön!« – kérték Halász Sándor lányai. »Nem kell az már a ti apátoknak!« – mondta Petkov nagy szomorúan.” (M. I.)

„A régi Jugoszláviában szította az ellentétet, a magyarok bevonulása előtt ő lett a nemzetőrség parancsnoka, az orosz csapatok megérkezése előtt pedig ellenállást próbált szervezni, toborozta az ifjúságot, ezt Szabó újságíró is tanúsíthatja. A Tóthék szukjában [zsákutca] lakott a Tripolszki gyerek, annak az anyja eljött hozzám, hogy ki akarják végezni a fiát, mert nem hajlandó eleget tenni honvédelmi kötelességének. Persze, ez nem volt komoly, de azért megnyugtattam az asszonyt, hogy mi majd megvédjük, csak szóljon, ha komolyra fordul a dolog. Végül is Nešić Isa találkozott Halással a gimnázium előtt (a Royal mozi tulajdonosa is ott volt), és rászólt: »Hadd el, Sándor, nincs értelme az ellenállásnak!« Mire abba is hagyta az egész szervezést.” (A. S.)

„Kereskedő, Zenta. 1889-ben Zentán született. Magyar-ságáért igen sokat szenvedett, és testi fenyítésben is volt része többször. 1914–18 között küzdött a világháborúban a 86. közös gyalogezredben, az olasz harctéren. A Kisezüst

és Bronz Vitézségi Érem, Kcsk., Magyar Háborús Emlékérem tulajdonosa. A Délvidéki Magyar Kulturális Szövetség és a Kereskedő Ifjak Egyesületének tagja, a Baross Szövetség háznagya. Nős, három gyermek atyja.” (Délvidéki emlékkönyv, i. m.)

Matuska 1991, rőföskereskedő. A közutálatnak örvendő, népszerűtlen személyek közé tartozott. Miután bement a Royalba (főtéri nagyvendéglő és kávéház Zentán – Sz. J. megj.), előbb kidobatta onnan a véletlenül ott talált szerbeket és azután kezdett csak mulatni. (127–128. p.)

Mészáros 1995: 1941-ben állítólag maga köré vonta a piros-fehér-zöld magyar nemzeti lobogót, és így gyalogolt el Zentáról egészen Szegedig, hogy ezáltal magára vonja a figyelmet. (75. p.) A név tévesen Halas Sándorként van feltüntetve.

TLZ: Vagyonát – üzlethelyiség – bírósági végzés alapján 1945-ben konfiskálták.

Halász Sándor leányai: „Az nem igaz, hogy édesapánk részeges, kötekedő ember lett volna. Még kevésbé, hogy gyűlölte a szerbeket. Víg kedélyű, társaságkedvelő ember volt, barátai között voltak szerbek is.

Emlékszünk, névnapján mindig sokan összegyűltek, egyszer sem hiányzott a vendégek közül Branovački Džata, Petkov Laci, Slavnić Nikola, Kakas Braca, Pandek, nagyon jóban voltak. A Royalban is együtt szórakoztak, ezt Lulu pikulás is tanúsíthatja. '41-ben, amikor a magyarok bejöttek, a dobrovoljac-telepen lakott egy félkarú ember, Gojkónak hívták, kupec-kodással foglalkozott. Arrafelé lövöldözések voltak, ezért a katonai hatóság szedte össze az embereket. Ez a Gojko felkereste apánkat:

»Sanyi, segíts rajtunk, nagyon félünk!« Be is állítottak hozzánk több mint tízen, kocsis-tul-lovastul, a disznót leölték, hozták azt is, több mint egy hétig nálunk aludtak, egy szobát telehordtunk szalmával, azon. Közben apánk elintézte, hogy bántatlanul elhagyhassák Zentát a többi kitelepítettel együtt, erről írást is kapott a magyar hatóságtól, hogy vihetik ingóságaikat, kocsijukat, lovukat. Amikor a háború után visszajöttek, és megtudták, mi történt apánkkal, Gojko bácsi sírva fakadt: »Ha itt lettem volna, ez nem történik meg!«

Lala bácsinak (nem tudjuk, mi volt az igazi neve), akit őshonos szerb lévén nem lakoltattak ki, de nem volt semmi jövedelme, bár foglalkozása szerint szabó volt, '41-től minden hónapban rendszeresen adott pénzt, hogy meg tudjon élni. Ez az ember a letartóztatás előtt szólt apánknak: »Sanyi, tünj el a házból, mert a listán vagy, be fognak vinni!« De apánk erre azt felelte: »Nem megyek sehova, mert én nem csináltam semmi rosszat!«

Három hete folytak a letartóztatások, apánkat október 21-én vitték be. Mi rokonainkhoz, Vassékhoz költöztünk. Az ő beltéri vendéglőjükben [Tito marsall tér 18., később az I. helyi közösség hivatala volt] rendezkedett be az orosz városparancsnokság. Nekünk ki kellett járnunk a kaszárnyába takarítani, a WC-t súrolni. Egyikünket nagyon kerülgette egy partizán. »Te, Bori, ez engem el akar kapni!« – panaszkodtam nénémnek. Ő szólt az orosz parancsnoknak, aki azt mondta, hogy akkor többet ne menjünk ki a kaszárnyába.

A végzetes éjszaka előtti utolsó délután még felkerestük apánkat, aki szakállasan, nyúzottan, de azért inkább

bizakodva, mint elkeseredetten fogadott bennünket. Az idősebb lány akkor magával hozta a kis unokát is, az akkor egyéves Erzsikét. Az őr búcsúzaskor nem engedte, hogy megöleljük, megcsókoljuk apánkat, de a kicsi odatotyogott hozzá, apánk felkapta és megcsókolta. Aztán meggybefőttet, sült krumplit, takarót meg egy pakli kártyát kért, hogy vigyünk be neki.

Amikor hazaértünk, már mint hogy Vassékhoz, november 9-én este valami becsei partizánokat találtunk ott. Kint rettenetes rossz idő kerekedett, szakadt az eső, dörgött, vilámlott. Borzalmas éjszaka volt. Az egyik jövevény megjegyezte: »Ma éjszaka sokaknak kialszik a gyertyájuk!« De mi nemigen törődtünk vele. Akkor láttuk apánkat utoljára.»

19. HANGYA KÁLMÁN

Zenta, 1872., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyontalan

TLZ: Hangya Kálmán Vince. Született 1909. március 26-án Zentán, apja István, anyja Annus Viktória. Asztalos, nős – felesége Hagymás Franciska. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 272/1953. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 9-e. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében a háborús eseményekkel kapcsolatban a zentai börtönbe került, ahonnan eltűnt, azóta nem adott életjelet magáról.

„1911-ben született, két lánya volt, a foglalkozása asztalos. 1941-ben alacsony kis házára óriási, kétméteres

magyar zászlót tűzött ki, Hagymás Gábornak volt a veje, akit szintén kivégeztek.” (E. E.)

„Asztalos volt, de volt szőlője is. Amikor vitte haza a termést, a város szélén posztoló szerb rendőrök kértek belőle, de ő nem adott, leszidta őket.” (H. K.)

„Néha a piacon is árult fehérműt.” (M. I.)

33. HESS JÓZSEF

Csantavér, 1890., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos

TLZ: Született 1900. július 28-án Szabadkán, apja Péter, anyja Romajek Mária. Nős – felesége Sedmak Terézia. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 181/1948. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. november 15-e. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. november 10-én eltűnt Zentáról, azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 359/1966. sz. alatt.

„Tornyos végén, Zenta felől volt a háza.” (N. B. P.)

40. HUSZÁR BÁLINT

Zenta, 1886., r. k. magyar, nős, 4 gyermek apja, vagyontalan

„Tüzoltó volt.” (M. I.)

„1946-ban vagy 47-ben »önkéntes« ifjúsági munkavállaláson vettem részt, a hídláb feletti partrészt egyengettük a

zentai oldalon, hogy ott az uszályoknak kavics- és homokkirakodóhelyet létesítsünk. Lapátolás közben előbukkant egy holttest, akiben felismertem Huszár Bálint malom munkást (zsákolót), akit mindenki Csöke néven becézett. A munkát persze rögtön leállították, megjelent az UDBA [államvédelmi hatóság], megparancsolták, hogy fogjuk be a szánkat, aztán a holttesteket nagy titokban kiásták, és a Tiszába süllyesztették” (Ny. I.) Ezzel egybevág T. I. közlése, aki elmondta, hogy a '60-as évek elején ugyanezen a helyen fürdés közben a folyó medrében számos emberi csontra bukkant. Leginkább borda- és koponyaacsontok voltak. Egy aránylag épen maradt koponyát haza is vitt. Annak tarkóján hátul kerek, golyó ütötte lyuk volt látható, amelyből sugaras irányban futottak szét a repedések. Egy ideig padlásán őrizgette a „leletet”, amíg csak orvostanhallgató fia el nem vitte, s később valahogy elkallódott.

5. ILLOVSZKI ERNŐ

Zenta, 1911., r. k. magyar, nős, vagyontalan

„Pedagógus, amikor a katonai közigazgatás bevezetésével megkezdődtek a letartóztatások, Fábri Jenő plébános úrral együtt gyalog elmentek Szabadkára, hogy védelmet kérjenek a magyarok részére a szovjet katonai parancsnokságtól, de elutasították őket.” (M. I.)

51. IMRE FERENC

Szeged, 1909., r. k. magyar, nős, 1 gyermek apja, vagyontalan

10. JANEK ALADÁR

Óbecse, 1911., r. k. magyar, nős, 1 gyermek, hadigazdag

„Mindenben benne volt a keze.” (A. S.)

„Békés természetű ember volt, szegény sorból küzdött fel magát, benősült a gazdag Hajduska-családba.” (E. E.)

„Kereskedő volt. Guelmino Sándorral együtt Gvozdenović Branko jelentette fel; valami futball-ügyben vesztek össze.” (T. G.)

Janek Aladár özvegye nem volt hajlandó nyilatkozni férje halálának a körülményeiről. Nem azért, mert fél, hanem szerinte nem kell bolygatni ezeket a fájó dolgokat. Egyik fia azonban elmondta, hogy édesapjuk Óbecséről származott, szegény, kilencgyermekes bére családból; Zentán lett kereskedősegéd, nagyon szorgalmas volt, gazdája annyira megszerette, hogy segítette neki önállóvá lenni, saját boltot nyitni. Házassága is sokat javított anyagi helyzetén: apósáé volt a Hajduska vendéglő [azóta lebontották, a Népi Forradalom és a Vojislav Ilić utcák sarkán állt], amely igen jó forgalmú létesítmény volt, mivel kocsiallásokkal, fészerekkel ellátott udvarát használták azok a tanyai gazdák, akiknek nem volt a városban házuk. Janek Aladár rőfösboltja szintén a mai Népi Forradalom utcán lévő „Tükrös bolt” volt.

Amikor az oroszok bejöttek, a náluk lakó tiszt figyelmeztette, hogy tünjön el, mert baja eshet, de ő azt felelte, hogy nem bántott senkit, sőt még ellensége sincs a városban. A hatóságoknak sem lehet kifogásuk ellene, hiszen nem működött együtt a „megszállókkal”, mivel a felesége félig zsidó, a nyilasok el is akarták vinni, de minthogy éppen akkor szülte meg második gyermekét, hát hagyták, hogy majd a következő transzporttal viszik el. Erre már szerencsére nem került sor.

Janek Aladár letartóztatása és kivégzése a legérthetlenebb dolog volt a tragikus események sorában a zentaiak számára. Némelyek valamilyen futballmaffiára gyanakodtak, de M. S. – aki Janek Aladárt jól ismerte – elárulta az érthetetlennek tűnő dolog nyitját. S bár megígértette velem, hogy erről nem írok, de minthogy már sem ő, sem az érdekelték közül senki nem él, talán nem sértek kegyeletet, ha elmondom a tőle hallottakat. Adatközlőm szerint Janek Aladár szerelmi féltékenység áldozata lett. Egy igen csinos szerb tanítónőbe szerelmes volt egy szerb illegális kommunista cipész, aki azzal gyanúsította Janek Aladárt, hogy a rőfösboltból származó ajándékok segítségével megnyerte az ő imádottjának a kegyeit. A cipész és a tanítónő nevét az adatközlő még bizalmasan sem volt hajlandó elárulni. Ennek ellenére nincs miért kételkednem szavaiban.

TLZ: Született 1911. január 23-án Óbecsén, apja Vilmos, anyja Tóth Rozália. Kereskedő, nős – felesége Hajduska Magdolna. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 143/1952. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1949. december 1-je. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban

tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 novemberében a Városháza börtönében raboskodott, onnan eltűnt – azóta magáról életjelt nem adott.

13. JOHANNISZ KÁLMÁN

Zenta, 1905., r. k. magyar, nős, 5 gyermek apja, vagyonos

„Cukrász volt, cukrászboltja ott állt a beltéren, a pravoszláv templom bejárata és a Vass vendéglő között. Legidősebb fia beállt a Hitlerjugendbe, de akkor már nem élt együtt a szüleivel. Csendes, a légynek sem vétő ember volt, a cukrászműhelyén kívül alig lehetett látni, még a boltban sem igen.” (T. G.)

TLZ: Született 1900. szeptember 9-én Oroszlámoson, apja József, anyja Malik Franciska. Német nemzetiségű, cukrász, nős – felesége Vincze Sarolta. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 9/1958. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében letartóztatták, a Városháza börtönébe volt bezárva, onnan eltűnt. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 44/1958. sz. alatt. Vagyonát bírósági ítélet alapján 1945-ben konfiskálták.

50. KADVÁNY D. KÁROLY

Zenta, 1883., r.k. magyar, nős, vagyontalan

„Völgyparti gazda, tehetős birtokos volt.” (T. I.)

„Kupeckodott, disznókkal, jószággal is kereskedett.” (B. I.)

59. KALMÁR ISTVÁN

Zenta, 1890., r. k. magyar, nős, vagyontalan

„A Kiszéren laktak, két gyermeke volt. A foglalkozása: földműves.” (K. P.)

„A kisúti szállásokon volt a tanyája. Hozzá tartozói keresztet is állítottak az emlékére.” (N. B. P.)

Mészáros 1995: Földműves holtta nyilvánítási irataiban az szerepel, hogy 1944 októberében elvitték a tanyáról, és novemberben nyoma veszett. (77. p.)

Kalmár István fia: „16 éves voltam abban az időben. A kisúti szállásokon laktunk. Apámat Boross Gézával együtt vitték el mindenszentek előtti este. Szánkógyeplővel kötötték őket egymáshoz. 25-30-an jöttek értük, lehet, hogy partizánok voltak, de civilben. Fegyveres civilek, a Pecar Dano²³ vezette őket. Azelőtt is megfordultak már nálunk, a Deutsch-tanyáról jöttek át, süttettek-főzettek, a subát is ellopták. Apámnak az volt a »bűne«, hogy amikor a '44-es visszavonuláskor három honvéd bejött a tanyára – szikicsi vagy feketicsi²⁴ fiatalok voltak –, civil ruhát kértek. Nem tudott mind a háromnak teljes öltözetet adni, de adott pantallót, inget. Hát a szomszéd, akitől földet vett, de az vissza akarta vásárolni, az a szomszéd följelentette, hogy bújtatta a honvédeket. Pedig a szomszéd fia nyilas volt, ezek meg ártatlan fiatalemberek, szöktek a katonaságtól. Az egyiküknek a sógora Felsőhegyen élt, éppen Pecar Danónál szolgált. Pecar Danót mi is jól ismertük,

²³ Danilo Pecarski, helybeli szerb földbirtokos.

²⁴ Szeghegy, Bácsfeketehegy.

70 lánccal volt, lókupeckodással is foglalkozott. Mégis nekitámadt apámnak, mikor apám hazaért, azt ordította: »Megmondod, hova lett a disznó a kukoricásból!« Anyám könyörgött neki, hogy ne bántsák apámat, mire Pecar Dano puskatussal úgy vágta mellbe, hogy a gyereket is elejtette, akivel várandós volt [elvetélt]. Így hát a nagyanyám hordta az ebédet a börtönbe, míg végül november 10-én azt mondták, hogy ne jöjjön többet, mert elvitték őket. Pedig apám nem bántott senkit, sőt mikor jöttek be a magyarok, a dohánygyárnál az utászt lelőtte egy nemzetőr, Radulov Milót vádolták vele, de apám megmentette, jótállt érte. Nemsokára, hogy apám eltűnt, a nagybátyám Zentán a piacra menet meglátta az egyik ismerős lábán apám csizmáját, de nem mert szólani. '46-ban a földünket is elvették, ötünkre csak két láncot hagytak a tanyával, de mindent föllettároztak. Azután is folytatódtak a rablások, a Deutsch-tanyáról jöttek, követeltek ezt-azt, leginkább élelmiszert, de anyám azt mondta nekik: »Nem bánom, ha agyonvernek is, de a gyerekeknek sincs mit adnom!« '45 januárjában bátyáméktól elvették húsz darab hizót, hogy majd kifizetik, de sohasem fizették ki.”

14. KESSERLING ERNEST

Módos, 1897., ref. német, nős, vagyonos

„Gazdag borkereskedő volt.” (B. I.)

„Miután Kesselringet bevitték, a tanyáját »ismeretlen tettesek« azonnal kifosztották.” (B. J.)

„A zsidó Berger kereskedő társa volt. Amikor a zsidó vagyont elkobozták, ő strómanként [áltulajdonos] tovább vezette Berger nagybani borkereskedését, a mai Petar Drapšin u. 13. alatt. Az ún. Kis Brioni is az övé volt, a Felsőhegyről Magyarakanizsa felé vezető út mellett, később a Pártközpont nyaralója, »vadászlaka« lett.” (M. I.)

„Kesleringnek hívták, nevét a náci vezető iránti tiszteletből »németesítette.« (T. G.)

„Ártatlan volt.” (A.S.)

TLZ: KESSELRING Ernő. Született 1899. szeptember 3-án Jaša Tomičon (?), apja Mihály, anyja Rene Aranka. Német nemzetiségű, kereskedő, nő – felesége Korányi Paula. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 743/1952. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 9-e. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 novemberében a háborús cselekmények során eltűnt, azóta magáról életjelt nem adott. Vagyonát 1945-ben konfiskálták.

4. KOVÁCS ISTVÁN

Zenta, 1900., r. k. magyar, nő, 2 gyermek apja, vagyontalan

„Aktív volt [politikailag].” (A. S.)

mestersége: »borbély« (B. I.)

TLZ: Született 1901. december 22-én Zentán, apja Pál, anyja Horváth Mária. Kőműves, nő – felesége Nagy Némedi Anna. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 419/1959. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a.

A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 novemberében eltűnt.

30. KOVÁCS PÉTER

Zenta, 1891., r. k. magyar, nős, vagyontalan

„Gátőr volt a Becke-sarokban. Két fia viselte a magyar kokárdát, egy szerb meg leszaggatta róluk, de nem csinált semmit, nem jelentette fel.” (B. I.)

„Földműves volt.” (M. I.)

29. KUKLIS ISTVÁN

Zenta, 1908., r. k. magyar, nőtlen, vagyontalan

„Piktor volt [szobafestő], a part alatt lakott [ma: Testvériségegység körút]. Amikor az idézést megkapta, egy szerb ismerőse figyelmeztette: »Be ne menj, tűnj el a fenébe!« Vétke annyi volt, hogy egy Sugár nevű zsidót pofon vágott. Hát azért az egy pofonért kellett megfizetnie.” (B. I.)

„Nagy Abonyi János kelmefestő és vegytisztító volt az apósa. Nem létezik, hogy nyilas volt.” (E. E.)

„1907-ben született. Magas, sovány ember volt, iparos, nyilas.” (M. I.)

„A magyar érában valami elmarasztaló megjegyzést tett nyilvánosan Horthy Miklós kormányzóra. Halász Károly rendőrfőkapitány a kihallgatás alkalmával barátságosan megkérdezte tőle: »Mondja, barátom, maga nem tudja,

hogy ez tilos? Miért mond hát ilyeneket?» «Hát én ezt csak úgy elméletből mondtam» – próbált mentetetőzni Kuklis. A főkapitány az elővezető, kétméteres erdélyi rendőrhöz fordult: »No, akkor most maga vitassa meg a dolgot elméletileg Kuklis úrral!« Mire a rendőr olyan pofont kevert le az előállítottnak, hogy az menten összeesett.” (R. G.)

Kuklis István nővére: „Hatan voltunk testvérek, két fiú és négy lány, de abban az időben már csak hárman laktunk otthon, lányok. István bátyánk festő volt és mázoló, a régi Jugoszláviában több mint tíz évet dolgozott Zágrábban és Belgrádban. A katonaságot Szlovéniában töltötte le. A magyar bevonuláskor körülvették a Kolóniát, mert tartani lehetett attól, hogy a telepések, dobrovoljacok ellenállást szerveznek. Testvérem azonban nem vett részt az ellenük elkövetett megtorlásban, sőt egy beteg szerb kisgyereket a hátán vitt be az orvoshoz. A magyar időben felment Pestre, ott dolgozott. Belépett ugyan a nyilas pártba, de nem volt semmilyen tisztsége, egyszerű párttag volt. 1914. október elején hazajött, elszegődött kukoricát törni negyedéből. Egy este, november első napjaiban, Ludajic ügyvéd fiának a vezetésével beállított öt-hat fiatalember, 16–18 éves »partizánok«, őt keresték. »Nincs itthon – mondtuk –, kint van a tanyán, kukoricát szed valakinek.« »Jó, de ha hazajön, küldjék be! De biztosan jelentkezzen, mert ha nem, akkor a Józsit (az öccsét) visszük be!« – mondták, és elmentek, mint később megtudtuk, Sihelnikékhez. Oda már a kapu tetején ugrottak be, a sógort keresték, de amikor meglátták, csak egymásra néztek: »Pusti, star je!« [Hagyd, ez öreg!]

Amikor hazajött a bátyám a kukoricatörésből, be is ment a Városházára, de ott nem találták a névsoron. Kien-gedték azzal, hogy másnap menjen be újra. Hazajött, de mivel nem talált itthon senkit, hagyott egy cédulát, amire ráírta, hogy ne hagyjuk a házat üresen, mindig legyen itt-hon valaki, mert ezek képesek lesznek belopózni és fe-gy-vert rejteni el, hogy aztán okuk legyen a letartóztatásra. Másnap visszament a Városházára, de akkor már nem en-gedték ki. Amikor kerestük, az őt azt mondta, elvitték munkára, és hogy nincs szüksége semmire. Később olyan hírt kaptunk, hogy Pistánk megmenekült, Magyarországon van, édesanyám át is ment a testvééréhez, de Pistát nem láttuk többé.

Bátyám eltűnése után még zaklattak bennünket, el akar-ták vinni a varrógépünket. Hiába mondtuk, hogy azt mi vásároltuk, csak elvitték. Pedig a számla is megvolt róla, nézze: kicsit sárga, de még mindig őrzöm!”

Radio Grünberger – Trgovina radio aparata, gramofona, bicikla, šivaćih strojeva, električnih potrepština i popravak svih vrsta pisacih strojeva.

Senta 2800, – dinár

24. oktobar 1939 Plaćeno [Grünberger rádió. Rádióké-szülékek, gramofonok, kerékpárok, varrógépek, villamos eszközök kereskedése és minden fajta írógépek javítása. Zenta 2800, – dinár. 1939. október 24. Kifizetve.]

„Nagyanyja találta meg a kivégzettek holttestét a Kis-erdőben, miközben unokáját kereste.”

46. LAKATOS GUSZTÁV

Zenta, 1910., r. k. magyar, nős, vagyontalan

„Cigányzenész volt.” (M. I.)

„Sokat verték, hogy miért játszott a magyar tiszteknek.”
(G. G.)

62. LAKATOS VINCE

Zenta, 1908., r. k. magyar, nőtlen, vagyontalan

„Első cipésmester volt Zentán, műhelye a gimnázium során abban a házban volt, ahol a Frank bankház is.” (B. I.)

„Egyszer bement a Szilvási kocsmájába, és amikor meglátta, hogy ott szerbek is vannak bent, elkezdett kiabálni: »Nem akarok egy rácot se látni!« Mielőtt megölték volna, kiszúrták a szemét.” (G. G.)

„Cipésmester vagy -segéd volt, nemzetőr.” (M. I.)

„Cipésműhelye a Frank-házban volt. Egyszer Spek-lával bementek a gimnázium melletti kocsmába. Pajslinak hívták a kocsmárost, német ember volt, de rendes, összeállt a kocsmá tulajdonosával, aki özvegyasszony volt, Renkó Pali testvére. Bent szerb parasztok ittak, úgy tízen lehettek. Vince meg beképzelt göggel rájuk ordított: »Hát tik még éltek, bűdös vadrácok?!« De a Pajslit kizavarta: »Pakolj kifelé, ha nem tudsz rendesen viselkedni!« Máskor meg a magyarokat szidta, hogy nem akarnak katonának menni, hogy védjék a hazát. De azért ő se ment az orosz frontra!” (A. S.)

TLZ: Született 1907. július 28-án Zentán, apja István, anyja Lövei Rozália. Cipész, nőtlen. Holttá nyilvánítva a

zentai JB R. 284/1952. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1949. november 1-je. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 október végén „ismeretlen helyre” távozott, eltűnt – azóta magáról életjelt nem adott. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 39/1953. sz. alatt.

61. LALITY IMRE

Zenta, 1898., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyontalan

„A Nagyvölgyben lakott, ott volt földje.” (B. I.)

„Valamilyen iparos volt, együtt jártunk inasiskolába.”
(B. J.)

16. LUKÁCS KÁROLY

Zenta, 1915., r. k. magyar, nős, 1 gyermek apja, vagyonos

„Lukács Dezső szabómester fia, maga is szabósegéd volt.” (B. I.)

„Bolondos, tréfás kedvű gyerek volt.” (T.G.)

„A foglalkozása szabó volt.” (Sz.M.)

Mészáros, 1995: szabómunkás, 1948-ban nyilvánították holtta. Neve szerepel a háborús bűnösök listáján. (76–77. p.)

Lukács Károly húga: „Károly bátyám 1919. szeptember 14-én született. Apánk Lukács Dezső úriszabó volt, anyánkat Kaszás Erzsébetnek hívták. Bátyám kiváló sportoló volt: jó úszó és még jobb vízipólós, edzője azt mondta rá: »bikatüdeje van!« Csakhogy a katonaságnál reumát kapott,

haza is engedték idő előtt, így sportpályafutásának befejezett. Sajnos, a tanulás már nem ment olyan jól neki, a gimnázium IV. osztályában megbukott, így apánk mesterségre fogta, ki is tanulta a szabószakmát.

A sorsát mégis egy nő pecsételte meg. Már jegyben járt egy igen rendes, jó családból való leánnyal, Reszler Ilonkával, amikor megismerte későbbi feleségét, egy adai varrónőt, akinek addig Petkov Laci »udvarolt«, de a nő elhagyta őt a bátyám kedvéért, noha fél évvel idősebb volt a bátyámnál. Burányék nyomorék lánya, aki a trafikot tartotta, elmondta nekünk, hogy Petkov Laci előttük is fogadkozott: »Megállj, kis Lukács, ezt még megbosszulom rajtad!« Nagyon haragudott Karcsira, de ki gondolta volna akkor, hogy eljön majd az idő a bosszúállásra...

Karcsira egyébként nemcsak Petkov Laci, hanem apánk is megharagudott a házassága miatt. Ő, aki különben szintén nagy hódolója volt a női nemnek, sehogy sem tudott beletörödni fia választásába. »Azt megértem, ha viszonyt folytat vele, de hogy egy ilyen nőt feleségül is vegyen, azt nem tudom megérteni!« – mondogatta, és ki is zavarta a fiát a házából. De később addig könyörögtünk neki, hogy kibékültek, megengedte, hogy fiáék a szomszédos Kigyó [ma: Ady Endre] utcában levő kisebb házába költözzenek. Kisfiuk is született, de másfél éves korában tüdőgyulladásban meghalt.

Apánkat egy héttel november 1-je előtt tartóztatták le, a bátyámmal egy időben. Én akkor Kolozsvárott voltam a lánynevelő intézetben, igen kalandos módon, Dézsen és Budapesten át sikerült csak később hazakerülnöm. Nővérem később azt mondta: »Ha te akkor itthon vagy,

Karcsival nem történik az a dolog!« Ma sem tudom, ezt hogyan értette. Apánk egyébként sosem foglalkozott politikával. Ezt a házbeli személyzettől sem tűrte. Amikor házvezetőnője megkérdezte, hogy beléphet-e a nyilas pártba, apám azt felelte: »De akkor rögtön szedheti is a holmiját, mert itt nem tűröm meg tovább!« Apám Huszágh László és Bánffy Boldizsár gyógyszerészekkel együtt volt börtönben, de egy hét után mindannyiukat kiengedték. Kiszabadulásukkor apámnak valaki azt mondta, hogy egy bizonyos összeg ellenében Karcsit is kiengedik. Apánk ekkor már annyira megfélemedezett a Karcsi iránti neheziteléséről, hogy mindent megtett a pénz előteremtésére, még egy értékes perzsaszőnyeget is eladott Barsi Dávid földbirtokosnak, csak hogy a kérdéses összeg összejöjjön. Egy éjszaka kellett a pénzt elvinni egy megadott címre, és bár kijárási tilalom volt, apánk ezt is megtette. Sajnos, a fián ez mit sem segített.

Egy alkalommal egy szerb ismerőse, Milićev Dušan bokszoló meghívta vacsorára Huszágh és Bánffy gyógyszerészekkel együtt. »Gyertek el hozzám, mert az éjszaka razzia lesz, jobb, ha nem tartózkodtok otthon!« Nagyon finom kocsonyát készítettek, nem úgy, mint mi szoktuk, hogy a paprikás zsírt a tetejére öntjük, még az egyébként kákabélú Huszágh gyógyszerész is jól belakott belőle, és a kijárási tilalomra való tekintettel reggelig maradtak. Jól érezték magukat. Reggel hazaérve apánk megdöbbenve tapasztalta, hogy az éjszaka kirabolták a házat. Az ablakot belülről nyitották ki, és többek között 18 értékes festményt is elvittek. Persze, azt nem állítom, hogy a kocsonyás vacsora és a betörés között összefüggésnek kell lenni, de

az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Milićev többször is jelentkezett apánknál, hogy a kiszabadításáért hálából ingyen készült több rend öltönyt átvegye. Azonfelül apánk valami hölgyismerősétől elhurcolt zsidók által elrejtett szövetekből és bélésanyagokból is vásárolt, s habár azt annak idején kifizette, újra meg kellett téríteni azok ellenértékét. Mindenesetre Milićev úr egyszer megjelent nála, és arra kérte, hogy ha üzleti könyvébe feljegyezte a neki készített ruhák méreteit, akkor azokat a bejegyzéseket semmisítse meg, mert mindkettőjüknek baja származhat belőle. Apánk ezt a kérést teljesítette is.

Ami pedig a bátyámat illeti, az ő történetének is van egy szomorú epilógusa. Aí nek az örnek, aki annak idején a pincébe zárt foglyokra vigyázott, varrónő volt a lánya. Egyszer, amikor náluk jártam, feltűnt, hogy az apjának a felöltője nagyon hasonlít a bátyáméra. Minthogy a kabátot a mi apánk varrta, és tudtam, hogy neki szokása eltenni a darabokat esetleges későbbi javítások végett, egy óvatlan pillanatban lenyisszantottam egy kicsit a kabát aljából. Otthon a mintát összehasonlítottam az apám által félretett darabokkal. Ugyanaz a drappszerű anyag volt...”

TLZ: LUKÁCS Károly Dezső. Született 1919. szeptember 14-én Zentán, apja Dezső, anyja Kaszás Erzsébet. Szabó, nős – felesége Csonka Margit (házasságköt. 1942. máj. 5.). Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 156/1948. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. november 10-e. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében a népi milícia mint háborús bűnökkel gyanúsított személyt letartóztatta. Felesége 1944. november 9-éig naponta vitt

neki élelmet a börtönbe, a november 9-éről 10-ére virradó éjszaka eltűnt – azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 270/1948 sz. alatt. Vagyonát – 18 kat. hold – bírósági ítélet alapján 1945-ben konfiskálták.

57. MAGYAR JÁNOS

Hódmezővásárhely, 1912., r. k. magyar, nős, 3 gyermek apja, vagyontalan

43. MÁRTON FERENC

Zenta, 1905., r. k. magyar, nős, vagyontalan

55. MESCSANOV VASZILIJÉ

Harkov, 1899., gör. kel. orosz, nőtlen, vagyontalan

34. MIHALESZ GYÖRGY

Zenta, 1906., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyontalan

„Foglalkozása szabó volt.” (M. I.)

TLZ Született 1905. március 26-án Zentán, apja Péter, anyja Havar (?) Rozália. Napszámos, nős – felesége Bózsó Klára. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 330/1956. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 őszén – a szovjet csapatok

bevonulása után – a milíciára vitték kihallgatásra, azóta életjelet nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 91/1957. sz. alatt.

47. MOTYNEK ELEK

Zenta, 1906., r. k. magyar, nős, 1 gyermek apja, vagyonos

54. MOLNÁR GÁBOR BÉLA

Zenta, 1900., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos

„Tanyája volt a Gáb rfaluban. Szenttamáson földet kapott a magyaroktól.” (B. J.)

„A Likasi úton volt a tanyája, Birclin Ljubomir szomszédja volt.” (N. B. I.)

„Bogarasban lakott. Birclin Ljubomirral volt valami mesgyevitájuk.” (T. G.)

TLZ: Született 1901. április 23-án Zentán, apja Vince, anyja Bodó Julianna. Földműves, nős – felesége Boros Erzsébet. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 294/1954. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. november 16-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 novemberében eltűnt Zentáról a háborús cselekményekkel kapcsolatban. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 30/1955. sz. alatt. Vagyonát – 17 kat. hold – bírósági ítélet alapján 1948-ban konfiskálták.

24. NAGY JÁNOS

Zenta, 1901., r. k. magyar, nős, vagyontalan

Mészáros, 1995: 1951-ben holtta nyilvánították. A zentai járásbíróóság megkeresésére a városi népbizottság belügyi osztálya 1951. március 8-án kelt 891/9. számú bizalmas válaszában közölte, hogy N. J. a megszállás éveiben tagja volt a fasiszta szervezetnek, és ezért a felszabadulás után likvidálták, az állampolgárság megvonásáról szóló törvény rá is vonatkozik. (77. p.)

TLZ: Született 1901. augusztus 15-én Zentán, apja János, anyja Kovács Veronika. Malommunkás, nős – felesége Csuzi Julianna. Holtta nyilvánítva a zentai JB R. 316/1950. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 8-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyan tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944-ben eltűnt Zentáról – azóta magáról életjelt nem adott.

53. NAGY ABONYI ISTVÁN

Zenta, 1906., r. k. magyar, nős, 1 gyermek apja, vagyontalan

„A Szerbiskolán kívül lakott, gazdálkodott, leventeoktató is volt.” (B. I.)

„Gáborfaluban lakott. Gábor Bélára és Nagyabonyira ráfógták, hogy fegyvert találtak náluk. Az előbbit kiengedték, de Nagyabonyit nem.” (K. P.)

„Az apja Bogarasban kocsmáros volt, de ő maga szegény ember, [köz]tisztasági megbízott volt a magyarok alatt.” (N. M.)

„Kórházi szolga volt” (N. B. P.)

TLZ: Született 1907. augusztus 11-én Zentán, apja György, anyja Hegyi Mária. Földműves, nőtlen. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 439/1955. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 őszén – állítólagos fegyverrejtegetés miatt – kihallgatásra vitték, egy ideig börtönben volt, onnan eltűnt, azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 196/1956. sz. alatt.

38. NAGY PERGE ILLÉS

Zenta, 1886., r. k. magyar, nős, 5 gyermek apja, vagyon-talan

„Esztergályos és fésűs volt, a Tisza-parton lakott, magyar érzelmű, de nem bántott senkit.” (B. I.)

„Hétfőn, utánam egy nappal hozták be az Amerika pin-céjébe. Magas, szőke ember volt. Hiába kérdezték, verték, egész idő alatt egyetlen szót sem szólt.” (N. B. P.)

25. PISZÁR ISTVÁN

Zenta, 1915., r. k. magyar, nőtlen, vagyon-talan

„Józsi nevű bátyja miatt vitték be, aki elszökött, noha ő se vétett semmit. Nős volt, a harisnyagyárban dolgozott.” (B. I.)

„Földműves, kisbirtokos, a Kígyó utcában [ma: Ady Endre u.] lakott.” (B. J.)

TLZ: Született 1916. május 1-jén Zentán, apja Mátyás, anyja Bálind Julianna. Földműves, nős – felesége Bózsó Mária (Házasságköt. 1940. nov. 19.). Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 504/1948. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. november 30-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. október 28-án ismeretlen fegyveres személyek elvezették és bebörtönözték. Felesége november 10-ig naponta vitte neki az élelmet a börtönbe, ekkor azt az információt kapta, hogy a férjét ismeretlen helyre munkára vitték – azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 109/1949. sz. alatt.

63. PISZÁR PÉTER

Zenta, 1903., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos

„Középbirtokos, gazdálkodó.” (M. I.)

Piszár Péter özvegye: „Férjemet először október 10-én vitték be. Nešić maga is elcsodálkozott rajta: »Maga hogy került ide, Piszár úr?« – kérdezte meglepetten. »Úgy, hogy behoztak« – felelte a férjem. »No jó, de azt tudja, hogy reggel hatig kijárási tilalom van. Majd hazakísértetem!« Este hétkor két partizán valóban haza is kíserte. Másodszor október 20-a körül vitték be, mindennap meglátogattuk, reggelit, ebédet vittünk neki. Vittem a gyerekeket is: Attila négyéves volt, Csaba húsz hónapos. Beszélhettem is a férjemmel, meg is csókolhattuk, egy Paja nevű rendőr felengedett bennünket a teraszra. Így volt ez november 9-én, kedden is. Férjem nyugodtnak látszott, elmondta, hogy

Illovszky tanítóval alszanak együtt szalmán vagy szalmazsákon. Adott egy cédulát adósainak a névsorával, és kérte, hogy hozzam be a másik öltönyét, mert abban a rosszabbikban van, amiben vetette a gabonát. Aznap este odahaza négyéves kisfiam váratlanul ezt mondta: »Úgy várom apukát, úgy félek, hogy agyonlőjék!« Mire a kisebbik fiunk is repdesni kezdett a két kis kezével, és azt kiabálta: »Apa, deje!« Valami úgy szíven ütött, de azért még bizakodtam, sőt még akkor is, amikor másnap, szerdán nem találtam senkit, csak Tóth Mihályné, Pannikát, aki azt mondta, hogy elvitték őket munkára, aztán hozzátette: »Jöjj végig itt az udvaron!« Aztán a WC ablakából kidobott e y cédulát. Ez állt rajta: »Kelt levelem, üdvözetét küldi Ismeretlen Egyén. Zárom soraim. Minden Jót kívánok maguknak. Piszár Péter Zenta.«”

Piszár Péterné 28 éves volt, amikor férje eltűnt. Egyedül nevelte fel két gyermekét, de még férje első házasságából származó mostohafiát is. Először mindenüket elkobozták. „’45-ben, pünkösd másnapján mindent felleltároztak, még az ingóságokat is. A lakást lezárták, gyerekeimmel kiköltöztünk a tanyára. Még azért is bérletet kellett fizetnem, a gyümölcsös terméséből éltünk. Két év után visszakaptam öt és fél holdat, ebből másfél hold volt a legelő, akácos és tanya, de a városi házat konfiskálták, mert az a férjem vagyona volt. Ha ott akartunk lakni, házbért kellett fizetnünk. Végül a bíróságon sikerült bebizonyítanom, hogy az is az én tulajdonom volt, bizony, még az asztalt is vernem kellett, azaz vertük egymás orra előtt a Kocsis Jancsival, úgyhogy aki bent volt az irodában, az kiszaladt, a

folyosóról meg beszaladtak, hogy mi van itt! Közben, amíg a városban voltunk, mindent elloptak a tanyáról, még a cséplőgépről a szijat is, amíg meg kint voltunk, itthon törtek be a házba. Aztán jöttek a beszolgáltatások: egy évben 4,5 mázsa búzát, 5,5 mázsa csöves kukoricát kellett beadnom, meg 150 mázsa fát, de nem volt annyi. Rakin úr később kiszámította, hogy csak 67 mázsa a fa. Szép Matild úgy ordított rám, hogy hasgörcsöt kaptam. Feljelentésére házkutatást tartottak, elvittek 30 liter pálinkát, a búza közt meg megtalálták az oda elrejtett frottír törölközőket meg pizsamákat. »Mondja meg, mi van még, amit eldugtak! – ordított rám Renkó Pál rendőrnagy –, vagy magát is oda küldöm a gyerekeivel együtt, ahol a férje van!« Hogy valóban tudott-e valamit arról, ami a férjemmel történt, azt később sem sikerült kideríteni.”

TLZ: Született 1901. február 2-án Zentán, apja János, anyja Polyák Julianna. Földműves, nő – felesége Kávai Otília. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 712/1952. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 9-e. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 október végén a Városháza börtönében raboskodott, ahonnan 1944. november 9-én eltűnt – azóta magáról életjelt nem adott. (Sz. J.)

15. POLYÁKOVITY IVÁN

Zenta, 1886., r. k. magyar, nős, 1 gyermek apja, vagyontalan

TLZ: Született 1885. december 20-án Bjeljinán (Bosznia), apja István, anyja Kovács Erzsébet. Rendőr, zentai lakos, nős – felesége Fajer Mária. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 282/1948. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. november 30-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: eltűnt 1944 novemberében – azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 378/1948. sz. alatt.

18. PUSKÁS MÁRIA

Zenta, 1900., r. k. magyar, férjezetlen, vagyontalan

„A nyilasok zentai szervezetének egyik vezetőségi tagja volt.” (M. I.)

„A városi közellátási hivatalban dolgozott.” (T. G.)

44. SÁNDOR JENŐ

Zenta, 1886., r. k. magyar, nős, 4 gyermek apja, vagyonos

„Kocsmáros volt.” (B. I.)

„Kocsmája volt a mai József Attila és Đura Daničić utcák sarkán.” (B. J.)

Sándor Jenő unokája: „Nagyapám abban az időben olyan hatvan körüli ember volt. Kocsmája, földje volt, de vagyona jó részét már szétosztotta házasodó gyermekei között, a fűszerüzletet a kocsmával együtt anyámnak adta. Gyermekkori emlékem, amikor nagyapát elvitték. Őszi este volt, elég enyhe idő. Apámmal a deszkakerítésen belül álltunk, nagyapáék szemben laktak. A túloldalon összesen hat ház állt, a sarkon volt Gyömrei Péteré, odahallatszott, hogy döngetik nála a vaskaput. Apám nagyon ideges lett, de nem mert kimenni az utcára, mert kijárási tilalom volt.

Bementünk a szobába, és kis idő múlva hallottuk, hogy szekér áll meg a házunk előtt. Odajöttek az ablakhoz, és zseblámpával megnézték a lakók névsorát, amit minden háznál kötelező volt kitenni az ablakba. Aztán elmentek. Másnap tudtuk meg, hogy azon az éjszakán elvitték nagyapát, az általsó szomszédot, Vecseri Lajos bácsit, aki valamilyen iparos volt, alighanem bognár, elég jómódú. Ő sem került többé haza, három gyerekkel maradt ott a felesége. Elvitték még a Kertek felé vezető utcából, a Tornyosi út felől Mocsnek Eleket, aki apám egyik kártyapartnere volt, a felesége varrónő. Gere Károly kántort is ezen az éjjelen vitték el. Azelőtt fűszerkereskedése volt. Ő visszakerült, de nem lehet vele ezekről a dolgokról beszélni, mert ha csak megemlítik is, azonnal reszketni kezd, és sírva fakad.

Nagyapámat a Városháza pincéjébe vitték, egy darabig hordtuk neki az ebédet. A nagynénémmel vagy nagymamával mentünk, én tízéves voltam, a húgom hat. Valami kis folyosóról jött ki, megcsókolt bennünket, elvette az ételt, de nem beszélt semmit. Az utolsó alkalommal,

amikor meglátott bennünket, annyira elkezdett sírni, hogy a puskás őr visszazavarta. Másnap már nem találtuk ott.

Később Pécsi tisztelendő úr mesélte, aki vele együtt volt letartóztatva, de végül is kiengedték, hogy sokszor verték, kínozták őket.

Egyszer, egy ilyen verés alkalmával azt hallotta, hogy az egyik fogoly rákiált a kínzójára: »Üss már agyon, de ne kínozz tovább!« »Oldalt néztem, hát az a kis Sándor Géni volt az« – fejezte be Pécsi plébános úr.

Nagyapám egyébként vallásos, erélyes ember volt, de el is tudott érzékenyülni. Nem szerette a káromkodást, ezt a kocsmájában sem tűrte, de minthogy ez ott mégis meg-megtörtént, szívesebb-n járt ki a földre dolgozni, a kocsmát inkább a feleségére hagyta. Állítólag az is lett a veszte, hogy egy ilyen kötekedő részegyet erélyesen rendre utasított, alkalomadtán az állt bosszút rajta. Mások szerint egy szerb ember zaklatta a feleségét, azt tanította mőresre. Nagymamám évekig nem akarta elhinni, hogy nem él, úgy tartották, hogy talán a többiekkel együtt kivitték Szibériába kényszermunkára. Még asztalt is táncoltattak, hogy hátha úgy megtudnak valamit hollétéről vagy arról, hogy életben van-e még. Én ezen nagyon nevettem, mire kizavartak a konyhából. Évek múlva a postával szemben, a Periša kocsmájának a padlását lomtalanították, dobálták le az ócska kacatokot, hát egyszer csak a nagymamám meglátja köztük nagyapám ócska kabátját, amiben a földekre szokott kijárni, ő foltozta meg zsákdarabokkal. Ebből tudta meg, hogy hiába várja már haza nagyapát.”

TLZ: Született 1885. február 16-án Csantavéren, apja Károly, anyja Fehér Rozália. Nős – felesége Kelemen

Mária. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 475/1954. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 október végén fegyveres személyek a zentai börtönbe kísérték – azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 252/1955. sz. alatt.

49. SCHÜTZ LÉNÁRT

Románia, 1902., ref. német, nős, vagyontalan

„Vass Nándorné testvére, egyszer őt is kiengedték.” (B. I.)

2. SZABÓ IMRE

Zenta, 1913., r. k. magyar, nőtlen, vagyontalan

„Tanyája volt, karpaszományos hadnagy, néha tisztí egyenruhában járt.” (B. I.)

„Tisztviselő volt a malomban, vidám, kellemes modorú ember, apja városi főmérnök volt.” (M. I.)

„Nagy nacionalista.” (A. S.)

„Letartóztatása előtt minden nap együtt sétáltunk. »Voltak nálam házkutatáson, de úgy kidobtam őket, hogy a túloldalig csúsztak!« – dicsekedett szegény az utolsó napokban. Letartóztatása előtt jóakarói figyelmeztették, hogy menjen ki a tanyára, de nem akart. A börtönben agyonverték.” (T. G.)

Mészáros, 1995: Jovan Popov és Danilo Brano városi tisztviselők a holtta nyilvánítási eljárás során tanúsították hogy Sz. I. az 1944. nov. 9–10 között elhurcoltak csoportjában volt, amelyet később együttesen háborús bűnössé nyilvánítottak. Neve a háborús bűnösök listáján mégsem szerepel. (76–77. p.)

1. SZELES ANDRÁS

Zenta, 1892., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos, háza és mintegy 5 lánca földje van

„Pálinkafőzéssel foglalkozott.” (B. J.)

„A Gajeva utca végénél, a Karjadi úton az első szállás volt az övé, iparszerű pálinkafőzéssel foglalkozott.” (H. K.)

„Földműves, törpebirtokos volt.” (M. I.)

„Összeveszett egy szerb rendőrrel, mert az nem akart fizetni a pálinkáért.” (R. B.-né)

TLZ: Született 1892. november 22-én Zentán, apja Gergely, anyja Szabó Klára. Nős – felesége Márton Margit. Holtta nyilvánítva a zentai JB R. 47/1958. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1945. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. október 25-én kihallgatásra vitték, azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 58/1959. sz. alatt. (Sz. J. 88. old.)

64. SZOLLÁR JÁNOS

Zenta, 1899., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyontalan

„Felsőhegyi földműves volt.” (B. I.)

39. TOLDI JÁNOS

Zenta, 1898, r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyontalan

TLZ: Született 1898. május 27-én Zentán, apja János, anyja Slat Piroska. Asztalos, nős – felesége Tóth Kása Rozália. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 26/1953. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1945 elején eltűnt Zentáról – azóta magáról életjelt nem adott. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 304/1954. sz. alatt. (?)

36. ID. TÓTH MIHÁLY

Zenta, 1872., r. k. magyar, nős, 8 gyermek apja, vagyonos

„a napszámosokkal jól bánt, jó koszt, mindig friss étel járt nekik, emberi bánásmódban részesültek. Ha valaki megszorult, kölcsönt is kapott »majd a nyáron ledolgozod« alapon.” (B. G.)

„7-8 napon át összekötözve tartották. A föld végett gyilkolták meg.” (K. P.)

„Nagygazda volt, 150 holdas birtokkal.” (M. I.)

„A másik két Tóthnál kicsit szigorúbb volt. A Híressoron lakott.” (N.M.)

„Vagyonát konfiskálták, mozgásképtelen feleségét egy szál ruhában tették ki az utcára, egy ismerős vette magához. Testvére, Ignác elment partizánnak” (T. G.)

TLZ: Született 1878. szeptember 14-én Zentán, apja Márton, anyja Tóth Mária. Földműves, nő – felesége Csabai Terézia. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 45/1962. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. október 15-e. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében eltűnt, azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 238/1962. sz. alatt.

37. IFJ. TÓTH MIHÁLY

Zenta, 1910., r. k. magyar, nő, vagyonos

„Id. Tóth Mihály fia. Állítólag karóba húzták, holttestét a Tisza Zenta és Ada között vetette ki.” (B. N.)

„A fiatal Tóth Mihályt Neca bácsi megszóktette, de rossz irányba indult, különben is a lábujjait puskatussal szétzúzták, nem tudott futni.” (K. P.)

„Nagygazda volt, 150 holdas birtokkal.” (M. I.)

„Jó ember volt, a Híressoron laktak” (N. M.)

TLZ: Vagyonát – 46 kat. hold – bírósági végzés alapján 1945-ben konfiskálták

35. TÓTH MIKLÓS

Zenta, 1881., r. k. magyar, nős, 3 gyermek apja, vagyonos

„Id. Tóth Mihály testvére, nagygazda 200 holdas birtokkal.” (M. I.)

„Páratlanul jó volt a szegényekhez, akinek tudott, munkát adott, ha nem volt munka, el nem engedett senkit, amíg nem adott neki legalább enni. A Híressoron lakott.” (N. M.)

TLZ: Vagyonát – 88 kat. hold – bírósági végzés alapján 1945-ben konfiskálták

42. TÓTH KATONA ILLÉS

Zenta, 1884., r. k. magyar, özvegy, vagyonos

„Fuvaros volt, a börtönben puskatussal verték, úgy, hogy kiszakadt a hasfala, kilógott a bele.” (B. I.)

„A Buránysoron lakott, földműves volt, nemzetőr.” (T. I.)

48. TÓTH SZEGEDI PÉTER

Zenta, 1914., r. k. magyar, nős, 1 gyermek apja, vagyonos

„Tanyai gazda.” (B. I.)

„Kisbirtokos.” (M. I.)

Mészáros 1995: 1946-ban nyilvánították holttá, az okiratban csupán az szerepel, hogy 1944 novemberében Zentán eltűnt.

TLZ: Született 1915. augusztus 28-án, apja András, anyja Dinka Ilona. Hentes, nős – felesége Illés Etelka.

Holtta nyilvánítva a zentai JB Vp. 2431/1946. sz. végzéssel, a halál megállapított ideje 1944. november 15-e. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: eltűnt 1944. október végén – azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 162/1947. sz. alatt.

26. VARGA ILLÉS

Zenta, 1899., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos

TLZ: Született 1900. március 8-án, anyja Varga Mária. Hentes, nős – felesége Urbán Erzsébet. Holtta nyilvánítva a zentai JB R. 119/1947. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. november 30-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 október közepén letartóztatták, 1944. november 10-e óta minden kapcsolat megszakadt vele – azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 612/1947. sz. alatt.

41. VASS NÁNDOR

Zenta, 1892., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos

„A Royalban lakott a finánc-szemlélsz. A teraszról kiabált át: »Vass úr, mentsen meg!« De ő nem tett semmit.” (B. I.)

„Szülője volt Horgoson is, népszerű ember volt Zentán.” (B. J.)

„Vendéglős volt és bormagykereskedő.” (M. I.)

„A Gazdakört is a Vass-testvérek tartották. Pein Isa jelentette fel” (N. B.)

„Vass vendéglős bált rendezett, egy Pera nevű rendőr 30 dinárt kért tőle »vigalmi adó« címén, de nem adta meg, hanem kizavarta a rendőrt. Talán ez a rendőr jelentette fel.” (P. P.-né)

„Azért jelentették fel, mert 1941-ben, a magyarok bevonulásakor tőle vitték el a kötelet, amellyel ledöntötték az »államalapító« I. Péter király szobrát. A ledöntésben a nála dolgozó segéd munkások is részt vettek. Fia, ifj. Vass Nándor megőrült, leánya, Borbála összeállt egy újvidéki szerb emberrel, aki rosszul bánt vele, és ezért öngyilkos lett.” (R. Gy.)

„Semmi rosszat nem tudok róla. Két fia volt és egy lánya, azok is rendes gyerekek voltak.” (A. S.)

„A feleségét háromszor is megszarolták 100 000-100 000 pengővel. Mindannyiszor kiengedték, de aztán újra be is vitték, utoljára a kivégzés előtti este. Mások szerint bementek érte, úgy vitték el a többiekkel. A lakást lepecsételték, de menyének sikerült bejutnia az udvarra nyíló felső ablakon, és kimentette a holmi legjavát. (T. G.)

60. VASS PÁL

Zenta, 1896., r. k. magyar, nős, 2 gyermek apja, vagyonos

„Az Ujfaluban volt boltja.” (B. I.)

„Fia később öngyilkos lett, a Tiszába ugrott.” (B. J.)

„Megjárta Amerikát, onnan hazatérve nyitott boltot.”
(N. B. P.)

„Vegyeskereskedése a Tornyosi úton volt, most Egység a neve.” (T. G.)

Mészáros, 1995: A holtta nyilvánítási irat szerint 1944. nov. 9-én tűnt el. (77. p.)

21. VECSERI LAJOS

Zenta, 1902., r. k. magyar, 4 gyermek apja, vagyontalan

„Bognár volt.” (M. I.)

Vecseri Lajos leánya: „A mi életünket tönkretették. Apánk nem volt gazdag ember, de nagyon szorgalmas volt, a bognármesterség mellett még sok mindenhez értett, és ha kellett, akár napszámba is elment, hogy nekünk mindent előteremtson. Halála után nekem abba kellett hagynom az iskolát, pedig szerettem volna tovább tanulni, de nem lehetett. Testvéreim közül én voltam a legidősebb, anyámat pedig annyira tönkretette apánk elvesztése, hogy megbetegedett, nem volt képes dolgozni, nagyszüleink is öregek, munkaképtelenek voltak. Abbahagytam hát az iskolát, és napszámba kezdtem járni Csókára, a szőlészetbe, méghozzá férfimunkát vállaltam, mert azt jobban fizették. Nehéz volt, mert nem szoktam hozzá, eleinte csupa hólyag volt a tenyerem, de kellett a pénz, mert nem volt semmi más jövedelmünk, és ott jól fizettek: heti hatvan dinárt kaptam. Szép pénz volt ez akkor, de mikor hazavittem, és anyámmal elkezdtük szétrakosgatni, hogy mindenre fussa, akkor sokszor sírva fakadtunk, hogy

milyen kevés, erre se telik belőle, meg arra se. Ennyi kisgyerek meg magatehetetlen öreg eltartására semmiképp sem elég. Mégis hajtottam magam, csináltam, mert nem volt más megélhetőségünk. Amikor apánkat elvitték, jóformán semmi tartalékunk se maradt, mert előtte apám négy kocsit is felvállalt, az anyagbeszerzésre ráment minden pénze, a kocsikat meg sok más mindennel együtt elvitték a különféle átvonuló hadseregek, pontosan nem is tudnám megmondani, hogy kik. A csókai keresetemet meg annak köszönhettem, hogy volt ott a birtokon egy szerb ember, Andrija bácsi, aki sokat segített nekem. A magáé mellett az én munkám egy részét is elvégezte, mert tudta, hogy milyen helyzetben vagyok, nekem szükségem van arra a férfinapszámra, még ha bele is szakadok a nehéz munkába.

Az adatok a kivégzettek jegyzékén nem pontosak. Apám 1908-ban született, református vallású volt, anyám volt katolikus. Összesen öt gyermekük volt, közülük hárman nevelkedtünk föl, rajtam kívül egy leány- és egy fiútestvérem. Apámnak bognárműhelye volt, de mint mondtam, máshoz is értett. A katonaságnál szakács volt, és olyan jól tudott főzni, hogy a leszerelése után is minden évben egy-két hónapra behívták, hogy főzzön a tiszteknek. Igencsak olyankor, amikor bevonultak az új regruták, és sok volt a dolog a konyhán. A háború is ott érte apánkat Valjevón, de onnan hazaszökött. Az történt ugyanis, hogy amikor jöttek a német repülők, az egyik tiszt elkezdett rájuk lövöldözni, mire a vadászgépek gépfegyverből jól megszórták a csoportokban álló és bámészkodó katonákat, mire kitört a pánik, szétszaladt, ki merre látott, apánk meg

hazafelé vette az irányt. Valahogy elvergődött Újvidékig, és ott vonatra ült, csak hogy a vonat nem jött be a zentai állomásra, hanem kint a nyílt pályán, a Boros kocsmá irányában megállt. Ez kapóra jött apáknak, mert már a vonaton észrevette, hogy egy ember nagyon figyel. Így hát leugrott a vonatról, leszaladt a töltésről – az az ember akkor már a nyomában volt, azzal egyenesen be a kocsmába, és ott odakiáltott az ismerős kocsmárosnak: »Ha keresnek, mondd, hogy a WC-re mentem, és tartsd fel az illetőt minél tovább!« Azzal már ki is rohant a másik ajtón, és egyenesen hazajött.

Hogy miért tartóztatták le '44-ben? Állítólag azért, mert nemzetőr volt. Gyurcsik Vince bácsi szervezte be, és arra is rábeszélte, hogy a nemzetőrség felszerelését az ő műhelyébe raktározzák be, mert a szomszédos mázsaházat, ahol addig volt a felszerelés, nem lehetett zárni. No, ez a Vince bácsi '44-ben egyszerűen meglépett, akárcsak a Fajka Pista bácsi, a másik nemzetőrparancsnok. Igaz, ő később visszajött Magyarországról, és nem is történt semmi baja. Az én apám meg azt mondta, hogy ő nem bántott senkit, nincs miért megszöknie. Pedig egy testvére is élt Magyarországon, ő is hívta, de apánk erre azt mondta: »Dehogy megyek, csak nem hagyom itt a gyerekeimet!?!«

Volt aztán egy másik incidens is, ami miatt feljelentették. Ez akkor történt, amikor a magyarok '41 áprilisában bejöttek. A városközpontból Ada felé vették az irányt, és az útkereszteződésnél ott állt egy honvédtiszt, aki irányította őket, hogy merrefelé menjenek. Apám mint nemzetőr is ott tartózkodott, és neki is feltűnt, hogy egy

Danče nevű szerb ismerős valamiféle jeleket ad a szerb temető irányába, mindig arrafelé fordulva, amerre a honvédek egy-egy csapata indul. Az is lehet, hogy a temetőből meg akarták támadni valamelyik kisebb csoportjukat. A forgalmat irányító tizedes mondta is apámnak, hogy zavarja el onnan azt a bámészkodót, mit keres az itten? Apám szólt is neki: »Danče, eredj innen, mert még lelőnek!« De az nem hallgatott rá, csak odébbment, s azzal forgolódott tovább, mint addig. Apám megint csak rászólt, hogy menjen, mert még baj lesz belőle, de az csak nem akart tágitani, bár akkor már Gyurcsik Vince is odament, és lökdösni, taszigálni kezdte, hogy menjen már ha a. Hát egyszer csak odalép egy honvéd százados, megkérdezi, hogy mi történik itt, mit lökdélőznek, és amikor meghallotta, hogy miről is van szó, jól leteremtette apámat meg Vincét, hogy nem tudnak ketten elbánni egy ilyen jöttmenttel, azzal előrántotta a revolverét, és se szó, se beszéd, lelőtte azt a szerencsétlent, egyenesen bele az árokba, és otthagya őket. Hát talán azzal is gyanúsíthatták apánkat, hogy valami köze volt ennek a Dančénak a halálához, bár az ő lelkiismerete tiszta volt, ő tudta, hogy nem bűnös ebben a dologban.

Aztán volt itt még egy Svetozar bácsi nevű ismerőse, akit ő '41-ben megmentett, nem engedte bántani, jótállt érte. Szórol szóra ezt mondta a honvédeknek: »Ne bántsátok, ez egy jóra való ember!« Hát amikor egy kicsit helyreállt a rend, a magyar hatóság hozott egy olyan határozatot, hogy az őshonos szerbeket, akiket a magyar bevonuláskor valami kár vagy bántalom ért, azokat kártalanítani kell. Erre ez a »jóra való ember« felkereste

apánkat, és arra kérte, hogy tanúskodjon, hogy őt a magyar katonák kirabolták, elvették a pénzt meg az aranyóráját. Apánk erre azt mondta, hogy ő ilyesmibe nem avatkozik bele, mivel nem látta, hogy a katonák bármit is elvettek tőle, sőt arról sem tud, hogy valaha is aranyórája lett volna. Erre ez a Svetozar bácsi ráripakodott: »Megállj, Lajos, megiszod te ennek még a levét!« Meg is szakadt köztük a jó viszony, de azért nem lehet tudni biztosan, hogy ő jelentette-e fel. Az mindenesetre gyanús, hogy apánk letartóztatása előtt érdeklődött, hogy a három Vecseri fiú, Lajos, László és Ferenc közül melyik volt nemzetőr.

Volt egy olyan szerb ismerőse is, aki figyelmeztette apánkat, hogy rajta van a listán, legjobb lesz, ha eltűnik egy időre. Csakhogy a sógora, aki szintén szerb volt, az nem szólt egy szót se, csak később mondta, hogy ő is tudta, hogy feljelentették apánkat, de nem akart minket nyugtalanítani. Végül is csakugyan eljöttek apánkért, de nem volt otthon, egész héten át törte a kukoricát vidéken. Öten jöttek érte, hárman katonaruhában voltak. Hogy a zörgetésre nem mentünk ki, egyszerűen beugrottak a kerítésen, össze-vissza vertek meg rugdostak bennünket, nem akarták elhinni, hogy nem tudjuk, hol van apánk. Ő közben másnap megérkezett, és azt mondta, azonnal bemegy és jelentkezik, mert ő nem bántott senkit, neki nem eshet semmi baja. Reggel be is ment, persze rögtön ottfogták, mink meg aztán hordtuk neki az ebédet. Voltunk Isa bácsinál [Nešić Isidor polgármesternél] is, ő is nyugtatott bennünket, hogy nem lesz baj, majd kihallgatják apánkat, és kiengedik. Csakhogy arra a kihallgatásra sehogy se akart sor kerülni, Isa bácsi a kérdezősködésre

mindig azt mondta: »Holnap!« Apánk közben nyugodtnak látszott, beszélhettünk is vele, elmondta, hogy nem bántották, mert ő nem a vallatottak, csak a gyanúsítottak közt van, az előbbieket a bíróság alatti, őket meg a posta felőli pincében tartják. De ez nem biztos, hogy így is volt, lehet, csak minket akart megnyugtatni, mert egyszer kérte, hogy vigyünk be neki kabátot, mert az övét odaadta Sándor Jenőnek, akit nagyon összeverték, de a lelkünkre kötötte, hogy ezt meg ne mondjuk Sándor Jenő családjának.

Az utolsó reggel anyámmal mentünk be hozzá, de a börtönök üresek voltak. Kérdésünkre Milos bácsi – rendőr volt a régi Jugoszláviában – megnyugtatott bennünket: »Ne keressétek itt többet, elvitték őket az éjszaka. Két autó jött értük, hogy hova vitték, azt nem tudom, de majd kaptok értesítést.«

Hát én nem nagyon szeretek ezekről a dolgokról beszélni, mert attól tartok, hogy ilyesmi megint csak megtörténhet. Nem is mentünk ki az emlékmű felavatására, csak a húgomék. Mi úgy gondoltuk, hogy jobb nem mutatkozni ilyen helyen, valaki még bosszút állhat rajtunk. De azért lehet, hogy maguknak van igazuk. Talán kisebb a veszély, ha beszélünk, mint akkor, ha hallgatunk...”

TLZ: Született 1908. június 18-án Zentán, apja Lajos, anyja Kecskés Piroska. Nős – felesége Birkás Julianna. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 81/1957. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében a Városháza börtönébe volt bezárva, onnan eltűnt. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 294/1957. sz. alatt.

56. ZSIGA PÁL

Zenta, 1896., r. k. magyar, nős, 4 gyermek apja, vagyon-talan

2. AKIK NINCSENEK A LISTÁN

Az 1944-es zentai áldozatok száma a november 10-ére virradó éjszakán kivégzettekénél minden bizonnyal több volt, sokak szerint úgy 90 körül lehetett. Egyesek tudni vélik, hogy ez a szám pontosan 86 (esetleg 87), mert azon az éjszakán ennyi lövés hallatszott a Tisza irányából, volt, aki megszámolta. Más adatközlő összesen 93 eltűnről, netán kivégzetről tud, sajnos anélkül, hogy a neveket képes volna felsorolni. Mindenesetre a továbbiakban itt következnek a listán nem szereplő áldozatokra vonatkozó értesülések is az eddigiek szerinti feldolgozásban.

Minthogy a '44-es zentai eseményekkel kapcsolatban végzett kutatásaimról tudomást szerzett, K. I. tornyosi gazdálkodó eljuttatott hozzám egy 12 nevet tartalmazó névsort a Tornyoson és környékén 1944-ben kivégzettekről. Közülük heten a zentai listán is szerepelnek, öten viszont nem. Ezek a következők: Csipak Szilveszter, Gábor Vilmos, Nagy Abonyi Mihály, Pásztor Margit, Sőregi Lajos.

Más adatközlőktől még a következő áldozatok nevéről és adatairól értesültem: Barna Károly, Beckerer Ferenc órás, Bubolyák testvérek: Károly és János, Fodor ?, Gábor József, Göblös ? tornyosi molnár, Huszák Péter, Körmendi ?, Polyák András, Spekla János, dr. Sugár Mihály, Szabó

Mátyás, Szalai ?, Verebes Gusztáv, Tóth András, Viakter János és felesége, Zsadányi ?, egy ismeretlen nevű kispap, a helyi cserkészszervezet vezetője és egy hadirokkant honvéd. A továbbiakban közlöm a róluk megtudott részletesebb adatokat és az adatközlők nevének kezdőbetűit:

ARANYOS ISTVÁN

Molnár 2003. Honvéd. Született Tordán, apja József. Menekülés közben agyonlőtték Zentán 1944. október 8-án, eltemetve ugyanitt. Bejegyezve a zentai Szt. István r. k. plébánia halotti anyakönyvébe 53/1944. sz. alatt. (85. p.)

BARNA KÁROLY

„Gáborfaluból való.” (K. P.)

BECKERER FERENC

„Az áldozatok listája nem teljes, 86-nak kellene lenni rajta. Voltak, akiket kihallgatás közben vertek agyon, és aztán dr. Vigh Ágoston kórházi főorvostól kértek igazolást, hogy az illető ott halt meg a kórházban. Így pl. Beckerer Ferenc óras szívszélhűtésben.” (T. G.)

BORBÉLY ANDRÁS

sem szerepel a kivégzettek listáján. Tragédiáját leánya, ma már nyugdíjas (1938-ban született) banktisztviselőnő mondja el. Ő nem félne nevét felfedni, de férje (60-on

felüli ember) nem helyeselné. „Borbély András 1912-ben született. Foglalkozása kőműves, vagyontalan. A háború alatt Budapesten dolgozott, de nyaranként hazajött, hogy a cséplésnél mint gépetető megkeresse családjának a téli-revalót. Az 1944. évi idényre Takács István zentai cséplőgép-tulajdonossal kötött szerződést (02106 BB számút). Miközben folytak a betakarítási munkák, Borbély András SAS-behívót kapott, be is vonult, de Kiskunhalason többedmagával megszökött a honvédségből. Pontosabban: orosz fogságba kerültek volna, de karóráját odaadta az őt elfogó orosz katonának, és az elengedte. A közelben, egy tanyán civil ruhát kapott, a katonaruhát meg az ott lakó asszony a kemencében elégette.

Amikor hazaérve idézést kapott, azonnal jelentkezett: bement a Városházára, pedig szerb szomszédunk figyelmeztette, hogy ne menjen. Anyám is ment vele, ő mesélte, hogy apám már rátette a kezét a kilincsré, amikor odaért Slavnić Nikola, és több ember szeme láttára egy kézmozdulattal szinte lesöpörte a kilincsről: »Be ne menj!«

Ő szegény mégis bement, mert annyira biztos volt az ártatlanságában, hogy nincs miért bántság.

Mégis bent tartották. Mi hordtuk neki az ebédet. Anyám egy-egy üzenetet is eldugott az étel közé, mert anyámat nem engedték közel apámhoz, köztük állt az ör, ő adta át az ételhordót is. Egyszer nekem mint kislánynak sikerült az ör szétvetett lábai közt átbújnom, beszaladnom édesapámhoz. Az ör nem figyelt rám, mert az ételt hozó asszonyok nagyon lármáztak, veszekedtek. Apám ekkor a kesztyűmbe dugott egy cédulát, ez most is megvan. Az van ráírva: »Ha véletlenül megtalálják, te is ide kerülsz, ezt

nem szeretném, nagyon beteg vagyok, paplant vagy valamit küldjetek be, mert három hete a kövön alszunk, most már Isten veletek, azt hiszem, hétfőn vagy kedden elmegyünk Szabadkára, legalábbis azt mondták (...) legalább most hoznád a kislányt, hogy lássam, mert azt hiszem, nem látjuk többet egymást, nem lesz több alkalom, (...) a kislány (...) bennem valami érzés (...) bocsáss meg mindent, ha valamikor megbántottalak, azt hiszem, meghasad a szívem (...) anyukám, kívánok minden jót az életben és boldog életet a kislányomnak.«”

Ceruzával rótt, kusza sorok egy zsebnaptár lapjain, melynek szélén nyomtatott szavak: „Montag²⁵ 2. Dezember 1940”. A papír széle megpörkölődött. Az adatközlő ehhez azt fűzi hozzá, hogy a börtönőr észrevette, hogy édesapja valamit átadott neki, őt szinte kicibálta az apa karjaiból, és a kesztyűbe rejtett írást megtalálva meg akarta gyújtani. De ideges volt, reszketett a keze, a kislánynak sikerült a kesztyűvel együtt a papír egy részét is kitépni az ő kezéből, és anyjához futott. Ez az elrongyolódott, megpörkölődött papiros most a legdrágább ereklye, ami a szerencsétlen sorsú édesapától megmaradt.

Meg egy darab padlódeszka, amelyre bicskával a következő betűket vésték: »Borbély András. Megfordított N és S betűkkel. Ennek a története pedig a következő:

„Hatodikba jártam (akkor a gimnázium még 8 osztályból állt) – mesélte adatközlőm –, a János vitézben szerepeltünk. Vicei bácsi [borbély volt Zentán] sminkelt bennünket, »Kis Borbély, te következel!« – szólt be az

²⁵ Hétfő, 1940. december 2. (Német)

ügyelő. Vicei bácsi, aki előtte még nem hallotta a családi nevemet, meglepetten kapta fel a fejét: »Ha befejezted, gyere vissza!« – szólt utánam.

Amikor visszajöttem, nagy óvatosan becsukta az ajtót.

»Apádról akarok valamit elmondani – kezdte. – Együtt voltunk bezárva '44-ben, mégpedig szörnyű körülmények között. A túlsúfolt börtönben minket napokra egy dupla ajtó közé szorítottak be, ahol jóformán még leülni sem lehetett, sőt mozdulni sem tudtunk. Apádat nagyon összeverték. Azzal vádolták, hogy a cséplésnél lopáson tetten ért szerbeket ő kísérte be a rendőrségre, pedig hát nem is volt fegyvere. A tolvajokat a tűzoltók kísérték be, csakhogy azok a Heri ecskó gyerekek, Rácz Vincze [a rendszerváltás után az első magyar polgármester Zentán] sógorai voltak, ezeknek a »bűné« kellett apádnak felvállalnia, a »nagy Dzsata« erőszakoskodott vele, hogy vállalja el, akkor kiengedi. Slavnicék meg Panić Šaca is apád mellett voltak, tanúskodtak, hogy nem tett ő semmit, mert hiszen nem is politizált, csak a futball meg a galambászat érdekelte, de nem használt. A vallatások, verések megtörték, vért köpött, nem evett, pedig eleinte olyan sovány, de szívós embernek látszott. Csakhogy lelkiileg nem volt az, a végén teljesen összetört, magába roskadt. Tisztára megöszült (33 éves volt). Persze, itt nem merték elítélni, bevitték Szabadkára.«

Később anyám mesélte, hogy fűt-fát megmozgatott apám kiszabadítása végett, de vagyunk nem volt, semmit sem tehetett. »Ha tíz kiló aranyam volna, rég nem lennék itt!« – mondta állítólag apám is a börtönben még az elején. Abban azért bizott, hogy talán majd a sporttársak

segítenek. Mind a négy Borbély gyerek, köztük apám is, futballozott, de úgy látszik, ez sem ért semmit. Valaki meg azt mondta, hogy van a városházán egy orosz tiszt, aki jól tud magyarul, ahhoz kell fordulnunk. Civilben, borkabátban jár. Fel is kerestük, de azt mondta, hogy ő nem tehet semmit, nem áll módjában, hogy bárkit is kihozzon a börtönből. Később kiderült, hogy nem is volt orosz, hanem Olajos Mihály, zentai születésű kommunista.

Anyám 19 éves húga még egy Milovan nevű börtönőrrel is kokettált, randevúkat beszélt meg, és így meg is tudta, hogy mikor fogják apámat Szabadkára vinni. Ott is voltak anyámmal éjszaka, amikor hozták ki a Városházáról, Fehér Laci bácsival meg egy szerb emberrel pakolták fel őket egy kocsira. Indultak volna, de eltört a kocsi kereke. Erre Bözsi nagynéném, anyám meg a szerb ember felesége oda akartak szaladni, hogy legalább elbúcsúzzanak, de az örök puskatussal verték el őket a közelből. Anyám elutazott Szabadkára is, vitt tisztát, de nem láthatta apámat. Ez decemberben volt. Januárban már nem fogadták el a csomagot. Nagymamám, apám édesanyja, aki Pacséron élt, egy idő után kapott egy »Júlia« aláírással Gál Rozáliának Zomborba címzett lapot, amelyen ez állt:

»Nenám

a Borbély nagymamának megtaláltam a fiát, és 8 évet kapott, ki van plakátolva, és Fehér László 12 évet kapott, szintén zentai lakos, hogy később tudok-e majd többet mondani, ha eljövök.«

Azt mondják, valóban volt egy ilyen plakát kitűzve Szabadkán. Így hát vártuk, csak vártuk vissza apámat, egyre kevesebb reménységgel. Most már biztosra veszem,

hogy ott halt meg a börtönben 1944 végén. Halottak napján a neki szánt virágot most már ide hordom a zentai temetőbe, a '48-as áldozatok sírjához. Legalább van hol imádkoznom érte. (...)

Nekünk azért továbbra se hagytak békét. '45-ben, emlékszem, meglehetősen enyhe idő volt, hat katonaruhás ember állított be Makszim Gorkij utcai házunkba D. A. vezetésével. Kizavartak az udvarra, ott álltunk anyámmal az eper- és gesztenyefák alatt. Anyám fogta a kezem, s ha le akartam kuporodni, mindig felrántott. Én azt az embert néztem, aki ránk fogta a fegyverét, mert még sohasem láttam golyószórót [feltehetően géppisztoly volt]. A többiek mentek be a házb , fel a padlásra, pakoltak, mindent lepecsételtek. Ez a nagymama háza volt, két szoba, konyha. Nagymama testvérenek Zomborban temetkezési vállalata volt. Apám eltűnése után nagymama két évig nem szólalt meg. Az orvos azt mondta: »Pszichés állapot. De nem életveszélyes, nem fog meghalni.« Csak üldögélt, nézett maga elé vagy varrogatott. Minden értéket eladott, amennyiért vitték, odaadta. Halála előtt mégis megszólalt: »Mindig jobban hasonlítasz apádra« – mondta nekem.”

BUBOLYÁK JÁNOS ÉS KÁROLY

„A két Bubolyák gyerek, Karcsi és... (a másiknak a nevét elfelejtettem). A fiatalabbik, akinek nem emlékszem a nevére, önként jelentkezett az SS-be, de még nem volt katonaköteles, nem vitték el. Szabadkára vitték őket munkaszolgálatra, aztán márciusban a fronton szerb partizán-

nők lötték őket agyon. Apjuk sokáig járt utánuk, végül nyugdíjat kapott, és abbahagyta a kutatást.” (B. J.)

Bubolyák János 21 éves, elesett Slancénél (Szlovénia) 1945. május 6-án. Bubolyák Károly 19 éves, elesett Vasasdnál (Horvátország) 1945. május 6-án a Senčanske žrtve fašizma 1941–1945 [A fasizmus zentai áldozatai c. kiadvány szerint.] (Senta, 1966. 43. p.) [Mindenesetre furcsa, hogy a két Bubolyák testvér egyugyanazon a napon esett el két ilyen távoli helyen. Sz. J. megj.]

CSIPAK SZILVESZTER

„A Felsőhegyről Tornyosra vezető úton lakott. Azért ölték meg, mert a motorkerékpárját nem tudta odaadni, mert Szegedre vitte javíttatni.” (K. I.)

„Pecar Dano követelte a motorját, de nem adhatta oda, mert Szegedre küldte generáloztatni, meg is mutatta az erről szóló elismervényt. Október 23-án mégis bevitték az Amerikába, s onnan nem került elő élve.” (N. B. P.)

TLZ: Csipak Szilveszter Dávid. Született 1901. december 27-én Zentán, apja Ferenc, anyja Boros Margit. Holtta nyilvánítva a zentai JB R. 533/1953. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. október 20-án a Zenta mellett lévő tanyájáról katonai személyek ismeretlen helyre kísérték, azóta nem adott életjelt magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 170/1954. sz. alatt. Vagyonát –

24,5 kat. hold – bírósági ítélet alapján 1945-ben konfiskálták.

TLZ: Született 1898. július 14-én Zentán, apja Ferenc, anyja Boros Margit. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 532/1953. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében Szabadkán szüretelt, amikor jött vissza Zentára, szovjet katonák igazoltatták. Mivel nem voltak dokumentumai a szabadkai börtönbe vitték, innen a foksányi (Románia) fogolytáborba került, ahonnan eltűnt. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 171/1954. sz. alatt. (?)

FODOR PÁL(?)

„Fodor Julis ura juhász volt a felsőhegyi réten. Egy este nem jött haza, elveszett. Reggel az asszony számaron ment le a tejért, hát megtalálta a férjének a holttestét, szét volt verve a feje. A kutyát is agyonütötték, 20-30 birkát megelvittek. Rögtön bejött Zentára, a rendőrségre, de a rendőrök azt tanácsolták neki, hogy »ne nagyon firtassa, mi történt az urával, mert még magának is baja eshet«. Később nyugdíjat kapott az ura után, de a gyilkosság körülményeire sohasem derült fény.” (G. G.)

GÁBOR JÓZSEF

„Nagycsaládos, falábú rokkant, vitézként kapott földet. Hagymással voltak összekötözve. Amikor megtalálták,

32 sebből vérzett, de még élt, el is szállították a kórházba, ott halt meg.” (K.P.)

GÁBOR VILMOS

„A Likasi útról való nagybirtokos, háza Zentán a Belgrádi u. 73. sz. alatt, földje a bogarasi dűlőben volt. Azt állították róla, hogy Magyarországon bujkál. Később kiderült, hogy nem is volt háborús bűnös.” (K. P.)

GÖBLÖS ?

„Tornyosi molnár volt.” (K. P.)

HANGYA MÁTYÁS

Mészáros, 1995: A holtta nyilvánítási irat szerint 1944. nov. 9-én vesztette életét. (77. p.)

HUSZÁK PÉTER

„Az úton szedték föl Felsőhegy és Tornyos közt, amikor a tanyákon összeszedett embereket hozták be Zentára.” (N. B. P.)

„Honvéd volt, de átengedte önként a fegyverét a partizánoknak és hazament.” (K. P.)

„Később kimentek érte, bevitték és agyonverték.” (K. SZ. J.)

KALMÁR ISTVÁN (JÓZSEF?)

TLZ: Kalmár. Született 1901. augusztus 9-én Zentán, apja József, anyja Boros Katalin. Nős – felesége Berta Terézia. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 382/1956. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944. október 30-án partizánok vezették el tanyájáról, azóta életjelet nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 81/1957. sz. alatt. Vagyonát – 4,5 kat. hold – bírósági ítélet alapján 1945-ben konfiskálták.

KÖRMENDI ?

„Gáborfaluból.” (K. P.)

TLZ: Krezsó Antal Született 1904. június 3-án Zentán, apja István, anyja Tóth Piroska. Rendőr, nős – felesége Szecsei Rozália. Holttá nyilvánítva a zentai JB Vp. 2225/1946. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. október 10-e. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: életét vesztette 1944 októberében a szovjet csapatok bevonulása alkalmával. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 531/1946 sz. alatt. (?)

NAGY PÁL

„Az Amerika pincéjében verték agyon.” (K. SZ. J.)

NAGY ABONYI MIHÁLY

„Kórházzsolga.” (K. I.) [téves adat lehet]

„Ljubomir Birclin meg akarta zsarolni, hogy adjon pénzt, de ő Stajić Slavkóhoz ment, aki azt mondta neki: »Az anyja p... áját, figyelembe se vedd!« Polyák Andrással és Csipak Szilvivel együtt vitték el, mégpedig úgy, hogy a kocsi saroglyájához kötötték őket, úgy húzták maguk után. Polyák és Csipak túléltek, szegény Nagy Abonyi, aki kövér, nagyhasú ember volt, csak a keresztig bírta a futást, ott elesett, és halálra zúzódott a köves úton.” (G. G.)

TLZ: Született 1895. szeptember 27-én Zentán, apja Mihály, anyja Rácz Szabó Julianna. Földműves, nős – felesége Molnár Gábor Erzsébet. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 389/1955. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holtta nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében fegyveres partizánok elvezették, azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 241/1956. sz. alatt.

PÁSZTOR MARGIT

„A megszálló Vörös Hadsereg katonái többen is meg-erőszakolták, majd kivégezték ” (K. I.)

PISZÁR JÁNOS

Mészáros 1995: Holtta nyilvánítási okmányán az szerepel, hogy 1944 novemberében eltűnt. (77. p.)

POLYÁK ANDRÁS

„Tanyaszomszédja, Birclin vitette el.” (B. J.)

Polyák András fia 14 éves volt, amikor édesapját elhurcolták. Minthogy apja neve nem szerepel a kivégzetteknek az újságok által közölt listáján, ő maga keresett meg telefonon, majd személyesen is, hogy legalább édesapja emlékét megőrizzük az unokák és az utókor számára. Mint elmondta, édesapja akkor már 64. életében járt, rajta kívül még egy fiatalabb leánygyermek volt. A Tornyosi úti Gyenesszállásokon laktak, tanyájuk az úttól mintegy 70 méterre állt. 1944 októberében először orosz katonák jártak náluk, italt követeltek, majd lelőtték a kutyájukat, és elvitték a lovat.

„Október 22-én, vasárnap késő délután egy parasztkocsin [szekéren] beállított Ljubomir Birclin és egy ismeretlen fegyveres ember, és felszólították apámat, hogy menjen velük. Ő ellenkezés nélkül ment is, úgy, ahogy volt, vasárnapiasan öltözve. A szekéren, a kocsiderékban már fent ült Nagy Abonyi Mihály szomszéd.”

Mint később megtudták, ugyanazok hurcolták el Polyák András 41 éves gazdát, Nagy Pált, akinek apját-anyját puskatussal összeverték, mert nem akarták engedni a fiukat, valamint Kocsis Szürke Jánost. Az adatközlő tudomása szerint az Amerika szállóba vitték a foglyokat, ahonnan apja többé nem került haza.

„Édesanyám másnap kereste, de az Amerikába senkit se engedtek be.” Később megjelent náluk a felsőhegyi rendőrparancsnok, és követelte, hogy adja oda neki a lószerszámot. Amikor ezt megtagadta, a parancsnok ráförmedt: „Megállj csak, majd teszek róla, hogy oda juss,

ahova az apád!” Tanyájukat és 6 lánc földjüket azonban nem konfiskálták el, mint az állítólagos háborús bűnösökét.

TLZ: Született 1903. november 9-én Zentán, apja Lajos, anyja Berta Erzsébet. Földműves, nő – felesége Papp Julianna. Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 335/1954. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1946. május 16-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyan tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 novemberében eltűnt Zenta melletti tanyájáról – a háborús cselekmények során „likvidáltak”. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 62/1955. sz. alatt.

PUSKÁS SÁNDOR

Matuska, 1991: Városi főszámvevő. Sokan haragudtak rá. (128. p.)

SŐREGI LAJOS

„Tornyos – Völgypart.” (K. I.)

SPEKLA JÁNOS

„Tripolszky szabó mesélte, hogy a kihallgatáson biciklilánccal verték a letartóztatottakat, köztük Spekla útkövezőt is. »A sporttársnak is adjon azzal a biciklilánccal!« – biztatta állítólag Nešić M. S.-t, a verőembert. Aztán a Mákospartra vitték, ott karóba húzták, majd a Becke körül, a közeli erdőben, még élve, derékig leásták a

földbe, ott ordibáltak, dorbézoltak körülötte. Jakus Nándor szerint azonban ez nem igaz, Spekla megmenekült, Őrszálláson [Stanišić] él.” (B. J.)

„Abban az időben útkövező volt, ahol a kocsik kiverték a követ, kijavította. A Kukucskában lakott. Erős ember volt, elég jó birkózó, csak egy hibája volt, szeretett csavarogni.” (T. I.)

„A zentai Radnički birkózója volt” (T. G.)

TLZ: Született 1904. december 8-án Zentán, apja Dávid, anyja Barsi Viktória. Kőműves, nős – felesége Barsi Viktória.(?) Holttá nyilvánítva a zentai JB R. 386/1948. sz. végzésével, a halál megállapított ideje 1944. november 30-a. A holttá nyilvánítási bírósági tárgyban tanúvallomás alapján megállapított tényállás: 1944 októberében a háborús cselekmények során eltűnt – azóta életjelt nem adott magáról. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 124/1949. sz. alatt.

DR. SUGÁR MIHÁLY

„Zombori származású ügyvéd, Surányi Ica férje, aki a zentai vérengzés előtti este leszaladt egy doboz cigarettáért, és többé sohasem került elő.” (T. G.)

Dr. Sugár Mihály fia: „Édesapám 1909. ápr. 26-án született, de hogy hol, azt nem tudnám pontosan megmondani. Abban az időben ugyanis apai nagyapámat, Sugár Károlyt gyakran helyezték át; az I. világháborút megelőző években Szekerényben [Sefkerin, Bánát], Garán, Bácsalmáson jegyzősködött. Édesapám Zomborban járt gimnáziumba, majd dr. Basch Lajossal együtt végezte el a jogi egyetemet,

miután teológiai tanulmányait félbehagyták. Zentán 1937-től 1943-ig dolgozott a járásbírószékhelyén, 1943/44-ben kinevezték Zomborba a kir. ügyészségre ügyész-helyettesnek. Itt érte meg a rendszerváltást. Nagyapámék elmenekültek, Baja mellett, Garán élték le az életüket, de apám nem tartott velük. »Nem ártottam senkinek, nem eshet bajom« – mondta. 1944 októberében vagy novemberében idézést kapott a háborús bűnök kivizsgálására alakult bizottságtól, de anyámnak nem szólt semmit. Az este Koller Feri nevű barátjával együtt – bár kijárási tilalom volt – elmentek borért. Barátját másnap agyonverve találták meg Zombor határában. Apám nem került többé elő sem élve, sem holtan. 1947-ben nagybátyám Belgrádba vitte az öcsémet a klinikára, és ott találkozott egy orvosprofesszorral, aki apámnak osztálytársa volt a zombori gimnáziumban. Tőle tudta meg, hogy apám egy gyűjtőtáborban fejezte be az életét, ott pusztult el valamilyen betegségben, vagy csak egyszerűen éhen halt, mint sokan mások is.”

SZABÓ MÁTYÁS

„Szabó Mátyás építész úgy megverték, hogy abba halt bele a következő év márciusában. 73 éves volt, amikor bevitték.” (T. I.)

SZABÓ GÖRGEI (GYÖRGYEI) LAJOS

Szabó Görgei Lajos unokája: „Nagyapám orahovói [Zenta-gunaras] nagybirtokos volt, de Zentán, a mai Ady

Endre utcában is volt háza. Vagyonához képest elég sok gyermeke is volt: ötöt nevelt, amikor a front elérte Zentát. Első reakálásaként elmenekült Magyarországra, de hogy október végéig nem történt úgyszólván semmi, hát visszajött. Vesztére, mert ekkor szedték össze a tanyavilágból a nagygazdákat. Őt a kocsihoz kötözték, és amikor a lovak szaladni kezdtek, elesett, és úgy vonszolták egy darabig a kocsi után, míg meg nem halt. Holttestét sem találtuk meg, valahol az út menti árokba lökték. Felesége ideg-összeroppanást kapott, fia, az én édesapám, aki akkor a hódmezővásárhelyi mezőgazdasági főiskolán tanult, kénytelen volt hazajönni, mert földjüket konfiskálták, nem volt miből taníttatni. Később alkoholista lett, így egész családunk élete tönkrement.”

SZALAI ?

„Gáborfaluból.” (K. P.)

TÓTH ANDRÁS

„1925-ben született, 1944-ben tehát 19 éves volt, mezőgazdasági iskolába járt Zomborban. Egyik iskolatársával, a bajai születésű Jakab Györggyel együtt, mivel jól beszéltek szerbül, tolmácsnak használták mindkettőjüket. Ugyanazon a napon tűntek el, többet senki sem látta őket. Évek múlva Bandi egyik öccse megismerte a bátyja bőrkabátját az egyik Szép gyereken, a Szép Jóska fián. »Ejnye, de szép bőrkabátod van!« – tette fel neki ravaszul az indirekt kérdést. »Szép, ugye! – örült meg a dicséretnek a tulajdonos.

– Ezért apám egy szivart...« – s azzal mutatóujját a halántékára illesztve, jelentőségteljes mosollyal mutatta, hogy mi volt a bőrkabát ára.

Amikor megkérdezték Szép Jóskát, hogy igaz-e a dolog, ő nem tagadta, csupán annyit mondott, hogy »fogja be a száját, mert nagy baja lehet belőle.«.

TÓTH HORGOSI PÉTER

Mészáros, 1995

VARGA IMRE

Mészáros, 1995: zentai hentesmester, 1947-ben nyilvánították holtta. [Lehet, hogy azonos a „halállistán” 26. szám alatt feltüntetett Varga Illéssel – Sz. J. megj.]

VASS DOMOKOS

Mészáros, 1995: zentai kereskedő, Holtta nyilvánítási iratában az áll, hogy 1944. november 9-én tűnt el, de halála napjául november 30-át tüntetik fel. (77.p.)

VEREBES GUSZTÁV

„Guszti cigányprímást minden éjjel verték. Nagyon élvezték, hogy sír meg rimánkodik. Vele együtt kínozták Pécsi tisztelendő urat. Miközben ütötték, röhögve kérdegették tőle: »Mért b...tad magyar kislányokat?« Volt úgy is, hogy a papot hasra fektették, Gusztinak meg rá kellett

ülni a farára, és úgy húzni a nótát. Ilyen tréfások voltak a gyilkosok. A tisztelendő urat később kiengedték. Az egyház fizetett érte 150 000 dinárt, az akkor egy jó nagy ház ára volt.” (T. I.)

[Lehetséges, hogy az adatközlő tévedett, és V. G. azonos a listán a 46. szám alatt szereplő Lakatos Gusztávval.]

VIAKTER JÁNOS ÉS VIAKTER JÁNOSNÉ OLTOS JULIANNA

A fiuk elbeszélése szerint: „Apai őseim az 1849-es szaladás után kerültek Fölsőhegyre. Űkapám, akit még Viáternek hívtak, Stájerországból jött ide tanítónak. Ő volt Viáter János, dédapám meg Viáter Ádám, szép, magas, fekete hajú ember, ő is tanítóskodott, de neki már volt három lánc földje is, abba szőlőt telepített. Télen, amikor forgatták a szőlő alá a földet, megfázott, tüdőgyulladást kapott, meghalt. Öregapám akkor hatéves volt. Anyja, született Ernyes Margit hozzámment egy Bilicki nevű részeges emberhez, aki nem engedte, hogy öregapám kijárja az iskolát, elállította kanásznak. Tizenhat éves volt, amikor az anyja is meghalt, mindent a mostohaapja örökölt, nem adott neki semmit. Később mégis, amikor már előregedett, leszarusodott, csak odament öregapámhoz, de akkor már nem ivott, nem izgágáskodott, akkor lett öregapám a tulajdonos. Közben már három gyereke is lett: Jóska, Misa, János, meg egy lánya: Margit. Ők már rendszeren jártak iskolába, el is végezték a hat elemet, de tovább nem tanulhattak, nem volt rá lehetőség. Szegény falu volt ez, ötven embernek se volt itt annyi földje, hogy a

maga gazdája legyen, mindenki napszámba járt, vagy árendált, feliből, harmadából, ki hogy. Tavaszkor kihordták a ganét, fölszántottak, elvetettek, a kukoricát, krumplit elültették, aztán jött a kapálás, az aratás, a cséplés, a kukoricaszedés... azzal vége. Egész télen át aztán már csak kártyáztak, pipáztak, beszélgettek. Nem nagyon volt semmijük se, csak gyerekek, de az aztán bőségesen, egy családban nyolc-kilenc, de volt, ahol akár egy tucat is. A termés meg nem volt ám valami sok: ha itt egy láncon 10–12 mázsa búza megtermett, hát akkor az volt a plafon! Egy láncon föld ára meg 1935-ben 10 000 dinár, vagyis 10 mázsa búzának az ára volt. Mégis sikerült öregapámnak felesbe megvenni egy láncon, azt bevetették egy újfajta, nemesített vetőmaggal, úgy hívták: Sárga profil, meg aztán lett a Fekete profil is, hát neki a fél láncon megtermett 10 és fél mázsa gabona! No, szóval azért valahogy mindenki megélt. Például tüzelőre nem kellett költeni: csumával [kukorica szára] fűtöttek. Akkor kazal csuma állt ott az udvarukban, mint egy fészék! Egész éven át azon főztek, télen azt tüzeltek. Az ezredrészt se dolgozták annak, amit most egy parasztember dolgozik! Mert hát, ugye, télen nem is csináltak semmit, csak a jószágot látták el.

Az én apám napszámos volt Lalić Miladinnál, nemcsak a régi Jugoszláviában, hanem a magyarok ideje alatt is. Igaz, öregapámnak akkor már nyolc láncon földje volt, de apámat kizárták, kitagadták, mert rosszul nősült, szegény napszámoslányt vett el. Én 1926-ban születtem, testvéreim, az öcsém meg a húgom csak kilenc, illetve tíz évre rá, mert a szüleim úgy gondolták, hogy előbb össze kell szedni magukat, előbb egy kis házat kell talán venni, szerezni.

No, ez meg is lett 1924-ben, de azért tovább dolgoztak Lalicéknál, én magam is önáluk kezdtem, mihelyt bírtam a munkát.

Hát így én '44-ben már 18 éves legény voltam, de a testvéreim még csak tíz- meg kilencévesek, iskolába jártak. Október 8-án három orosz lovaskatona érkezett a falunkba, kijöttek megnézni, megvizsgálni a terepet, hogy a védőrajvonalakat ne a város meg Fölsőhegy közt, a laponon, hanem a falun túl építsék ki. Hát ott álltunk úgy 10-15-en a sarkon, ahol most a Szövetkezeti Otthon van, köztünk a szerb borbély, meg a Džata Branovački, az Aranka tanító néninek a férje, hát ahogy nézzük, jön az a három lovas vágatva, csak úgy vágják előre azt a nagy sarat, hát megállnak éppen a Džata előtt, az egyik orosz elővesz a zsebéből egy vadonatúj Doxa órát, és mutogatja a kezén, a csuklóján, hogy ő olyan karórát szeretne. A Džata meg azt hitte, hogy el akarja cserélni a zsebórát karórára, hát az a bolondnak is megéri, gondolta, gyorsan be a házba, kihozta a felesége karóráját, odanyújtotta az orosznak, az meg elvette, felcsatolta, a zsebórát meg vissza a zsebébe, azzal hajts, elvágattak.

Két-három nap múlva jöttek aztán az oroszok, mint az áradat. A falutól nyugatra, úgy ötszáz méterre, az Oromparton, a malomnál ásták a rajvonalat, lövészárkokat, a nehéztüzérség állásai meg lent az aljon, a nehézgéppuska állások meg fönt, ahol most az emeletes ház van. Onnan kezdve naponta bejártak a faluba, krumpliért, tojásért (még most is tudom, hogy mondják: kartoska, jajco), de a baromfit, csirkéket is összekapkodták és vitték. Senki se mert szólni semmit. A nőket is nagyon fircangolták, vagyis

hát keresték. Öt-hat asszony akkoriban szült éppen, hát azok fogták a kis porontyukat, szorították magukhoz, hát azokat nem bántották, a többi meg bujkált, ahova tudott. Az én unokatestvéremnek, unokanénémnek is akkor, '44-ben született a kicsije, épp ott voltak nálunk, amikor egy orosz bejött a konyhára, hogy megmelegítse a konzervjét, látta is az asszonyt, de nem lett semmi baj. Hanem Fodoréknál, a Pityu apjáéknál már majdnem baj történt: neki két nagyon szép lánya volt, a képük ott lógott a falon, az orosz meglátta, és elkezdett követelőzni, hogy adják elő a lányait. Szerencsére, hogy éppen nem voltak otthon!

Mégis, ki gondolta, hogy nálunk fog megtörténni a legnagyobb szerencsétlenség, mikor még lány se volt a háznál! Hát az úgy esett meg, hogy az aljból feljött egy tűzér, olyan kis hitvány, semmirevaló ember, tán nem is orosz, hanem valami ázsiai fajta. Egy olyan táras orosz géppisztoly volt a nyakába vetve, a kezében meg egy jó nagy, kilenclövetű revolver, azzal hadonászott részegen. Jobban mondva, csak félig volt részeg, de hát ez még rosszabb, mert a teljesen részeggel könnyű elbánni, azt ha meglökik, eldől, elesik magától is. Hát ez a kis orosz, vagy mi volt, bement tőlünk a harmadik házba, unokatestvéremékhez, ott meglátta a menyecskét, hát mindjárt szemtelenkedni, erőszakoskodni kezdett vele. Magam voltam bent a házban, apámék a testvéreimmel éppen kukoricát morzsoltak az udvaron. Hallom a nagy sivalkodást a szomszédból, aztán ahogy kinézek az ablakon, hát látom, hogy az az asszony, félig leszakítva róla a ruha, elszalad a házunk előtt, befordul a sarkon. De már ott is volt az orosz, ordított, hadonászott a revolverrel, azt hitte, hogy hozzánk

futott be a nő. Ahogy kimegyek, egyenesen nekem rontott, a kilenclövetűvel halántékon vágott, de még a ravaszt is meghúzta, szerencse, hogy a fegyver nem volt csőre töltve. Anyám elkezdett sivalkodni, mire az orosz megtorpant, de aztán megint csak ordítani kezdett, hogy hol a »barisnya«, aki ide beszaladt, anyámat is meglökte, megütötte, rázni kezdte, én meg mondom apámnak, szaladjunk, s ezzel már futottam is a kukoricás felé, az orosz meg utánam küldött egy sorozatot a géppisztolyból, de magasan szálltak a golyók, mindenesetre azért hasra vágtam magam a kukoricásban, úgy másztam át a föld végéig, a túlsó sor házig, miközben még egyszer utánam lőtt.

Közben – ahogy később elmesélték – odaért az unokatestvérem is, akinek a sógornőjét kereste az orosz, mindannyiukat kihajtotta az utcára, még a két kistestvéremet is, hogy most vezessék el oda, ahova az asszony szökött. El is indultak arrafelé, gondolom azért, mert apám tudta, hogy a sarkon túl lakik egy ember, aki orosz hadifogságban volt, jól beszél oroszul, talán ahhoz akarta az orosz elvezetni, hogy az majd beszél vele, észre térítik. Csakhogy ahogy kiértek a sarokra, az orosz meglátta, hogy a túlsó sarkon kezdik a katonáknak osztani az ebédet, mert olyan mozgó kocsi jött minden délben az ebéddel, nagy kondérral, abból mérték a csajkákba a porciókat, hát már ott sorakozott is vagy ötven orosz. Hát ez meg megijedt, hogy most mi lesz, vagy tán apámék is kiabálni kezdtek segítségért, vagy elszaladni, én azt nem tudhatom, csak elég az, hogy ahogy ott tartotta rájuk a golyószórót, hát beléjük eresztett egy sorozatot! Apámat és anyámat hátba lötte, az unokatestvéremnek csak a nyakát súrolta a golyó.

A gyerekek meg rögtön hasra vágódtak, úgy, ahogy az iskolában tanították őket, ha légítámadás lesz, vagy ilyesmi, nekik így nem lett semmi bajuk. De szegény apám ott azon nyomban meghalt, anyámnak meg a lapockáján bement, mellén meg kijött a golyó, de azért még élt pár napig.

Az az orosz meg beszaladt a kukoricásba, volt ott úgy 8-10 lánc egy tagban, oda bemenekült, de már akkorra az orosz tisztek is odaértek, úgy jöttek vágóban, hogy a tányérsapkájukat a kezükkel kellett fogniuk, hogy le ne repüljön, a többiek, a katonák meg elhajigálták a csajkákat, úgy szaladtak oda. A lövésekre én is visszajöttem, hogy mi van, de apámat addigra már kiterítették, felravatalozták egy kanapéra, amit valahonnan kihoztak. A kukoricát meg egy század katona körülfogta, keresték a gyilkost. Úgy egy-másfél óra múlva meg is lett, éppen egy emberről rángatta le a civil ruhát, éppen a nadrágot akarta felhúzni, de már nem volt rá ideje, mert gatyában hajtották vissza a katonák, közben meg úgy verték, hogy csurgott végig a vér a lába szárán. Vallatták, hogy mit csinált, de csak azt hajtogatta, hogy ő nem emlékszik semmire se.

Közben anyámat, aki még élt, be kellett vinni a városba, a kórházba. Szerencsére nekünk még megvoltak a lovaink, mert azelőtt lehetett a faluban 900 ló, de akkorra már csak úgy 20-30 maradt, az is mind sánta vagy kehes. Apám meg az istállóajtót berakta cirokszárral, nem látszott, hogy bent áll a kocsi is, meg a két ló. No, most előhúztuk a kocsit, kiveztük a lovakat, a kocsiderekat megraktuk szalmával, egy orosz katona felült velem, azzal megindultunk a nyári úton, azért nem a kövesúton, hogy a kocsi ne rázza annyira

a sebesültet. Vittük anyámat a kórházba, a legnagyobb rangú tiszt adott hozzá papírt. Ott fogadott is minket dr. Förgeteg sebész főorvos, de csak annyit mondott, hogy másnapig nem tud semmit se mondani.

Másnap kilenc óra körül megint bementem, de akkor már csak úgy gyalog. Megint kaptam az orosz tiszttól papírt. A város szélén ott állt az őrség, már jó messziről rám fogták a fegyvert: feküdjek le! Azzal odajöttek, keljek föl, odaadtam nekik a papírt, rögtön szabad volt az út, még azt is mondták, hogy ha valahol megállítanak, csak ezt a papírt mutassam, mehetek vele akárhova. Be is jutottam a kórházba, csakhogy ott rossz hír várt rám, azt mondta a doktor úr, hogy anyámnak, amikor elesett, a derekánál elszakadt a gerincvelője, attól felfelé mindenét bírja mozgatni, de járni már nem fog tudni soha. Mondtam, csak legalább köztünk legyen, még ha tolószékben is élete végéig. Hát ők mindent megtesznek, mondta a doktor úr, de sajnos, nem úgy lett, mert annyi volt ott a sebesült, meg a megerőszkolt nő, hogy anyámnak a lőtt sebét 24 órán át nem tudták ellátni, kifertőtleníteni, aztán meg már késő volt minden. Ez október 14-én történt, október 21-én virradóra meghalt szegény.

Közben meg apámat is el kellett temetnünk, de hát a temető fönt van a nagyparton, veszélyes hely az. Az orosz parancsnok is azt mondta: »Itt van az utca végén egy szép japánfa [japán akác], jó hely, jeles hely lesz az, temessétek csak oda!« Hanem öregapám erről hallani se akart, csak a temetőbe, majd ha szűnik ez a rajvonal, mármint a lövöldözés, merthogy egész éjszaka ittak meg lövöldöztek a katonák, nehogy tik is úgy járjatok, mint apádék! Hát

reggel aztán becsavartuk apám holttestét lepedőbe meg rongypokrócba, sajnos azon a végtelen rossz úton kirázódott a feje, de hát neki, szegénynek az már mindegy volt. Csúnya, esős idő, akkora sár volt, hogy a kocsi deszkájáig ért, a lovak úgy vágták, öt méterre is repült. Nagy Némedi Károly, Tóth Misa, Fodor Pista apja jöttek velem, az Isten fizesse meg nekik az emberségüket! Két orosz lovaskatonával is találkoztunk, azok meg, amíg elhaladtunk, leszálltak a lóról, levették a sapkát...

János bácsi, a sírásó azt mondta, álljunk csak be a hullaházba, vagyis egészen mellé, mert mindig erről, északnyugatról jönnek a lövések, ő már kiásta a sírt, majd éjszaka temeti be. Hát ahogy ott beszélgetünk, nem odaeresztettek egy sorozatot, csak úgy pattogott le a zsendely a hullaházról! A lovak meg ijedeztek, de azért mégis csak szerencsésen hazaértünk.

No, akkor aztán az orosz parancsnok adatott nekünk egy táblát, hogy azt szögezzem csak a bejárat fölé, hozzánk többet senki be se teheti a lábát. Úgy is lett, attól kezdve oda egy orosz katona se jöhetett be, a lányok meg a menyecskék, ha az oroszok erőszakoskodni próbáltak velük, csak mihozzánk szöktek, menekültek.

Csakhogy én meg 18 éves fejjel ott maradtam a két árvával. Igaz, az öregek még aznap elvitték őket, de mikor anyám meghalt, vissza is hozták. Kértem, hogy jöjjenek ide lakni, neveljék itt a gyerekeket, hát egy évre ide is költöztek, de nem sok köszönet volt benne: öreganyám olyan infámis, rossz természetű asszony volt, hogy nem lehetett vele kibírni. Egy év után ott is hagyott, pedig anyámnak a halálos ágyánál fogadta meg, hogy gondunkat

viseli majd. Hát az lett belőle, hogy többet felénk se nézett. Öregapám, ő szerette az unokáit, jött is mindig, de mit tudott ő segíteni? Nekem kellett mosnom, kenyeret sütnöm, de munkára is kellett mennem a lovakkal, hogy legyen valami keresetem is. A magyaroktól kaptunk három hold földet, minden gyerekre egy-egy holdat, ahhoz még árendáltunk is öt láncot, hát azt is én műveltem tovább.

Végül odavettem egy öregasszonyt, hogy legyen valaki a gyerekekkel, nagyon jámbor volt, mindennap elment a templomba, de közben meg az öccsének, a szindikátelnöknek [a szakszervezet elnökének] hordott, amit csak bírt. Volt ott nekünk vagy száz tyúkunk, azok tojtak szanaszét, hát egyszer a trágyadomb mellett találok úgy egy kupacban 30-40 tojást, de szépen letakarva ám! Nem volt más, elküldtem a Mári nénit, és megint ott maradtam magam. Igaz, ameddig nálunk volt, a kenyérsütést addig se vállalta, én sütöttem úgy, ahogy édesanyámtól láttam, de olyan kenyereket ám, hogy még a Fodor Pali is, akinek nem volt családja, megkérdezte: »Ugyan ki süti neked ezeket a gyönyörű kenyereket?«

Apámnak volt egy részeges nagybátyja, ő azon a télen hozzánk költözött, de csak tavaszig. Ahogy jó idő lett, elment. Nem volt más, meg kellett nőszülnöm. Ezt húszévesen, mégpedig 1947. augusztus 17-én meg is tettem, de azóta se bántam meg. A feleségem akkor 17 éves volt, a következő évben meglett az első család, aztán még kettő, mind a három lány. Most már férjnél vannak. No de előbb még, '46-ban, katonának kellett volna mennem, de hát itt volt az a Spasoje bácsi, '907-beli születésű, a régi rendszerben rendőrfőnök volt, apámat jól ismerte, mert innen,

mitőlünk hordták a vizet – itt minálunk volt egy olyan ásott kút, de olyan jó vizű, (hogy honnan jöhetett az a jó víz, tán kövek alól), de innen hordta a fél falu, különösen, ha valaki babot akart főzni –, nohát, ez a Spasoje bácsi meglátott egyszer, ahogy a Misa bátyámmal mentünk. »A te fiad?« – kérdezte a nagybátyámat. »Nem, a Jánosé, akit az oroszok kivégeztek.« No, ez a Spasoje bácsi fölkarolt engem, mert akkor, '45. április 7-én szedték az embereket, készült az utolsó nagy ütközet Dravogradnál, hát oda szedték az embereket, de a Spasoje bácsi fogta a grabancom, jött velem mindenhova, pecsétes írást is szerzett, Nešić Isa pecsétje volt rajta, hogy nekem a kiskorú testvéreimről kell gond skodnom, nem vihetnek el. Hát ki tudja, lehet, hogy ennek köszönhetem az életemet! Mert ott, Dravogradnál sokan elestek, alig jött vissza valaki, Barát Pistát is ott lötték agyon, a Mucsi Péter óras meg a fél lábát hagyta ott...

Hát engem tényleg nem vittek el, amíg be nem töltöttem a 27. évemet, közben meg a testvéreimet ingyen kitanították, vagyis hát a húgom elvégezte az óvónői tanfolyamot ott, Zentán. A Berger Leó házának az udvari részében volt az iskola, az öcsémet meg, aki nagyon szerette a vonatokat, Szabadkára, vasutasiskolába akarták vinni, de ő ugyan nem ment oda; csökönyös, izgága fráter volt, nem végzett semmit, nem is nősült meg. Az öreganyja természetét örökölte, nem öregapámét, aki olyan jó volt, mint a falat kenyér, de öreganyám, az nem égett volna meg a tűzön, a régi világban, gondolom, nála jobbakat is égettek meg!

No, engem 1951-ben, október 27-én vittek el Bihacba, hát ott olyan volt, hogy csak a másik évben, január 5-én láttuk meg, hogy hol is jön föl a Nap. Olyan cudar idő volt. Akkor még ott olajméccsel világítottak, tüzelni meg egyáltalán nem tüzeltek, lógott a zúzvara a mennyezetről, a padlón meg iringálni lehetett, csupa jeges volt. Ha a sinyelt [katonaköpenyt] levetettük, letettük a földre, hát akkor az ott megállt, meg volt fagyva. A cipőt meg reggel tapostuk, puskatussal vertük, hogy fel lehessen húzni, belefagyott a nedvesség, a víz. Az ablakok egész éjszaka nyitva voltak, mert százan voltunk egy hálóteremben, olyan bűdös volt, hogy azt csukott ablaknál nem lehetett kibírni. Egy éjszaka le is fagyott a lábam nagyujja, reggelre olyan piros lett, mint a paprika, valahogy kidugtam a takaró alól, a szél a nyitott ablakon át ráhordta a havat, én meg olyan fáradt voltam, hogy nem ébredtem fel. Ott szereztem ezt a gerincbetegségemet is, ami miatt most, lám, két mankóval kell járom...

A Roganović Pera, a III. bataljon kapitánya [zászlóaljparancsnok, százados] – a királyi hadseregben káplár [szakaszvezető] volt – azzal traktált bennünket, hogy mit akarunk, a partizánoknak még bakancsuk se volt, télen mezítláb meneteltek a hóban. Hát ezt nemigen hittük, de abban biztosak voltunk, hogy nem érjük meg a tavaszt, addigra mindnyájan megfagyunk...

Mégis hazajöttem '53. június 3-án vagy 5-én, nem tudom biztosan. Addigra itt már helyrejött a rendszer. Szólt Kopasz Pista ügyvéd, hogy akiket a háború végén likvidáltak, vagy csak eltűntek, azokat a hivatalos újságban holtta nyilvánították, lehet utánuk örökölni a földet. Így az én

szüleimet is akkor nyilvánítottuk holtá, mert addig nemigen mertünk még beszélni se arról, hogy mi történt velük, de meg az oroszokról se mert senki semmi rosszat se mondani, bár az is igaz, hogy amit mivelünk az az orosz tett, az páratlan volt, olyan az egész faluban senkivel se történt.”

TLZ: VIAKTER István – lásd: Viakter János (?). Született 1902. május 31-én Zentán, apja Ádám, anyja Sós Klára. Felsőhegyi lakos, nő – felesége Oltos Julianna. Holtá nyilvánítva a zentai JB R. 138/1949. sz. végzésével, a halál megállapított tényállás: 1944 októberében szerencsétlenség folytán életét veszítette – viszont a zentai Belügyi Osztály átírata szerint szovjet-orosz katonák kivégezték 1944-ben. A zentai AH bejegyezte a halottak anyakönyvébe 299/1949. sz. alatt.

„Egy ismeretlen nevű kispap is áldozatul esett, aki a cserkészek vezetője volt, azonkívül a Zöldkeresztnek [népjóléti intézmény] is mozgatója, szervezője. Igen szépen beszélt.” (T. I.)

„Egy apró termetű, barna szemű, fegyvertelen honvédet – a nevét nem tudom – a szemem láttára löttek le a partizánok az országúton.” (K. Sz. J.)

A zentai laktanyában elhunyt hadifoglyok

(M. É. közlése)

[Néhány tekintélyes magyar családot és személyt 1945 elején gyűjtőtáborba hurcoltak. Egy részüket zentai szerb és magyar kommunistáknak sikerült kiszabadítaniuk.]

„Hogy mit jelentett a mi családunknak, de ugyanakkor a többi zentainak is egy volt zentai szerb rendőr jóindulata és embersége, az csak később derült ki igazán, amikor tudomást szereztünk a lágerbe zárt németek sorsáról és szenvedéseiről. Elsősorban is arról, hogy a zentai kaszárnyában tartott hadifoglyokat hogyan éhezették halálra. A kaszárnyaudvarral szemben húzódó házsor [ma: Újvidéki út] lakói mondták el, hogy a szerencsétleneknek sem ingük, sem cipőjük nem volt, siralom volt nézni, ahogyan a rácsos kerítésnél állva könyörögve néztek az arra járókra. Jólelkű asszonyok megpróbáltak kenyeret, élelmet vinni, majd bedobálni nekik, de a partizán örök elzavarták őket onnan. Az egyik fogolynak sikerült egy cédulát kidobnia hozzátartozóinak a címével, ezt a megtaláló később el is küldte Németországba, s onnan pénz érkezett – a sírok karbantartására. Mintegy 40 katonasír volt az Alsóvárosi temetőnek a legtávolabbi, déli szélén, amit zentai asszonyok, a tragédia akaratlan szemtanúi sokáig karbantartottak. Úgy húsz évvel ezelőtt eltűntek a fejfák, de a sírokat talán még meg lehetne találni. Az itt elhantoltak nem valami fasiszta elit egység tagjai, hanem közönséges sorkatonák voltak.”

[Később Czabafy Emil nyugdíjas mérnök kalauzolásával volt alkalmam személyesen is meggyőződni arról, hogy az emlékjelek ma is megvannak: a katolikus temetőnek is nevezett sírkertnek a laktanyához legközelebb eső, déli részében ott sorakoznak katonás kettős sorban az egyszerű cement fejfák a rájuk vésett névvel és születési évvel vagy életkorral, valamint valamennyi egysegesen a végső elhantolás évszámául az 1945. évet tünteti fel. Útvezetőm közlése szerint az áldozatok az itt elhan-

toltaknál többen voltak: eleinte a betegségben vagy az éhségtől elpusztultakat a kaszárnya udvarán kiásott meszesgödörbe hordták, majd amikor az megtelt, akkor kezdték kihordani a temetőbe. A meszesgödör helyén később raktár épült, csak annak lebontása után lehetne megállapítani, hogy alatta vannak-e még további áldozatok földi maradványai. A kereszteken – az első síremléken – feltüntetett nevek a következők: Htop János 1904–1945, Hütter Ádám 1899–1944 szül. Kiskér, Saffer Menyhért 1898–1945, Czink József 1902–1945 és Báló István élt 51 évet (közös sírban), Speugler József 1900–1945, Huszár István 1925–1945, Balogh Sándor 1896–1945, Tenis József 1904–1945, Maul Mátyás 1899–1945, Hoffmann Menyhért élt 45 évet 1945, Klits József élt 50 évet 1945, Brott Jakab 1905–1945, Száberlin György élt 36 évet és Kánya Szaniszló élt 48 évet 1945, Haas Henrik 1899–1945, Rotenbiller Jakab élt 47 évet és Till Márton élt 42 évet 1945, Speidl Ferenc élt 45 évet és Karl Alojz élt 47 évet 1945, Ripp Mihály élt 50 évet és Homann János élt 41 évet 1945, Subert György 1899–1945, Erli János élt 42 évet, Toth Mátyás élt 51 évet és Schober György élt 45 évet 1945, Herbert Ádám 1899–1945, Wail János 1897–1945. (A másik sor:) Sziner József élt 45 évet 1945, Biró Sándor élt 27 évet 1945, Kurc Ádám élt 45 évet és Hochner Mátyás élt 45 évet 1945, Auff Ferenc élt 49 évet 1945, Kuroli József 1894–1945, Müller József 1899–1945, Jakli Ferenc 1894–1945, Sneider Ádám 1898–1945, Leijpán Márton 1897–1945, Kvel István 1896–1945, Starc István 1899–1945, Inhof Antal 1894–1945, Balassa Elemér 1901–1945, Breh Jakab 1905–1945 (a sírkereszt letört, a nevet a fűben heverő darabokból sikerült rekonstruálnunk), Baráth József 1901–1945,

rekonstruálnunk), Baráth József 1901–1945, Müller Ádám 1902–1945, Vass Károly 1890–1945, Tluringer- Lorenc 1899–1945, Visokai Győző 1915–1945, Balogh Lajos 1895–1945, Khauler Péter 1896–1945, Hurel Ferenc 1905–1945.]

„A civilek számára létesített lágerekben is borzalmas volt a helyzet. Köztük a járeki tábor volt a legszörnyűbb. Két zentai lakos is idekerült: dr. Vígh Ágoston és dr. Dévai Lajos, igaz, nem fogolyként, hanem orvosi minőségben, de nincs kizárva, hogy nem az elpusztítás titkos szándékával. A táborban flekktífusz dühöngött, se gyógyszer, sem élelem nem állt rendelkezésre, a foglyoknak szánt napi fejadag összesen 800 kalória tápértékű volt. Gyakorlatilag semmit sem lehetett tenni, mint mindennap tucattal állítani ki a halotti bizonyítványokat.

Vass Nándor kivégzése után feleségét és anyósát is elhurcolták, többé nem kerültek elő. Fiuk az átért borzalmakba beleőrült, a 60-as évek végén még gyakran volt látható a zentai utcákon, amint szelíden mosolyogva sétálgatott, s közben halott édesapjával beszélgetett hangosan. Ha ismerőst látott, cigarettát, pénzt kunyerált, ha nem kapott, békésen ment tovább.

A hitleri haláltáborok borzalmaitól semmiben sem elmaradó bolsevista haláltáborok embertelen bánásmódjáról hallva meglehet, hogy az a szakasznyi honvéd járt jól, akik megunván a reménytelen és kilátástalan küzdelmet, Csókán bevárták és megadták magukat egy partizánosztagnak. Miután átadták fegyvereiket, a partizánok parancsnoknőjük utasítására – puskatussal egyszerűen agyonverték őket.”

3. A TULÉLŐK

A megmenekültek egy része is arra kért, hogy nevét ne közöljem, mert még mindig fél, hogy valami baja eshet, ha kiderül, megmenekült a vérengzésből, és most, fél évszázad múltán beszélni mer a történekről. Ha nem rajta, akkor talán utódain állnának bosszút... de kik? Talán a már szintén aggastyáni korban levő gyilkosok vagy azok unokái? Ki tudja? Akaratukat mégis tiszteletben tartottam, bár nekik igazán nincs miért szégyenkezniük, titkolózniuk. Remélem, okuk sem.

Néhány történet nincs szoros kapcsolatban az 1944. november 9-i vérengzéssel. A fogolytáborba hurcoltak, a frontról hazatérők viszontagságairól szólnak, némelyikük valóságos kis Odüsszeia. De ezek a dolgok is velünk, akkor és itt estek meg, érdemes hát följegyeznünk.

BERTA JÓZSEF. „Apám bognár volt a tanyavilágban, én magam asztalosnak tanultam, de az ácsmesterséghez is értek. Ma már nyugdíjas vagyok. 1944 őszén a magyar honvédségnél teljesítettem katonai szolgálatot, a határ- vadász zászlóaljban. Október 25-én Bezdánánál a kompon kellett volna átkelnünk a Dunán, amikor parancsnokunk, egy magyarországi szakaszvezető összehívott bennünket, és így szólt hozzánk: »Fiúk, a további harcnak, ellenál- lásnak nincs értelme. Aki velünk tart, keljen át a kompon, ez az utolsó lehetőség, aki viszont inkább haza akar jutni, mehet békével, sok szerencsét mindenkinek!« Azzal leke- zelt velünk. Mi, bácskaiak, 35 közül 34-en úgy döntöttünk, hogy hazamegyünk. Csak egy alacsony topolyai gyerek

(egyébként nyilas érzelmű) határozott úgy, hogy a visszavonulókkal tart, mert szülei is elmenekültek már. Ez egy szombati napon történt a bezdáni rétben, mintegy fél kilométernyire az átkelőhelytől.

Nekivágtunk az útnak gyalog. Nemsokára szétszórdtunk, a legtöbben szabadkaiak voltak, arrafelé vették hát az irányt, mások másfelé, végül is négyen maradtunk, akik Zentának tartottunk: rajtam kívül Kocsis Ignác moholi meg még két tornyosi legény, Szakács József és egy Hunyadi nevű (a keresztnévére már nem emlékszem). Kocsis később elvált tőlünk, az ő útja másfelé vezetett.

Egy darabig a bezdáni réten barangoltunk, jól ránk esteledett, talán már éjfél körül is járhatott az idő, amikor egy tanyára bukkantunk. Átléptünk egy kis kanálison, majd megzörgettük a kaput. A nagy kutyaugatásra kijött a gazda. »Magyarok laknak-e itt?« – kérdeztük tőle. »Persze – válaszolta –, erre mindenki magyar. Én Tóth János volnék, hát maguk?« Be is vezetett a konyhába, behozott egy kötél szalmát, hogy lefekhessünk. Elmondta, hogy fia is, veje is magyar katona, szívesen segít hát rajtunk, hátha az övéin meg majd mások segítenek.

Reggel átöltöztünk civil ruhába; kettőnknek a házigazda tudott adni, a harmadiknak meg a szomszédból hozott. A katonaruhát otthagytuk. De nem engedtek el addig, amíg meg nem főtt az ebéd, csirkepaprikás volt, bort is hoztak mellé. Vasárnap délután egy vagy két óra lehetett, amikor elbúcsúztunk. Gyalog jöttünk át Bezdánon, a nép állt az utcán, nézelődött, velünk nem törődött senki. Zombornak tartottunk az apró kövel felszórt, a kocsiutat övező fásor mellett vezető gyalogúton. Úgy félúton járhattunk, amikor

egy orosz század jött szembe, elég szedett-vedett felszereléssel, ócska zubbonyokban. Tisztjük is inkább civilnek látszott, mint katonának: a század után jött, két girhes ló által húzott szekéren. Odaintett bennünket: »Otkud pasli?« [Honnan jöttök?] Szerbül válaszoltunk, hogy németeknél voltunk munkán, de azok elmenekültek. »A jeszli tam vengerszki szoldati?« [Vannak-e arra magyar katonák?] Tagadó válaszukra tovább engedett bennünket: »Nu, igyi domoj!« [Na, menjetek haza]

Zomborba érve nagy tömeget találtunk a főutcán, a posta előtt partizán őr állt – magyar katonai egyenruhában, csillagos partizánsapkával a fején. Nagy bátran végigmentünk a városon, azzal le a Topolya felé vezető földútra. Közben ránk esteledett, újra szállás után kellett néznünk. A dűlőút szélén akácokkal körülvett, nagy tanyaházat pillantottunk meg. A tulajdonosa gazdag lehetett, csak úgy nyüzsgött mindenfelé a sok jószág. Bemenne megtudtuk, hogy a tanya németeké volt, de az ott maradt cselédek mind magyarok. Szívesen láttak bennünket, tejet, vaját, túrót, kenyeret és szalonnát raktak elénk. Másnap reggelit is kaptunk, azzal elköszöntünk.

Megint egy faluba értünk, ma sem tudom, mi volt a neve, de valami dobrovoljac [telepes] falu lehetett, mert nem voltak benne magyarok. Egy civil ruhás, puskás őr tartóztatott fel bennünket, ő is szerbül beszélt, megkérdezte, honnan jövünk. Mi leadtuk neki a szokásos mesét, de sajnos nem tudtuk elámitani. Az új, sárga katonabakancsaink meg a khakiszínű ingek elárultak bennünket. Bekísért a község házára. Mi tagadás, megijedtünk. Oda-bent nagy rendetlenség, a képek a földön, székek föl-

borulva. Ott egy másik hivatalos személy fogadott, az sem fiatal, néztük, hogy hát ha szorul a kapca, hárman tán el is tudnánk bánni velük, de kiderült, hogy nem akarnak tőlünk semmi mást, csak a bakancsokat. Nagy megkönnyebbüléssel húztuk le a lábunkról, és húztuk fel a cserébe kapott rosszabbakat.

A következő falu, Andrásfalva felől lövöldözés hallatszott, nem mertünk bemenni, inkább elkerültük a szántóföldeken átvágva, ugyanúgy Topolyát is. Félni kezdtünk: Istenem, ha már eddig eljutottunk, csak nem itt kell megválni az életünktől, szinte karnyújtásnyira az otthonunktól, hozzátartozóinktól?!

Lesz, ami lesz, azért csak megindultunk a zentai úton, nemsokára el is értünk a Völgypartnak nevezett tanya-csoporthoz: 6-7 ház, jobb felől egy szegényes kis viskó, ez volt Szakács Józsi otthona. No, oda be is mentünk, ott megaludtunk, reggel Hunyadi barátunk hazament Tornyosra, én magamra maradtam. Estefelé értem Gombosfaluba, ott éppen rokonaim – unokatestvérem, ánygom meg a sógorom – takarították be a kukoricaszárat. Mindjárt indultak volna velem haza, de azt mondtam, várjuk meg, míg besötétedik, nem akarom, hogy lássanak, kérdezősködjenek. Úgy is volt, a kukoricaszár tetejére feküdtem, úgy hoztak haza, Zentára, az Újfalunak nevezett városrészbe. Úgy gondoltam, pár napot elhúzok, nem mutatkozok sehol, majd aztán jelentkezek a hatóságnál, de nem így történt, valaki csak megtudta, hogy itthon vagyok, és onnan kezdve egymásnak adták az emberek a kilincset, jöttek érdeklődni hozzátartozóikról, gyerekeikről, akik szintén a

határ vadászokhoz vonultak be. Hát így lehet itt minálunk titkot tartani!

Így hát a harmadik nap tényleg felmentem a katonai ügyosztályra jelentkezni, már ott találtam Bózsó Pistát, 22-beli, Piszár István sógora volt, ő is a határ vadászoknál szolgált, nem is tudtam. Megkérdezték, hogy mikor vonultam be, és hogy addig hol dolgoztam. »Hát a Tóth privát asztalosnál.« Kővágó Pista lett az új szakszervezeti elnök, azt mondta: »Akkor oda kell visszamenni!« Megnézte a nyilvántartóban: »Hát te ki se vagy jelentve!« Úgy vonultam be, hogy nem kaptam behívót a korosztályommal, amikor a többiek már mind elmentek, egy este jöttek, hozták a papírt, úgy szaladtam el szólni a mesternek, hogy be kell vonulnom, így a munkakönyvem is nála maradt, ő meg nem jelentett ki.

»Hát annál könnyebb lesz újra munkába állni« – gondoltam, de nem úgy lett, mert apám közben vett náluk a nénémnek hozományba egy hálós zobabútort, de rosszul enyvezték össze, vagy rossz volt az enyv, szétnyílt, én meg mondtam a mester fiának, Tóninak, hogy én azt estefelé visszahozom, tegyék rendbe, de a saját költségükre!

Hát ezen megsértődtek, azt mondta a mester, hogy oda ne vigyek semmiféle bútort, de én magam se kellek, itt van a munkakönyvem, vigyem! »Jól van, elfogadom – mondtam neki –, de tudja meg, ezzel csak maga veszít, mert én munka nélkül biztos nem leszek.«

Szombaton kifizettek, hát három hétre rá államosították őket! Azt hitték, hogy én voltam a feljelentő, pedig az nekem eszembe se jutott. Igaz, elmenőben még vissza-szóltam, hogy: »lesz ez még másképp is!«, de arra

értettem, hogy rossz munkát adtak ki, becsaptak, ezt majd ezután már nem tehetik meg, mert ez szégyen, az ilyesminek híre megy. Pár nap múlva Mészáros behívatta a Tónit, adott neki egy nagy pofont, valami villanymotort követelt rajta, amit a Tiszáról vittek el, azt mondta, hogy másnap küldje be az apját, hát még azon az éjszakán összeszedték az értékeesebb holmijukat, állítólag még aranyuk is volt, és átszöktek Magyarországra. Az öreg később hazajött, Tóni meg Magyarországon maradt a családjával, tíz éve találkoztam is a feleségével...

No, így munka nélkül maradtam. Egyszer csak, úgy január elején hívatnak a katonai ügyosztályra, ott van Olajos Mihály, azt mag'arazza, hogy jelentkezünk önként a Petőfi-zászlóaljba, mert különben kényszermunkára visznek bennünket, aztán könnyen úgy járhatunk, mint a zsidók. Hát néhányan ezt alá is írtuk, Bózsó Pista, Majland Jóska – ő is asztalos volt, nálam két évvel fiatalabb, ő szegény nem jött vissza. A két Bubolyák gyerek (az egyik Karcsi, a másiknak a nevére nem emlékszem) nem akart aláírni, ők inkább munkára mennek, mondták, nekik elégük van a háborúból, mégis márciusban mint munkaszolgálatosokat a fronton valami partizán nők agyonlőtték... Én, hála Istennek, a frontot is baj nélkül megúsztam, de ez már nem ide tartozik, talán majd máskor mondom el..."

BOROS ISTVÁN azon kevesek közé tartozik, akinek azon a szörnyű éjszakán, '44. nov. 10-ére virradóra sikerült megmenekülnie a biztos haláltól, s akiről Burány Nándor Összeroppanás című regényében megemlékezik. Sajnos,

már nincs az élők sorában, de leánya pontosan emlékszik mindenre, s vonakodás nélkül mondja el a történeteket.

„Hogy megértse apám letartóztatásának az okát, kissé távolabbról kezdem. Apám húga, Viktus Adahatáron, a Szenttamási úton lakott, ott volt férjnél. Egy lánya volt, Bálint Magduska, ekkor 13 éves. Füszerboltjuk volt a Tuza kocsmája mellett. Férje, Lukács 1941-ben nemzetőr volt, s harmadmagával, Hess Józseffel meg Göblös Janival azt a feladatot kapták, hogy őrizzék a kitelepítésre összeszedett dobrovoljacokat. Az elfogottak egyike, bizonyos Nikola bácsi szökni próbált: átmászott a kerítésen, futott hazafelé, és közben azt kiabálta, hogy otthon van a puskája, lelövi vele a családját meg saját magát is, de nem adja meg magát a magyaroknak! Mind a hárman utánalóttek, egyikük el is találta. Ezért keresték aztán '44 őszén Lukácsot, aki családjával együtt akkor már Njegušovóban [1941–44-ig: Istenáldás] lakott, de nem volt otthon, elment Topolyára megnézni, hogy megy-e a malom. Hárman négyen jöttek, azok mind megerőszakolták a nenámat, azzal összekötötték kezét-lábát, és legurították a pincébe, hogy össze-vissza verte magát. Naponta jöttek ki megnézni, hogy hazajött-e már az ura, vallatták, kínozták, minden alkalommal újra megerőszakolták, de nemcsak őt, hanem a kislányát is. Nagyanyánk is ott lakott náluk, annak könyörgött: »Édesszülém, menjen innen, mentse magát!« Bátyám el is hozta a mamát onnan. Amikor legközelebb elment megnézni, hogy mi van velük, azzal jött vissza, hogy Viktus nena meg a kislány föl vannak akasztva a nagy gerendára... Tényleg ott voltak, egymás felé fordulva egymás kezét fogták olyan görcsösen, hogy amikor

levették őket, alig tudták szétszedni. A plébános úr nem volt hajlandó eltemetni őket. A nena nagyon szerette apámat, meg mi is őt, de különösen a bátyám. Le is fényképezte egy búcsún, amikor náluk voltunk, a mise után az ebédnél. Jókedvű, szép, kedves asszony volt, a kislány is barna, hullámos hajú. Hát ez lett belőlük!

Apámat is akkor vitték be először, néhány nap vittem is neki az ebédet, de kiengedték. Novemberben a tanyán voltunk, bátyám is hazaért, vacsoráztunk. Hallottuk, hogy valakit vagy valakiket fognak a kutyák, apám és bátyám kimentek megnézni, de soká nem jöttek vissza, hát kimentem utánuk. Azt látom, hogy neki vannak állítva a falnak, és vallatják őket, hogy itt van-e a sógor, mert nenének azt mondták, hogy reggel idejött. Nekem lámpát kellett fogynom, és felvezetnem őket a padlásra, de persze nem találtak ott senkit se. »No, öreg, akkor fel a kocsira! A gyerek maradhat, de ha nem adja ki a sógort, akkor magát visszük helyette.« A kocsival a föld végénél álltak meg, anyámék is kijöttek a kistestvéreimmel, nagyon sírtak. A tornyosi szódás már a kocsin volt, Göblöst útközben vették fel. Zentán is vallatták őket, nem tudom, mennyi ideig, de időközben is vertek agyon néhányat az elfogottak közül. Azon az éjszakán apám szerint 84 embert végeztek ki, először 40-et, aztán 44-et vittek el. Az első csoportban volt Tóth Miklós, hal-lották, hogy sír, ordít, azt kiabálta, hogy ki se bír menni, de rá-ordítottak: »Vetközz, b...om az anyád!«

A második csoportban volt apám, Göblös Jani bácsi meg a Kuklis gyerek. Kisgatyára le kellett vetközni, a ruhát otthagyták. Kettesével kötözték őket össze dróttal,

aztán az egész csoportot egy hosszú kötélhez. Apám érezte, hogy a fogó alatt elpattan a drót. Ahogy kiértek az utcára (ahol most is van a milícia²⁶, a kapu nagyobb szárnyát is kinyitották), ketten mentek a sor elején lámpával, hátul meg sötét volt. Többen is próbálták kinyitni a drótot, nekik Jani bácsival sikerült, kibújtak a sorból, szaladtak, ahogy csak bírtak a Hajduska sarkáig [ma a Népi Forradalom és a Vojislav Ilić utcák sarka]. Ott elváltak. Göblös Jani bácsi hazament, másnap otthon meg is találták, visszavitték, de nem bántották. Apám tovább szaladt csaknem meztelenül az irtózatos hidegben, szakadó havas esőben, be a régi Kórház utcába [ma: Vladimir Nazor utca], ahol egy ismerőse lakott, aki a mama földjét árendálta. Csakhogy a nagy sötétségben eltévesztette a házat, őt házzal meghaladta, máshova nyitott be. Mikor ezt észrevette, a kerteken át megpróbált visszajutni, de már majd' megfagyott. Az egyik udvaron subák voltak kitergetve, egyet leakasztott, és bemászott a tyúkólba, hogy egy kicsit felmelegedjen, csakhogy a suba vizes volt, ahogy magára vette, attól még jobban fázott. Végül is nem bírta tovább, bekopogtatott a házba. »Jaj, ember, mi történt magával?« – sápítoztak az ismeretlen házbeliek, de adtak neki valami vékony inget meg egy pokrócot, és azt mondták, feküdjön csak le, náluk ellehet reggelig. De alighogy elaludt, a házigazda elment a rendőrségre. Jöttek is ki érte a Jaša meg még egy rendőr. »Hát te, Pista, itt vagy?« – kérdezte nagy barátságosan a régi jugoszláv rendőr, azzal összekötötték. Megindultak kifelé az ajtón, a

²⁶ rendőrség

fiatal rendőr odaállt elébe rászögezett puskával, Jaša meg hátulról noszogatta, hogy menjen már. Nem volt mit tenni, összekötözött kezével félretolta maga elől a puskacsövet. Nem szóltak semmit, de amikor beértek a rendőrségre, ugyanabba a szobába, ahol addig is tartották, nekiestek. »Már megint szökni próbáltál? Ki akariad csavarni a puskát az ő kezéből?« – ordított Jaša, azzal puff! fejbe vágta apámat a puskatussal. Az első ütésre nem esett el, mire még egyszer fejbe vágta, aztán a földön rugdosták, verték, majd otthagyták. Ott feküdt a hideg kövön eszméletlenül, azt se tudta, hány napon át. Amikor magához tért, odamászott a priccshez, amin még mindig ott voltak a levetett ruhák, a Tóth líklósét vette magára, azzal lefeküdt a priccsre, egy pokróccal betakarózott.

Mikor felébredt, rettenetes éhséget érzett. Egy edényben talált valami megaludt tejet, azt megette, azzal visszafeküdt a priccsre. Egy idő múlva bejöttek a rendőrök, és mikor meglátták, hogy magához tért, nagy kedélyesen megszólították: »Na, mi van, tata, fölébredtél? Már három napja alszol! No, nem baj, majd estére kapsz lakótársakat!« Hát valóban, estére jöttek is a »lakótársak«, szám szerint valami harmincan, köztük két ismerős is: a kis Pintér meg a Kincses. Le se lehetett ülni, úgy álltak, mint a gyufaszálak a gyufásskatulyában, nagyon meg voltak illetődve. Jaša rászólt apámra: »El ne mozdulj a priccsről! Ők fiatalok, bírnak állni.« Azzal megint megkezdődtek a kihallgatások, a verések, a jajgatás, de apámmal már nem sokat törődtek, csak éppen nem engedték el. Jani bácsit se bántották, sőt karácsony táján ki is engedték néhányadmagával együtt. El is tűntek, elmentek Bánátba kukoricát

szedni. Csak a kis Pintér borbélyban volt annyi emberség, hogy kiszabadulva üzent nekünk: »Apátok életben van, vigyetek neki ennivalót meg ruhát!«

Angyika vett is magának annyi bátorságot, hogy egy lábos paprikással beállítson a rendőrségre. »Maga kit keres?« – mordultak rá. »A Boros bácsit. Egy ember, aki innen elment a Bánátba kukoricát törni, írt egy cédulát, hogy itt van.« Attól kezdve én hordtam az ebédet egy hónapon át. Akkor azt mondta az ör: »Apukád átviszik Szabadkára kihallgatásra, ott majd lesz látogatás.« Másnap anyám bejött Nécó bácsihoz [Nešić Isa polgármester], és sírva kérte, hogy láthassa apámat, mielőtt elviszik. Nécó bácsi így szólt hozzá: »Nem szabad sírni! Kaptok öt percet, de ha tovább sírsz, akkor visszavisszük!«

Másnap el is vitték apám Szabadkára, ott tényleg láthattuk is, a vád az volt ellene, hogy megpróbálta az őt lefegyverezni, megfogta a kezében a puskát. Apám pedig elmondta, hogy ez nem így történt, azért nyomta félre a puska csövét, hogy ki bírjon menni az ajtón, mert a másik hátulról hajtotta, hogy menjen ki. Erre fel is mentették, hazaengedték, vonatjegyet is kapott Topolyára, mert oda akart menni az édesanyjához (nagy mama akkor ott lakott). De csak este indult vonat, ő hát nekivágott gyalog, pedig a lábai is megdagadtak, a csontjai meg össze voltak törve. Végül a nagybátyám hozta haza kocsin.

Göblös Jani bácsi később 8 évet kapott, mert rálőtt Nikola bácsira, de nem lehetett bizonyítani, hogy valóban ő lőtte le. Négy év után amnesztiában részesült, Nikola bácsi családja később visszajött, özvegye és egy másik asszony bementek itt, Zentán a börtönbe, aztán Szabadkára

is elmentek tanúskodni, hogy apám nem volt bűnös, mert nem ő lötte le a menekülőt, azonnal engedjék hát ki! Meg is ígérték nekik, hogy kihallgatás után hazaengedik. Ez úgy is lett. Végül is egy hónapot volt börtönben. Amikor hazajött, behívták a helyi odborba [népbizottság], és az odbor elnöke meg a zadruha [szövetkezet] elnöke azt mondták neki: »Pista, most mutasd meg, hogy velünk vagy!« – »Hát én azt megmutathatom, csak a pártba ne kelljen belépnem! « – felelte apám.

Többet nem is zaklatták. Én kétszer is voltam az autótutat építeni, tanulhattam is, senki se tett említést a '44-ben történekről. Csak apám említette néha: »Még most is hallom azt a lüvődözést, amit akkor éjszaka messziről hallottam, és tudom, hogy ott vannak a sódertelep alatt. Mindig órájuk gondolok, kis unokám!« Mire a fiam mindig azt mondta: »Nagytatám, erről ne is beszéljen!«

GÖBLÖS JÁNOS. C. I. elmondta, hogy Boros Istvánnal együtt egy másik személy is megmenekült. Amikor a szabadkai kórházban műtéten esett át, vele együtt feküdt egy zenta-gunarasi asszony. Ez az asszony elmesélte, hogy az ő volt férje együtt menekült meg Boros Istvánnal 1944-ben. Miután sikerült megszabadulniuk kötelékeiktől, együtt futottak a mai Népi Forradalom és a Svetozar Miletić utcák sarkáig, majd az utóbbin végigfutva befordultak a Bánffy-patika sarkán [Vladimir Nazor utca]. Burány Karcsi házát keresték, több kapun is bezörgettek, de sehol sem nyitottak nekik ajtót, nem merték őket beengedni. Végül Boros István bemászott egy kerítésen, ő pedig kiment a városból, egy ideig otthon bujkált, majd átment Magyarországra.

Amikor felesége és két lánya átmentek utána, kiderült, hogy ott már összeállt egy másik asszonnyal, mire a feleség visszajött, a két lányt meg egy idő múlva az apjuk hazaküldte. Az adatközlő a neveket már elfelejtette.

HUSZÁGH LÁSZLÓ okl. gyógyszerész fia, dr. Huszágh László ma Svájcban él. Hazalátogatva megkeresett, és a Zentán történt '44-ben c. könyvem iránt érdeklődött. Sajnos, a könyv már csak Budapesten volt kapható, ezért ott vásároltam egy példányt, a Zöld Könyvesboltban (az utolsót), és elküldtem neki Svájcba. A következő levélben köszönte meg:

Kedves Jancsi!

Erlinsbach, 2002. X. 24-én

Küldeményedet érintetlenül megkaptam! Hálás köszönet érte! Nagyon kíváncsi vagyok könyved tartalmára, mert Édesapám is személy szerint szerepel benne. No, futó pillantást vetve a tartalomra, még én is szerepelek benne, ugyanis 1945 márciusában engem is a meleg fürdőkádból húztak ki, és Apámékkal együtt kivittek a kaszárnnyába. Innen orvosi bizonyítvány ellenében engem hamarosan ki is engedtek! No de ez számomra is egy feledhetetlen gyerekkori emlék maradt!

Miután ma Hódi Sándor könyvét átolvastam, holnap hozzáfogok a Te írásodhoz, ami fölötte érdekel!

Még egyszer hálásan köszönöm a könyvedet – külön köszönet azért, hogy külön utánajárást igényelt a beszerzése!

Sok szeretettel üdvözöl

Huszágh László és Mária

K. DEZSŐ „Bogarasban születtem, pontosabban: Bogaras és Trešnjevac [Oromhegyes] közt volt a tanyánk. A háborúra úgy emlékszem, hogy amikor a magyarok 1941-ben bejöttek, a velebiti [akkor: Fogadjisten] telepeseket mind összeszedték, elvitték Sárvárra, kényszermunkára. Aki bírta, eladta a jószágát, ami itt maradt, azt elvitték, széthúzták. Ezért aztán '44-ben sok magyart kivégeztek; én Bakota Ferencre, Bata Józsefre meg egy Domonkos nevűre emlékszem közülük.

Engem '42 őszén rukkoltattak be, vagyis mozgósítottak. Kaposvárra kerültem, repülősokhöz. '44 őszén azt mondja a hadnagyunk, hogy visznek bennünket Bécsbe. Mink heten voltunk ott jugoszlávok – már csak Dulity Lajos újvidéki és Sági István pecellói²⁷ bajtársak nevére emlékszem –, vagyis hát bácskai magyarok, osztan tanakodtunk ám, hogy most mi legyen. Hazajönni nem mertünk, de hogy még messzebbre vigyenek bennünket a szülőhazánktól, azt se szerettük volna.

Így hát, amikor magkaptuk a parancsot, hogy menjünk a raktárba új ruhát, felszerelést vételezni, mink szépen leléptünk, elszöktünk a közeli szőlőhegyekbe. Megpróbáltunk behúzódni egy borospincébe, de be volt zárva, nem akartuk feltörni, de volt ott egy szénapadlás, oda kvártélyoztunk be. Egyszer csak jön a szőlősgazda, mondja, hogy az oroszok már bent vannak a városban, legjobb lesz, ha mink ezt az új felszerelést elcseréljük civil ruháért, majd ő szerez. De a bajtársak sajnálták a vadonatúj egyenruhát, meg különösen a jó bakancsokat, haza akarták vinni.

²⁷ Péterréve

Végül is egy öltözet viseltes civil ruhát vettünk, abban fölváltva jártunk be a faluba élelmiszert meg miegymást venni. Cserézfának hívták azt a falut.

Közben meg folytak a harcok, hol az oroszok verték ki a németeket, hol azok az oroszokat, közben meg a bíró megtudta, hogy mink ott vagyunk, többször is kijött hozzánk, és könyörgött, hogy dobjuk el a fegyvert, vessük le a katonaruhát, mert ha elfognak, az egész falu bajba kerül miattunk. De ezek az én kollégáim csak nem akarták adni az új ruhákat: a civilt elfogadták, de ráhúzták a katonaruhára, csak a köpenyeket dobták le.

Azzal nekivágtunk az erdőnek, hát nem mindjárt ráfuttunk az orosz utánpótlásvonalra, vagyis akik a löszert szállították! Azok meg rögtön körülfogtak, ránk fogták a fegyvert, lehúzták rólunk a jó csizmákat, a ruhát, adtak helyette ócska orosz egyenruhát meg rossz bakancsokat. Elszedték az órákat, penkalákat [töltőtollakat], nyakláncot, akinek volt, azzal az őr behajtott bennünket a faluba.

A falu tele volt már oroszokkal, a magyar lakások meg üresek, csak öregasszonyok maradtak otthon. Egy szénafődeles supába [fészerbe] zártak. Közben már december volt, mert másfél hétig bujkáltunk mink ott azon a szőlőhegyen. Hideg volt, enni nem kaptunk. Közben én meg bírtam volna szökni, mert nekem civil ruhám volt, azt rajtam hagyták, de azzal biztattak, hogy majd Kaposvárott a laktanyában úgyis elengednek, mert engem nem katonaként fogtak el. Most jut eszembe: egy becsei fiú is volt velünk: Kisutcai Imre, ő megkapta erről a potvrdat [igazolást] is, de amikor menni akartunk, kiderült, hogy ezt beszüntették, érvénytelenítették, nem mehet senki sehova.

Ehelyett felsorakoztattak nyolcasával, és csatlakoztunk a 11 000 német fogolyhoz – velünk, magyarokkal együtt 20.000-en lettek –, velük együtt hajtottak aztán Pécsig, útközben meg lövöldöztek közénk, aki elesett, azt az orosz agyonlőtte. Pécsett még rengeteg civilt is löktek közénk, a kövesutat pucoltatták velünk a tengelyig érő, ragacsos sártól. Még 60-70 éves öregemberek is voltak köztünk, némelyikük soha nem is volt katona. Éhes volt a nép: naponta fél marék szárazbab meg fél marék szárított gyalult krumpli volt a fejadag, ezt ettük nyersen, mert nem volt hol megfőzni.

Egyszer néhányunkat elvittek fát vágni az orosz parancsnokságnak. Csupa görcsös rönkök heverték ott, azokat kellett keresztvágó fűrészszel feldarabolni, aztán meg felhasogatni. Hideg volt, esett a hó, sehoggy se ment a munka, csak morogtunk, hogy az orosz tiszték ott bent ülnek a melegben, mink meg idekint majd' megfagyunk. Végül is kijött az orosz parancsnok, hogy: »gyorsabban, ne szabotáljatok!«, de mink olyan gyöngék voltunk, hogy nem bírtuk a fűrészszel húzni, pedig még pisztollyal is fenyegetőzött, hogy rögtön agyonlő mindenkit. Utoljára azt találta ki, hogy mindnyájunkat levetkőztettek egy gatyára, s azzal: »no, most húzzátok azt a fűrészszel, ha nem akartok megfagyni!«

Hát húztuk is teljes erővel. A hó eleinte el is olvadt a hátunkon, de a végén csak megállt rajta. Csakhogy biztatásként meg ott sorakoztak nekitámogatva a mellettünk húzódó töltés oldalának a német és magyar hadifoglyok hullái. Ha nem akartunk az ő sorsukra jutni, akkor mozognunk kellett, amíg csak bírjuk.

Onnan azután Zomborba hajtottak bennünket. Ahol útközben répát vagy valamit találtunk a földeken, azt azon menten, nyersen befaltuk. Aki meg nem bírta továbbmenni, elesett, vagy kiállt a sorból, abba egyet-kettőt belerúgtak, ha arra se tápázkodott fel, vagy nem indult tovább, akkor lelőtték. Amikor valamilyen városon mentünk át, hát a nép mindenütt kiállt az utcára, nézték, hogy van-e köztünk hozzátartozójuk vagy ismerősük. Megegett az is, hogy a foglyok közül valaki hirtelen kiugrott a sorból, beszaladt a civilek közé, eltűnt a tömegben. A kísérők meg nem nagyon kutattak utánuk, fogtak egyet a báméskodók közül, belökték a sorba.

Zomborba értünk. Ott azt a rengeteg embert betelerelték valami kaszányafélébe. Egy Barabás nevű szakaszvezető – szabadkai, ő volt ott a parancsnok – kiszedett 130 jugoszlávot, minket külön helyiségbe vittek. Állt ott néhány naftás hordó, ki se voltak rendesen mosva, nyers káposzta volt bennük, mindenki kapott belőle öt-hat marékkal. Másnap kaptunk lisztet is, főzhettünk káposztalevest, de addigra már kitört köztünk a vérhas, ötvenen-hatvanan, de lehet, hogy még többen is meghaltak közülünk, mindet egy tömegsírba temették el...

Barabás parancsnok megkérdezte, hogy ki bír menni munkára a városba. Aki bírta, jelentkezett is abban a reményben, hogy ott majd csak hozzájut valami élelemhez. Ez úgy is volt: a partizán őr megengedte, hogy vegyünk ezt-azt, meg a lakosság is megsajnálta minket, adtak, ki mit bírta, még tejet is kaptam, de azt bevittem a beteg kollé-

gámnak, Zsoldos Imre trešnjevac²⁸ fiúnak; úgy ültettem föl, tartottam, hogy inni bírjon, olyan gyöngé volt, később már kenyeret is adtam neki, a városban vehettünk pékenyeret, csak só nélkül sütötték, mert az egész városban nem volt só. Zsoldos azért csak túlélte a betegséget, felgyógyult, megerősödött.

A parancsnok megpróbálta a nem jugoszláviai magyarokat is megmenteni, mondta nekik, hogy jelentkezzenek önként munkára, mert aki nem megy dolgozni, azokat viszik Temesvárra, de a legtöbben nem akartak: »Nem dolgozunk, hát nem látja, hogy legyöngültünk, hogy bírnánk a mázsás zsákokat kihordani a vagonokból!« Hát úgy is lett: a végén hetvenen maradtunk, a többieket, mind a 11 000-et elvitték.

Aztán meg érkeztek valami komisszárok [politikai biztosok], megint összeírták a jugoszlávokat. »Még máma itt alszatok, holnap jövünk, hazaengedünk mindenkit!« Csakhogy mégse lett az úgy: másnap kiválogatták a szerbeket, aláírták velük, hogy jelentkeznek a hadseregbe, felszerelték őket. Mink, magyarok ott maradtunk azzal, hogy van még egy kis munka, azzal minket is felszereltek: akinek nem volt vagy elszakadt a lábbelije, annak adtak – klumpát.

Azzal átvittek bennünket a német civil lágerbe – ez a bezdáni úton volt –, ahol külön voltak a nők, külön a férfiak, de mindenütt akkora volt a zsúfoltság, hogy este csak élire lehetett lefeküdni, megfordulni meg aztán egész éjszaka – sehogy. Voltak ott rajtunk kívül románok,

²⁸ Oromhegyes

olaszok, németek, meg persze magyarok is, és nem csak civilek, hanem hadifogoly katonák is. Újévtől Péter-Pálíg tartottak itt bennünket. Igaz, közben voltunk Baranyában is, lövészárkot ásni. Ott folytak akkor a harcok a németek ellen, bár akkor már a németek nemigen támadtak, inkább csak védekeztek. No, mindegy, mink ástuk a lövészárkokat, ki volt adva, hogy egy embernek hány métert kell naponta kiásni, aki nem tudta megcsinálni nappal, csinálta éjszaka is, mert gyöngék voltunk, naponta két-három darab hajában főtt krumplit kaptunk enni. Itt úgy két-három hétig voltunk, aztán megint vissza a lágërba.

Megint jött egy csomó fogoly, legalább 10 000 ember, katonaszökevények – legalábbis azt mondták róluk, –, ezek mind jugoszlávok voltak: szerbek, horvátok, bosnyákok vegyesen. Megint tele lett a lágër, alig fértünk el benne. Tél volt, hideg, két-három partizán örzött bennünket felváltva, meg még három-négy ör, akik csak botokkal voltak felfegyverkezve. Reggelenként nagy ordítózással zavartak bennünket kifelé a barakkokból: »Napolje, pička vam materina!«²⁹, akik nem igyekeztek, azoknak jól oda-sóztak. Tolongtunk is kifelé az ajtón, aki ne adj’ Isten elesett, azt letaposták, átgázoltak rajta. Kint az udvaron nyolcasával fel kellett sorakozni, külön az embereknek, külön az asszonyoknak, aztán ott álltunk, ameddig csak el nem vittek munkára. Volt, hogy egész nap. Az élelmezés meg abból állt, hogy forró vízbe egypár maréknyi lisztet szórtak. Egy Rajko nevű partizán meg azzal heccelt

²⁹ „Kifelé, az anyátok p...áját!

bennünket, hogy »bezzeg, a mieink nem kaptak ilyen finomat a magyar lágerben!«

(Most jut eszembe: ott annyi volt a tetű, hogy ha megnyomtam a nadrágszíjam, hát csak úgy recsegett benne a sok sörke!)

No, egyszer végre kovácsot kerestek, merthogy a bolgár és orosz katonák kocsifogattal mentek itt át a frontra, kellett patkolni meg más egyebet is, hát én mindjárt jelentkeztem. Gondoltam, láttam már kovácsműhelyt eleget, majd csak meg tudom én is csinálni, amit kell. A műhelyben, ahova kerültem, már volt három partizán kovács, néhány horvát fiatalember, de ők csak szögezni tudtak, meg a mester, aki szerb volt, de nem nagyon értett semmihez. Leginkább csak csizmát, bakancsot sarkaltunk, vasat vágtunk a lábbelikre, ő meg szögezett. Egy nap egy orosz major [örnagy] állított be egy partizán kíséretében, hogy meg kellene patkolni a lovát. Senki se merte vállalni, de én már annyiszor láttam, hogy hogy csinálják, hát jelentkeztem. Persze azt nem mondtam, hogy ez lesz életemben az első patkolásom. Hát föl is raktam én a patkót pontosan úgy, ahogy kell, a major meg megdicsért. »Hova valósi vagy?« – kérdezte. Mondom, hogy zentai vagyok. »Akkor meg mit keresel itt, a svábok között? Ahogy végeztek, jössz velem a kommandóra, a Kronicspalotába, felvesszük az adataidat, hogy hol voltál, mit csináltál a magyar hadseregben, aztán ha mindent rendben találunk, lehetsz megint katona, harcolhatsz a fasiszták ellen! Ne félj, én elkísérlek, melletted leszek« – tette hozzá biztatóan. Megköszöntem a jóindulatát, de azt mondtam, hogy én már eleget voltam katona, többet nem akarok az

lenni. »Hát azt hiszed, ha innen hazakerülsz, akkor majd nem kell katonának menned?« »Nem bánom, de én semmit nem írok alá!« Erre csak csóválta a fejét, adatott nekem egy olyan jó meleg vattás orosz nadrágot, azzal elment. Az én vékonyka civil nyári nadrágomat meg odaadta a partizánnak, adja annak, akinek még ennél is rosszabb van.

Másnap reggel nézem, üres a láger udvara, a nagykapu a sarkából kifordítva hever a földön, hát a foglyok java jelentkezett a frontra, azok elmentek, alig maradtak néhányan. Megint csak odaálltam a sorba, hogy majdcsak kellek valahova munkára, ha másra nem, hát udvart takarítani vagy a kórházba betegeket, sebesülteket hordani. Hát nem volt szerencsém, egész nap ott fagyoskodtam, senki se jött értem, de harmadnap aztán megint kovácsot kerestek, hát visszakerültem a műhelybe. Akkor már volt ott rajtam kívül más magyar is: Bogyó Vilmos fia, Ferkó, aki ugyancsak kovácsinas volt, de hogy az apja berukkolt, hát ő folytatta a mesterséget. Egy idősebb sváb kovács is odakerült, hát így szépen eldolgozgattunk, kocsit javítottunk, lovat is patkoltunk, kereket ráfoltunk még privátnak is, de senki semmiért nem fizetett. A korábbi mester, Rajko néha megjelent egy sűrűke lovon, ő dirigált, neki mindenki jó ismerőse volt az egész városban, azoknak mindnek ingyen kellett dolgoznunk. De ennivalót, azt kaptunk tőle, mert lágerbeli koszton már régen felfordultunk volna. Az örünk egy zombori hadirokkant lett, Niko, az egyik keze bénult meg sebesülés folytán, ő kíséretet minden reggel a lágerből a műhelybe, este meg vissza. Két-három hónap múlva már nagyon jóban voltunk, különösen, hogy közénk került Dobokai Misi hentes, pont

mellettem feküdt, és mindig hozott be a városból töpörtyűt meg más hentesárut is. Valami jó kollégája lehetett a városban, annak járt ki segíteni, mindenesetre jobban éltünk, mint a háború kitörése óta bármikor.

Egyszer azt mondja Niko, hogy hallgatta a rádiót: vége a háborúnak! Hát ennek öröme a Misi szerzett egy üveg répából készült pálinkát: »No, ezt igyuk meg ennek öröme!« Ahogy a pálinka elfogyott, hát bennem is megnőtt a bátorság. Hát ha már így van, ha már nincs háború, akkor meg mért ne mennénk haza? Szökjünk meg! Mire azt mondja Misi: »Inkább tán várjuk meg, mire megjön az amnesztia. Különbén se szökhettek meg, mert reggel disznót kell vágnom a komandantnak [parancsnoknak].« De én addig erősködtem, hogy végül is beadta a derekát: »No jó! Hát akkor úgy 11 óra körül gyere arra a vágóhid felé, de hozd magaddal a Nikót is, majd meglátjuk.«

Úgy is lett, másnap az őr odakísért a vágóhidhoz, hát ott a Misi – őt már hajnalban kiengedték –, eszi a töpörtyűt, issza rá a pálinkát, azzal úgy hármásban megindultunk kifelé a városból, én az egyik oldalán, Niko a másikon. Mikor odaértünk a város széléhez, azt mondja Misi a Nikónak: »Te most, testvér, maradjál egy kicsit még itt, kísérj szemmel minket, míg el nem tűnünk. Ha megfognak, tegyél úgy, mintha megszöktünk volna tőled, lövöldözz utánunk, ha nem, eredj vissza, mondd, hogy ott hagytál minket a vágóhídon, nem tudod, hova lehattünk.« Azzal neki a direkciónak [állami birtok], át a földeken, míg ki nem értünk Telecskára [Bácsgyulafalva], egy nagy, széles, eperfákkal szegélyezett útra.

Szép, nyári idő volt már, azt mondja a Misi: »No, itt feküdjünk le egy kicsit!« Azzal leheveredtünk az árnyékba. Mutatja a Misi: »Nézd csak, a mester meg tíz doboz cigarettát adott az útra, meg valami ennivalót is. Gyújtunk rá!« Hát alighogy rágyújtunk, porzik ám a nyáriút, borzasztóan jön erre egy kocsi, két ló húzza, mellette egy futár ló szalad, ketten ülnek az ülésen. »Hó, álljanak csak meg! Hova mennek?« »Csantavérre, ott most búcsú van, páduai Szent Antal napja.« »Mink is csantavérierk vagyunk, nem vinnének haza? Fogságba estünk Kaposvárnál, az oroszok meg most azt mondták: »Pojdi doma!« – Csakhogy a kocsin ülők gyanút fogtak: »Ez mind szép meg jó, de hol van a potvrda [igazolvány], amit az oroszoktól kaptatok?« »Hát azt meg elvették tőlünk a bolgárok.« »Nem úgy lesz az, testvér! Nem vagytok tik katonaszökevények? Még majd miattatok minket is agyonlőnek!« »Hát, mi tagadás, mink bizony a civillágerből szökünk.« »No, akkor meg ott a szalma a kocsiderékban, feküdjetek oda!« Aztán jó vastagon rakott ránk szalmát, azzal közéljük vágott a pejókóknak, rázott a kocsi szörnyen azon a rossz földúton...

Csantavérre érve leszálltunk a kocsiról, azt mondják, menjünk be a házba. »Dehogy megyünk, hisz' tele vagyunk tetűvel, jó lesz nekünk kint az istállóban is!« »De hát legalább gyertek be vacsorázni!« – merthogy már estére járt az idő. »Hát, köszönjük, de inkább csak hozzatok ki ide a vacsorát!« Hoztak is birkatarhót meg szalonnát, azután lefeküdtünk, de csak nem bírtunk elaludni. Reggel korán fel is keltem, szépen elvégeztem a jószág körül. Mire a háziak felébredtek, már minden rendben volt.

»No, most indulnánk a búcsúba, de előbb titeket hazaviszünk, csak mondjátok meg most már, hogy hova!« Segítettünk még megetetni, hogy hamarabb indulhassunk, a vendéglátók adtak még pálinkát meg szalonnát, aztán megint föl a kocsira, be a szalma alá. Zenta-Kanizsa határában az országúton letettek, innen már egyenes az út a mi szállásunkig. Csakhogy kiderült, a Misi nem hogy csantavéri volna, ahogy azt megmentőinknek mondta, de még csak nem is a környékről való, hanem Novi Sad-i [újvidéki]. Nem tehattünk mást, ő is eljött mihozzánk, ott bujkált velem együtt egy héten át, a kukoricásba jártunk ki cigarettázni...

Na, tőlünk az ötödik tanyán egy szerb család lakott, a fiuk, Miloš valamikor őr volt Trešnjevacon, jóban voltunk a magyarok idejében is, két hűgát, Savkát és Maricát sokat táncoltattam a multságokon. Hát ez a Miloš átjött apámhoz, és azt mondja neki: »Hallom, a Dezső itthon van.« »Dehogy van – így apám –, már hogy lenne itthon!« »Hallja, ne játsszanak maguk ezzel, jelentkezzen a Dezső, mert csúnyán ráfizethet, még fejbe is lőhetik ezért!« Jön hozzám apám: »Baj van, fiam, a Miloš, nem tudom, honnan, de megtudta, hogy itthon vagy, azt mondja, jelentkezned kell Zentán.« Mikor ezt Misi meghallotta, azt mondja: »No, itt most már bűdös a levegő, én nekivágok, hazamegyek Novi Sadra!« Azzal elment, de én csak nem jelentkeztem, gondoltam, majd csak lesz valahogy, tán csak nem jelent fel a gyerekkori barátom! Csakhogy másnap jött egy poziv [idézés] a városból, hogy jöjjen be sorozásra Zentára. Hát erre már be is jöttem, ott találtam Kővágó Pistát – nemrég még béres volt arra mifelénk,

Hevér Nándoréknál –, ő olvasta egy listáról, hogy kinek kell berukkolni, akit felolvasott, az már haza se mehetett, annak ott kellett maradni. Amikor az én nevemhez ért, én bizony nem jelentkeztem. Hát végighaladt a névsoron, akiket olvasott, és jelentkeztek, azokat elvezették, mink néhányan meg ott maradtunk. Kővágó észrevett: »Hát te meg mért nem jelentkezted, amikor a neved olvastam?« – kiabált rám. »Hát én jelentkeztem, mondtam, hogy itt vagyok, csak maga nem hallotta.« »No jó, akkor most eredj haza, kilett a létszám!«

Haza is mentem nagy örömmel, mert otthon jócskán volt munka, nagyban arattak. Éppen raktuk a búzát asztagokba, amikor jön egy partizán, azt mondja, K. Dezső szökevényt keresi, aki megszökött Zomborból, azonnal vissza kell vinni. Leparancsolt a kocsiról, ahonnan a kévéket adogattam, apám meg kérte: »Várj már, hát legalább adunk vele egy kis ennivalót!« De a partizán nagy mérgesen rákiabált, hogy »nema čekanja!«³⁰, engem meg jól seggbe rúgott, hogy induljak, édesanyám úgy szaladt utánam az ennivalóval meg egy kabáttal, hogy azt is vigyem magammal, hátha nem kerülök haza a nyáron.

Amikor Felsőhegyre értünk, ott Miloš Vasić-Kuzman partizánparancsnok elé vezettek. Ő ismert minket, mert Milan Mikin felesei voltunk, aki meg rendőr volt a múlt Jugoszláviában. »No, mi van veled? Mit csináltál?« – kérdezte. »Hát elszöktem a fogságból« – mondom neki. »Hát akkor most gyere velem, majd meglátjuk, mit tehetünk az érdekedben!« Azzal behozott Zentára, itt meg a

³⁰ Nincs várakozás!

Džata bácsi [Danilo Branovački] ismert: »No, gyere, majd írunk a Krečanhoz egy kérvényt, a Milan bácsi is tanúsíthatja, hogy tik nem bántottátok a szerbeket, meg a testvéred is elment partizánnak, de addig is becsuklak ide, a Városháza pincéjébe!« De alighogy becsuktak, már jött is Miloš bácsi, hogy: »no, Dezső, mehetsz nyugodtan haza, el van a dolog intézve!«

Csakhogy, úgy látszik, mégse volt a dolog elintézve, mert alig pár napja vagyok otthon, hát látom, jön ám ugyanaz a zombori partizán, és visz egyenesen Fölső-hegyre, Miloš bácsihoz. »Hát most már igazán nem tudom, mit csináljunk veled – így Miloš bácsi –, úgy látszik, te ott nélkülözhetetlen ember vagy, muszáj visszamenned!« Azzal becsukatott egy éjszakára, másnap jött értem az a vadállat partizán, vonaton bevitt Szabadkára, ott is eltöltöttem egy éjszakát a börtönben – tele volt poloskával –, másnap meg vissza Zomborba, egyenesen a lágérba.

Ahogy a Rajko meglátott, hát diadalmas örömmel rikkantott fel: »Evo, naša ptica – begunac!« [Itt a mi szökevény madarunk!] Körülkaptak, röhögtek, b...ogattak, odaállítottak a falhoz, rám ordítottak, hogy tegyem fel a kezem, de nem bántottak, csak Rajko tartott nekem külön egy beszédet, miszerint »mindenki, aki itt maradt, megkapta az amnesztiát, mennek haza, csak te maradsz itt, míg meg nem döglesz a svábokkal együtt!« Azzal belöktek egy barakkba. Ott tudtam meg, hogy egy szó se igaz az egészből, a foglyok semmit se tudtak az amnesztiáról, minden reggel viszik őket munkára, répát kapálni helybeli szerb parasztokhoz.

Egy este úgy kilenc óra tájban mégis sorakozóra hívtak bennünket, összeírták a neveket azzal, hogy »mentek haza«, de az én nevem nem volt a listán. Szép nyári este volt, kivettem a kabátot, hogy majd valahol lefekszek, de közben nézelődtem is, hogy hogy szökhetnék meg, hol áll az ör. Szépen lefeküdtem, miközben az összeírtakat mind visszaterelték a barakkokba, csak én maradtam kint. Egyszer csak hallom, hogy a Rajko szólongat: »Gde si, kovaču? Jebem mu mater, taj je opet pobegao!« [Hol vagy, te kovács? B...om az anyját, ez már megint megszökött!] Gondoltam, ha most nem szólok, még majd megvernek, jelentkeztem hát: »Tu sam. Malo sam zaspao.« [Itt vagyok. Elaludtam egy kicsit.] »Odi ovamo!« [Gyere ide!] Megint körülfigtak öten-hatan, b...ogattak, de nem bántottak. »Očeš ići kući?« [Akarsz hazamenni?] Valamit fölírtak egy papírra, még egy sort heccelődtek velem, azzal otthagytak.

Pár nap múlva összeszedtek bennünket, magyarokat, románokat, olaszokat, bosnyák katonaszökevényeket meg elfogott horvát usztasákat, vittek Bácspalánkára a hajómalomba zsákolni. Egy szárazkapu-bejáraton kellett átmenünk, hát ott már felsorakozott a »fogadóbizottság« kétfelől botokkal. »Kakva je to banda?« [Miféle banda ez?] – kiáltotta valaki, mire a kísérorók rávágta: »Ustaše!« [Usztasák!] Erre adj neki, kétfelől nekünk estek a botokkal, jól összeverték. Három hétig voltunk ott, zsákolunk, hordtuk a lisztet a hajókra, dolgoztunk, kit hova beosztottak. Három hét után azt mondták, hogy no, most már aztán igazán elengednek, de nem itt van az elbocsátó láger, elvisznek vonaton Novi Sadra. El is vittek, de nem

ám azért, hogy elengedjenek, hanem ott is folytattuk ugyanazt a munkát, a sleppekről [uszályokról] hordtuk ki, csak nem a lisztet, hanem a lőszeres ládákat. Levesen meg kukoricakenyéren tartottak bennünket, úgy végeztük ezt a nehéz munkát. Amikor megkérdeztük, hogy mi lesz az elbocsátással, arra azt felelték, hogy hát nem itt van az elbocsátó, hanem Zimonyban, ők nem engedhetnek el senkit! No de végül oda is eljutottunk, de – megint csak munkára. Nagy barakkokba szállásoltak el bennünket, megint csak beosztottak, kit zsákolni, kit a pékségbe, kit meg kiadtak a parasztokhoz kapálni. Nekem most az egyszer szerencsém volt, a konyhára kerültem szakácsnak. Megint eltelt így három hét, akkor aztán tényleg összeírtak bennünket, megkaptuk a potvrdát³¹: mehetünk haza!

Alig vártam már, hogy hazaérjek, csakhogy Zentán megint jelentkezni kellett, hát nem besoroztak katonának?! Szerencsére közben már vége lett a háborúnak, de azért nem volt pardon! '45 szeptember végén be kellett rukkolni. Megint csak repülő lettem. 1946-ban, húsvét körül, Zág-rábban voltam két hetet, aztán Ljubljánába kerültem. Ott hárman voltunk magyarok: rajtam kívül Mucsi Nándor villanszerelő és Farkas Baráti Jóska. Itt fél évet voltam, összesen meg egyet, így hát a magyaroknál megkezdett sorkatonai szolgálatból az internálótáborral együtt több mint négy év lett, többnyire olyan évek, amiket a legjobb volna elfelejteni, Csakhogy nem lehet ám, kísérnek tovább, pedig azóta már kis hiján ötven év eltelt.”

³¹ igazolás

„KECSKÉS MACONKAI ILLÉS tanyáján – mesélte G. G. – megjelent két szerb rendőr, és felszólították, hogy mondjon le a vagyonáról, akkor nem esik bántódása. A gazda azt felelte, hogy nem vétett senkinek, tehát nem is eshet bántódása, ha nem is tesz eleget a követelésnek. Öt nap múlva, éjszaka 2-3 óra tájban megjelent náluk ugyanaz a két személy, elhurcolták a Városházára, majd a kihallgatás után a »zöldköröszt« [a volt Amerika szálloda, majd poliklinika – rendelőintézet – a Boris Kidrič rakpart és a Szép utca sarkán] pincéjébe. Ott már 25-30 nagygazdát tartottak fogva a tanyavilágból, köztük Ősz Szabó Jánost, aki az Oromparton a leggazdagabb volt. Mint megtudta, addigra már történt agyonverés. Erre Kolompárékat használták fel, akik részegen, dorongokkal felfegyverkezve mentek le a pincébe, kikapcsolták a világitást, s azzal a sötétben nekiestek a foglyoknak, ütöttek, akit értek. Időnként dobta le kenyeret-szalonnát, öntöttek be vizet, azt úgy szedték össze ruhával a földről, csavarták ki a ruhát, és ittak.

Kecskés M. Illést öt-hat napon át tartották fogva a pincében. Ott nem vallattak, nem is kérdeztek semmit, csak az előbb mondottak szerint időről időre, de rendszerint éjjel két és három óra közt lejöttek, s azzal megkezdődött az ütlegelés. Közben odafönt egész éjszaka szólt a zene, a harmonika. Egy ilyen »pogrom« alkalmával Illés bácsit is fejbe találták, elvesztette az eszméletét. Arra tért magához, hogy a hídláb irányában a parton emelik le a kocsiról – megismerte Barna Gyura lovait –, és dobják be a gödörbe, amelyben már vagy húsz, de lehet, hogy harminc hulla is feküdt. Azzal már öntötték is rájuk nagy boroshordóból a forró oltott meszet. Szerencséjére hasra

esett, a mész csak a hátát érte, de az éktelen sebhelyeket, forradásokat még most is meg tudja mutatni. A másik szerencse meg az volt, hogy a cigányok tökrészegek voltak: azt se vették észre, hogy él, meg arról is megfélelkeztek, hogy földet húzzanak a tömegsírra, így hát amikor elmentek, és kezdett már virradni, kivergődött a hullák közül, elmászott a töltésig, majd le a Népkertbe, ott talált rá Belec Péter, leszedte kezéről-lábáról a szögesdrótot, mert az volt rácsavarva, elvonszolta a futballpálya melletti házába, ott esences vízzel kimosta a sebeit, majd jó szomszédok meg a felesége lovas kocsin kivitték a tanyára. A tanyától két kilométerre »bunkert« ásott magának, ott élt még négy éven át, művelte a földet, de bemenni a tanyára nem mert, annyira félt. Később, amikor már otthon lakott, a tanyán, kolduló cigányok jöttek be Garas vajda feleségének, Piroskának a vezetésével, akikben felismerte kinzóit. De különben is megtudta addigra, hogy Barna György kubikoshoz annak idején Garas ment el kölcsönkérni a kordét a két szürkével, amelyikre annak idején ráismert. Vissza is vitte a tulajdonosnak, aki csak akkor tudta meg, mire is kellett a fogat: a hullákat szállították rajta az Amerika pincéjéből.

Mindennek tudatában ki is zavarta a cigányokat a tanyaudvarról, a vajdáné, Piroska »naccsága« meg még visszaszólt: »Téged is jobban kellett volna akkoriban agyonütni!«

Egyébként tudomásom van arról, hogy Kanizsán is megpróbálták rávenni a gazdákat, hogy önként mondjanak le a vagyonukról.”

K. M. J.-vel Szegeden találkoztam, illetőleg kerestem fel új-szegedi kétszobás lakásában, ahol egyedül él. Nyugdíjas zenetanárnő, jóval túl a nyugdíjkorhatáron. Azzal a feltétellel meséli el akkori élményeit, hogy neve titokban marad, mert mint mondja, sose lehet tudni, az nagyon bosszúálló nép, és Szeged túl közel van Jugoszláviához.

„Úgy kerültem Zentára, hogy miután zenetanárnői képe-
sítést szereztem, 1941 őszétől oda neveztek ki. De nem-
csak zenét tanítottam, hanem sok minden mást is, többek
között testnevelést és matematikát. Ez utóbbit nem nagyon
szerettem. Zentai működésem idején a Tóparton laktam,
akkor Vitéz Haynal u. cának hívták [ma meg Ivo Lola
Ribarnak], a Csonkalejáron túl, Mészároséknál, de amikor
az oroszok bejöttek, Lehmayér tisztelendő úrnak a hívására
átköltöztem a kollégiumba. Lehmayér atya a gimnázium
diákotthonának az igazgatója volt, húgával és annak fiával
a kollégium létesítése óta ott laktak ebben a Tisza-parti
épületben [Régebben Amerika szálló, később pedig rende-
lőintézet, Boris Kidrič rakpart 3.]

A szörnyűségek október végén kezdődtek. Minthogy a
főtisztelendő úr unokaöccse tifuszban megbetegedett, vala-
mennyiünket karanténba helyeztek, ez a kollégium beteg-
szobája volt, az épület lépcsőházának a földszintjéről nyí-
ló, egyetlen, tágas helyiség. Az ajtóra piros cédulát ragasz-
tottak annak jelzésére, hogy súlyos fertőző betegség
veszélye áll fenn. Mint később kiderült, ennek köszön-
hettük az életünket. November elején ugyanis – a napra
már pontosan nem emlékszem – nagyszámú fiatal partizán
érkezett a házba, rettenetes, vad kinézésűek, félelmetesen

felfegyverezve, mindegyiküknél egy-két »zabrált«³² rádió. Hangoskodtak, ordítottak, lökdélőztek. Mi meghúzódtunk a betegszobában, oda a piros cédula miatt nem mertek belépni, de vízért, a WC-re meg tüzelőért azért naponta csak ki kellett jönnünk, így jól láttuk őket, s éjjel-nappal hallottuk a rádióbömböléssel vegyes iszonyú lármát, amiről nem tudhattuk, hogy milyen más zajoknak az elfojtására szolgál.

Sajnos, a dátumot nem jegyeztem meg, de most már magam is azt hiszem, hogy november 9-én vagy 10-én történt. Amikor reggel ki akartunk menni a pap hűgával a szobánkból, a legnagyobb rémületünkre és elszörnyedésünkre azt láttuk, hogy a partizánok a pincéből néhány fejetlen hullát vonszolnak felfelé a lépcsőkön. Három vagy négy holttest lehetett. Amikor észrevették, hogy ott állunk, mint akiknek gyökeret vert a lába, otthagya a holttesteket, hozzánk ugrottak, durván visszalöktek a szobánkba, és ránk csapták az ajtót. Kis idő múlva azonban dörömbölni kezdtek, hogy menjünk ki, és amikor kimentünk, megparancsolták, hogy takarítsunk fel. A konyha, a mellék-helyiség és a lépcsőház köpadlóját kellett felmosnunk, ami csupa vér és mocsok volt. A jéghideg vízben csaknem lefagyott a kezünk. A pap húga (úgy emlékszem, Etának hívták) értett valamit szerbül, és hallgatva a partizánok durva szitkozódással tarkított beszélgetését, így szólt hozzám: »Ne izgasd magad, Mari, de egy óra múlva ránk kerül a sor. Nem hagyhatnak életben, mert láttuk, hogy mi történt.«

³² or.: elvesz, elvisz

Lehmayer tisztelendő úr valamivel derülátóbb volt, ő másnapra jósolta kivégzésünket. Azon az éjszakán el is tűnt, mint később megtudtuk, egyszerűen kilopózott az épületből, és gyalog hazament Bajára. Mi, a két nő és a beteg gyerek meg ott maradtunk, vártuk sorsunk beteljesülését. Rémületünk még fokozódott, amikor észrevettük, hogy a pincéből felhozott szén (a 40 fokos lázban vergődő gyerekekre muszáj volt fűteni) csupa vér. A kivégzőosztag helyett azonban másnap, a kora reggeli órákban egy utcabeli jó ismerős, Ljubomir Ramadanski úr jelent meg, aki tökéletes magyarsággal megnyugtatóan bennünket, hogy a partizánok – miután elvégezték feladatukat – az éjszaka elmentek, de a legjobb lenne, ha mi sem maradnánk itt. El is vitt bennünket magával, majd a hatóságnál elintézte, hogy elhagyhassuk Zentát. Valamikor karácsony után érkeztünk haza. Közben ugyanis a pap húga, aki várandós volt, az átélt izgalmaktól elvetélt. Ljubo bácsi azonban ritka emberséggel és teljesen önzetlenül mindenben segített rajtunk, Eta férje is visszajött a frontról, azóta nem láttam őket, de remélem, hogy az ő életük is rendbe jött, csakúgy, mint az enyém. De ezektől a borzalmas emlékektől még ma sem tudok szabadulni. Talán majd most, hogy elmeséltem, könnyebb lesz...”

K. Sz. J. „Az én egyetlen bűnöm az volt, hogy egyszer egy szerb gyereken végigvágtam ostorral. Az meg úgy történt, hogy bérlők voltunk kint a tanyán, a Buckaloszálláson; 25 láncot béreltünk. Hát volt ott két fiú, akiknek a szüleit áttették Bánátba, mert az akkor Szerbiához tartozott, de a gyerekek valahogy itt maradtak, a kisebbiket,

Čedo nevűt megfogadta a földtulajdonos, Lalić úr nyári kanásznak a disznók mellé. (Lalić ennek a volt polgármesternek az apja volt.) Volt ott 22 malac, azokra kellett neki vigyázni. Csináltak a malacoknak egy hosszú, négyméteres vályút, de biztos, hogy rosszul szegezheték össze, mert amikor az öreg koca belelépett, hát az a vályú kettérepedt, szétnyílt, a gyerek meg nem törődött azzal, fogta, beleöntötte a nagy vödör árpamoslékot, az mind kifolyt, onnan ették a malacok, a földről. »Mit csináltál, te gyerek – szóltam én rá –, hát nem látod, hogy rossz a vályú? De törödsz is te azzal, jól meg kéne ezért verni téged!« Ő meg erre azt mondja nagy szemtelenül: »Azt próbáld csak meg, ha mered!« Nagyon föl volt bátorodva, mert akkor már hallatszott, hogy jönnek az oroszok, nemsokára ide kell, hogy érjenek. No, erre a szemtelenségre engem is elöntött a méreg, föl kaptam az ő saját kanászustorát, oszt' ráhúztam vele egyet. Elszaladt, de még visszakiabált: »Tudd meg, hogy megbánod ezt még nagyon!«

Hát úgy is lett, ahogy mondta, mihelyt alkalom adódott rá: följelentett. Pedig a családjával is nagyon jóban voltunk, az édesanyját többször is bevitem kocsin a városba, a piacra. Mégis, ahogy bejöttek az oroszok, egy-két hétre rá engem ez a gyerek följelentett. Isten tudja, mi mindent nem hazudozott rám, az biztos, hogy jól eláztatott. Egy vásárnapi napon jöttek ki értem kocsin a partizánok – zentaiakat én nem láttam köztük –, nyolcadmagammal bevittek az Amerika pincéjébe. Este vittek kihallgatásra, azzal kezdték, hogy hány szerbet vertem én agyon '41-ben. Húsz-huszonöt partizán ült ott, azok végezték a kihall-

gatást. Elég gyengén tudtam szerbül, először is hát tolmácsot kértem, volt is köztük egy eszéki fiatalember, aki Újvidéken végezte el az iskolát, ő tudott magyarul, annak a segítségével elmondtam, hogy én '41-ben a jugoszláv hadseregben voltam, a IV. pešadijski pukban [IV. gyalogezred], német fogságba estem, kivittek Németországba, mikor két-két és fél hónap múlva a magyar kormány kikért minket, és hazakerültem, itt már rend volt, nem lehetett diliskedni, csak úgy agyonverni valakit, ilyesmi Zentán nem is történt. Azt is felsoroltam, hogy hol, mikor, milyen fogolytáborokban voltam. Különben meg a magyarok alatt is én szerbeknél dolgoztam, a szomszédaim is szerbek voltak, hát ők igazolhatják, hogy nem bántottam én közülük senkit. Erre mindjárt mondta is a kihallgatást vezető tiszt, hogy »taj čovek govori istinu [ez az ember igazat mond]!«

Vége is lett a kihallgatásnak, vissza levittek a pincébe. Gondoltam, most már majd minden rendben lesz, de sajnos nem úgy történt. Mert egyszer csak kinyílik ám az ajtó, betódul egy társaság botokkal, husángokkal felszerelve, köztük olyanok is, akiket odafent a kihallgatók között már láttam, azzal se szó, se beszéd, csak nekünk esnek ám, és vernek, püfölnek, ahol érnek. Csak úgy, szórakozásból, vagy mit tudom én, miért! Egyet közülünk, Nagy Misát, agyon is verték. Mikor elmentek, látom, hogy ott fekszik a földön, nem mozdul. Kétszer is megpróbáltam fölültetni, de csak lebukott, visszaesett, nem volt már benne élet. Én fiatal voltam, 25 éves, kibírtam...

Másnap dél felé lejöttek megnézni, hogy mi van. Egy-más közt arról beszélgettek, hogy indulni kell Csantavérre, de mit csináljanak velünk? »U Tisu s njim, pička im

materina!« [A Tiszába velük, az anyjuk p...áját!] – hangzott a legtöbb vélemény. Csak egy szlovén kapitány [százados] nem értett egyet a többiekkel, Nagy Berze Palira meg rám mutatva azt mondta: »ezek nem bűnösök, őket el kell engedni!« (Nem volt ott persze bűnös egyikünk se!) Azzal már nyitotta is előttünk az ajtót, az őt meg félreállt, engedett volna kifelé. Csakhogy ott termett egy pukovnik [ezredes], az elkapta a karomat, visszarántott: »Otpustim ja tebe, ideš pravo u Tisu!« [Majd elengedlek ám én, mérs egyenesen a Tiszába!] Rángatott volna vissza, de honnan, honnan nem, egyszerre csak ott termett annak a Čedónak a bátyja is, aki engem feljelentett, az elkapta a másik karom, rángatott kifelé: »Pustite ga, družo pukovniče, taj čovek nije ništa uradio!« [Engedje el, ezredes elvtárs, ez az ember nem csinált semmit!] Az rángatott kifelé, ez húzott vissza, én is kapálództam, ahogy csak bírtam, végül is kiteptem magam az ezredes kezéből, azzal ki az utcára! Úgy száz méterrel előttem már ott szaporázta a lépteit a Pali: míg mink ott tusakodtunk, ő szépen kisurrant mellettünk...

Később megtudtam, hogy szerb szomszédunk, Borđoški Ranko is jött rögtön tanúskodni mellettem. »Az az ember kétszer is kivett engem a csendőrök kezéből« – mondta rólam, ami igaz is volt. Mert az úgy történt, hogy az ő lánya kétszer is elvált, és mint ilyen elvált asszony, hát cicázott egy kicsit ezekkel a honvédtisztekkel, az apja meg haragudott érte, meg akarta verni, bittal a kezében zavarta, a lány meg egyenesen be a városba, a csendőrörsre, és feljelentette az apját, hogy fegyvert meg gabonát rejteget.

Kétszer is kijöttek érte a csendőrök, de persze nem találtak semmit, de azért bevitték volna, csakhogy Lalić gazda behívta és megvendégelte őket, és engem is odahívott, hogy ketten bizonyítsuk, hogy rendes ember a Ranko, nincs annak fegyvere, meg a 17 lánc földjén nem is terem annyi gabona, amit rejtegetni volna érdemes. Azzal el is engedték mind a kétszer.

Ezzel a Čedóval meg találkozok néha a piacon. Ha nem tudjuk egymást kikerülni, hát még köszönünk is: »Zdravo! – Zdravo!«³³ De a legtöbbször, ha azt hiszi, nem láttam meg, csak lesüti a szemét, és megy tovább, mintha ő se vett volna észre...”

A haláltábor küszöbén. Elmondja M. É. nyugdíjas magyartanár.

„1945 márciusában jöttünk vissza Pestről, ahova csaknem fél évvel azelőtt, az oroszok elől menekültünk. Szüleim úgy gondolták, hogy nem vétettek senkinek, nem eshet hát bántódásuk. Hazaérve tudtuk meg, hogy sajnos ez nem egészen úgy van. A legrosszabban azonban már túl volt a város, bár voltak azért még baljóslatú jelek. Az sem volt valami biztató, hogy amikor az ablakba kiírtuk a nevünket (ez kötelező volt mindenki számára), Bakalícné és két szerb lány hosszasan tanulmányozta (mi bentről néztük őket). Aztán a választójogot is megvonták tőlünk, vagyis hát szüleimtől, mert én még akkor 12 éves kislány voltam, és volt egy kétéves húgom: Kati. Aztán amikor kezdett halatlatszani, hogy már megint szedik össze az embereket, hát

³³ Szervusz – szervusz!

akkor azt tettük, hogy állandóan összecsomagolva tartottuk a holminkat, hogy bármikor útra készen legyünk.

Még egy hónapja sem voltunk itthon, úgy március végén, egy éjszaka éjfél tájban be is állított Bakalić úr, apám főnöke a bankban két civil ruhás fegyveres kíséretében. Egy listáról olvasta fel a neveket, a hűgom ugyan nem volt rajta, de azért ő sem maradhatott otthon. Kivittek bennünket a zentai kaszárnyába, valami szedett-vedett partizánok voltak ott, azok őrizték a foglyokat, mármint hogy rajtunk kívül Fábri Jenő plébános urat, a Bruckner testvéreket, Lacit és Aladárt, Huszágh gyógyszerészt, Mikonya cipőpasztagyárost két idősebb lányával, Riegeréket, Vámos János volt országos képviselőt feleségével együtt, Szélléket, akik a Tópart utcán a Komitéval [községi pártbizottság, I. L. Ribar u. 2.] szemben laktak, dr. Keczelit feleségével, Kurucz cipészt és Feri nevű fiát, Dobos Pubit feleségével, Szalai Macával, a német nemzetiségű Bayer főmolnárt (fiuk, Pubi beállt katonának, lányuk már régebben elment, elhelyezték innen az urát), Kozenkaiékat, akik jómódúak voltak, 10-20 hold földdel és kocsmával rendelkeztek. Mindazáltal nem lehetett tudni, minek alapján szedtek össze éppen bennünket.”

[Id. T. G. a felsoroltakon kívül még Grünfeld nagybirtokos Mancsi nevű feleségéről tud, de szerinte Vámos János elmenekült, csak a feleségét vitték el a táborba, viszont a Bruckner testvérek, Huszágh gyógyszerész³⁴, Mikonya gyá-

³⁴ Svájcban élő fia, dr. Huszágh László orvos nemrég elmondta, hogy őt is bevitték szüleivel együtt, de rögtön ki is engedték, minthogy csak 12 éves volt.

ros, Bayer főmolnár is feleségükkel együtt voltak internálva.]

„Szüleim legnagyobb gondja az volt, hogy hogyan tudnák húgomat kimenteni az internálásból, ha már úgy sincs rajta a névsoron. Végül sikerült Szeli Ferencnének és Lepuškanak (szerb nő, anyám könyvkereskedésében dolgozott) a kapuban örökdő partizántól »kicsábítani« a gyereket, és elvinni a nagymamához.

Egy hétig voltunk a zentai kaszárnnyában, akkor gyalogmenetben kikisértek az állomásra, és Szabadkára vittek. Három-négy órát álldogáltunk a partizánparancsnokság előtt, végül bevágtak bennünket a német lágérba, valami régi gyárépületbe, egy csomó német közé... Leginkább öregek, betegek és gyerekek voltak bent, akiket addigra már szabályosan éhenhalasztottak. Kizárólag valami moslékon tartottak mindannyiunkat, fapriccseken feküdtünk. A felnőttek nap közben a vagonokat rakták a Szovjetuniónak szánt gépekkel meg mindenféle holmival, összerabolt »szajréval«.

A mi szerencsénk az volt, hogy sikerült üzenetet küldenünk Szabadkán lakó nagynénémnek. Ez pedig úgy történt, hogy apám a partizánok között felfedezte egy régi ismerősét, Nikolić Markót, akit még '41-ben lekötölezett. Akkor történt ugyanis, hogy amint egy reggel nyitotta az üzletet a Szabadkai utcán [ma: Népi forradalom utca], valaki rákiáltott: »Miska, Miska!« Feltekintve Marko bácsit pillantotta meg, akit a régi rendszerben rendőrként jól ismert az adóhivatalban dolgozó apám. »Állítsák meg az autót – kiabált Marko bácsi –, nem csináltam semmit, ez

az ember ismer!« S miután apám tanúsította, hogy Marko soha senkit sem bántott, el is engedték.

Jócskán meglepődtünk hát, amikor a régi jó ismerőst partizán egyenruhában, szíjakkal, hevederekkel felszerelve láttuk viszont. Rózsi néném, akit ugyan nem engedtek hozzánk, de megkapta üzenetünket, másnap megkereste Nikolićot, és mit tesz Isten – pár nap után a zentaiakat, valamennyiünket átvittek a Halasi úti kaszárnyába, ami az előző táborhoz képest szinte a mennyországnak tűnt. Pár évvel ezelőtt itt görögországi hadifoglyokat, aztán meg zsidókat őriztek, de itt már fertőtlenítettek meg elég tisztességes kosztot is adtak. Csomagot is kaphattunk. Csak akkor volt gond, ha újabb csoport érkezett, mert ilyenkor vízzel felöntötték a levest, hogy mindenkinek jusson, a régi szalmát meg elégették, és ameddig nem hoztak újat, a puszta földön kellett feküdni. Ilyen tábor volt még a Kakas-iskolában meg két üres házban, ahonnan az égvilágon mindent elvittek, teljesen kifosztottak.

Egyedül azt nem lehetett tudni, hogy voltaképpen mit is akarnak velünk. Minket munkára sem vittek, csak őrizgettek. Fábri plébános úr tartotta bennünk a lelket, társasjátékokat talált ki, nótákra tanítgatott. Tőle tanultam meg az akkor oly divatosnak számító slágert: »Orgonavirág, gyógyítsd meg a szívemet!« A bunyevác lágerparancsnok vasárnaponként megengedte, hogy templomba menjünk, de nem a szabadkai hívekkel együtt, hanem külön; nekünk Fábri tisztelendő úr misézett, aki áldozni akart, azt még a lágerban, templomba indulás előtt meggyóntatta.

Egyre csak azon gondolkoztunk, hogy mi fog velünk történni. De két és fél hónapon át nem történt semmi.

Ekkor egy nap váratlanul megjelent néhány partizán-egyenruhás ember, köztük az általunk is jól ismert Farkas Nándorral. Kijelentették, hogy ők az »igazoló bizottság«, arról fognak határozni, hogy ki mehet haza, és kiket fognak »visszatenni« Magyarországra.

Megkezdődött a tárgyalás. A bizottságot leginkább az érdekelte, hogy kinek mije van, ki a vagyonos, ki a vagyontalan. Ellenünk az volt a fő vádpont, hogy »elmenekültünk a Vörös Hadsereg elől«. »Mondja meg, mit csinált, de ne hazudjon!« – förmedt rá apámra Farkas. Anyám fő bűne az volt, hogy könyvesboltjában a Mein Kampf³⁵ is kapható volt. »Szívesen árultam volna én A tőkét³⁶ is, ha lehetett volna« – védekezett anyám.

Több »menekült« nem lévén, ezt a kérdést sem forszírozták tovább. Bruckner Aladárékról kiderült, hogy nincsenek is a listán. (Nem is lehettek: ők Csókáról menekültek át Zentára, és meghúzták magukat vaskereskedő testvérüknél, de vele együtt »begyűjtötték« őket. »Ő is itt van? – csodálkozott el a bizottság. – Akkor jöjjenek ők is!« » A gyerekeket minek szedték össze?« – háborgott Farkas »elvtárs«. – Kicsit túlbuzgók voltak a zentaiak! Végül megkérdezte: »Van hova menniük? No, akkor menjenek!«

Amíg a tárgyalás folyt – mert velem mint gyerekkel senki sem törődött – én a pinceablakon át kibújtam az utcára. Szüleim ott szedtek össze...

³⁵ Harcom – Adolf Hitler fő műve.

³⁶ Karl Marx közgazdasági munkája.

A vasúti közlekedés nagyon rendszertelen lévén, stráf-kocsit béreltünk, úgy jöttünk haza. Első dolgunk az volt, hogy valamennyien, akik megszabadultunk, a zentai Szent Ferenc templomban, Fábri páter templomában misét hallgattunk. Hálások voltunk Istennek nemcsak megszabadulásunkért, de azért is, hogy ha már meg kellett járnunk ezt a kálváriát, hát a lágerek »legjobbikába« kerültünk. Csak azt nem tudtuk, miért volt erre az egésyre szükség. Ő azonban bizonyára tudja...

A hálaadó istentiszteleten csupán Széllék és Vámosné nem lehettek jelen, mert őket úgy tizedmagukkal kitelepítették, azaz áttették Magyarországra. Ez semmi esetre sem volt véletlen; Széllék 80 holdas, jómódú közép-birtokosok, Vámos tanár kiemelkedő közéleti személyiség volt.”

MIKONYA JÁNOS-nak és családjának a megpróbáltatásai azt bizonyítják, hogy a magát „néphatalomnak” nevező bolsevista rendszer célja eleve a magyar (és minden más) értelmiségnek a kiirtása, vagy legalábbis a megfélemlítése volt. Ez utóbbit sikerült is elérniük. S bár Mikonya János csak nemrég, 91 éves korában távozott az élők sorából, történetükről csak nemrég értesültem egyik leányuktól, aki egyébként iskolatársam volt.

„1945 februárjában lehetett. Nem tudom, pontosan mikor, hiszen akkor még csak 11 éves kislány voltam, és így hatvan év távlatából elég nehéz visszaemlékezni az időpontokra. Az eseményeket viszont nem fogom elfelejteni, amíg csak élek! Azon a téli éjszakán – úgy éjfél után lehe-

tett – anyuka felébresztett. Ahogy az álmodat kidörgöltem a szememből, azt láttam, hogy ott áll két fegyveres partizán katona, és noszogatják a szüleimet, hogy öltözzenek gyorsan, mert mindannyiunkat be kell kíséniük a kaszárnyába. De ne vigyünk magunkkal semmit, mert reggel úgyis ha zaengednek, ha igazoltuk magunkat. Így hát engem is felöltöztettek, télikabátot adtak rám, azt a szép fényes matrózgombosot, s azzal elindultunk szüleimmel és két nővéremmel a fegyveresek kíséretében. Egyedül a kishúgom, Vera maradt otthon, mert ő nagypapánál aludt az alsó épületben, amiről a „hatóság”, úgy látszik, mit sem tudott.

A kaszárnyában töltöttük hát az éjszaka hátralevő részét a leterített szalmán ülve. Fáztam, reszkettem, így hát anyukám a saját kabátját is rám terítette, így bóbiskoltam aztán reggelig. Akkor láttam, hogy a szobában – a kaszárnya sarki részét elfoglaló, nagy helyiség volt, amelynek rácsos ablakain két utcára nyílt kilátás: a szerb temetőre, meg a vásártér felé vezető útra – rajtuk kívül még sokan vannak. Közülük ismertem Fábri Jenő plébános urat, Bruckner Aladár és László kereskedőket, Dobos Pubi bácsit, akinek a felesége, Maca néni kozmetikus volt, Huszágh gyógyszerész, Mezei Ilonka nénit és még néhányukat. Megkezdődött az „igazoltatás”, ami abból állt, hogy mindenkitől elvették az értéktárgyait. Nekem is kiszedték a fülemből a fülbevalót, amit még keresztanyámtól kaptam, a nyakamból a vékony kis aranyláncot. A legjobban azt a töltőtollat féltettem, amit édesapa Budapestről hozott. Ezért a sapkámba dugtam, ami a fejemen volt. De ezt is megtalálták, s amikor sírni kezdtem, azzal biztattak, hogy csak megörzésre veszik el, nehogy elveszítsem, ők majd vigyáznak rá.

„Megörzésre” elvették anyukám gyűrűjét, nyakláncát és fülbevalóját is. Ugyanúgy a férfiaktól is a jegygyűrűt, a zsebórát, a cigarettatárcát, s persze a pénztárcát is a benne levő pénzzel együtt.

Mikor ez megtörtént, felsorakoztattak, s azzal megkezdődött a névsorolvasás. Mindenkit szólítottak, csak minket nem, mert mi nem voltunk a listán. Persze, azért még nem engedtek el, hanem felírták a nevünket sorban: a szüleimét, a nővéreimét, meg az enyémet is. Ennek ellenére, amíg csak ott voltunk, soha nem találtak ránk a névsorban, minden alkalommal újra és újra fel kellett bennünket írni. Már arra gondolok, hogy nem is tudtak írni, csak odakörmöltek valami ákombákomot a papírra.

Már a letartóztatásunk utáni első napon kezdtek jönni a „befogottak” rokonai, ismerősei, hoztak ételt, meleg ruhát, csak minket nem keresett fel senki. Végre a második vagy a harmadik nap beállított nagyapa a kis Veronkával, de ők inkább csak sírni tudtak, mint segíteni. Végül is sikerült megértetni nagyapával, hogy hozzon be meleg holmit, meg valami ennivalót, de hát főzni, azt ő sem tudott.

A következő reggel aztán felsorakoztunk, és indultunk a vasútállomásra. Én kiskoromban még a kocsikázást sem bírtam, így a vonaton már a tolatáskor rosszul lettem, s ez tartott egészen Szabadkáig. Alig vártam, hogy megérkezzünk. Kíváncsian nézelődtem a városban, mert még sosem jártam itt, bár Szegeden már többször is voltam, de oda hajón mentünk, amit nagyon szerettem. Végül valami régi téglagyárba érkeztünk. Ott először is különválasztották a férfiakat a nőktől és a gyerekektől. Anyámmal és nővéreimmel valamilyen helyiségbe kerültünk, ami tele volt

priccsekkel, s azokon sokan ültek, feküdtek, többnyire németek, mint megtudtuk: járekiek. Valaha jómódúak lehettek, ez látszott rajtuk, kedvesek, finomak voltak, különösen, amikor kiderült, hogy két néném, Klári és Franciska beszél németül. Szüleink ugyanis különórákra járaták őket, otthon meg azért beszéltek egymás közt németül, hogy mi, kisebbek ne értsük. Igaz, az iskolában meg szerbül tanultak, meg cirill betűkkel írtak, de ezt nem irigyeltük, sőt azt kívántam, bárcsak sose nőnék meg, hogy ne kelljen szerb iskolába járnom! Igaz, édesapa meg mindig azzal biztatott, hogy „tanuljatok, lányok, mert ez az egyetlen dolog, amit senki el nem vehet tőletek!”

A német asszonyok meg azzal biztattak bennünket, meg önmagukat is, hogy „ne sírjatok, kislányok, nemsokára jön Hitler, és kiszabadít bennünket!” Pedig hát Hitler akkor már az utolsókat rúgta, ha még élt egyáltalán. De ezt ők tudhatták jobban, mert még valami telepes rádiót is sikerült összeeszkábálniuk, és azt hallgatták éjszakánként.

Nappal viszont munkára kellett menni, vagyis teherautón vittek bennünket. Én is mentem velük, mert rettenetesen félttem, hogy elvesztem anyukát, a legszívesebben állandóan a kezét fogtam volna, mivel a háború vége felé a német rádió azzal ijesztgetett bennünket (meg mi is egymást), hogy a bolsevisták elveszik a gyerekeket a szüleiktől, és nevelőtáborban képeznek belőlük a rendszerhez hű pártkatonákat (janicsárokat). A munka egyébként abból állt, hogy különféle használt fegyvereket és alkatrészeket kellett megtisztogatni és beolajozni, s hogy engem is foglalkoztassanak, velem lőszert (golyókat) csomagoltattak. Meg kellett őket számolnom, és dobozokba raknom, de

gyakran elvételtem a számolást, mert nem azon járt az eszem, de szerencsére senki sem ellenőrizte.

A táborban mindent pontos beosztás szerint kellett csinálni. Egyszerre mentünk mosakodni, egyszerre mentünk vécére. Egy kiásott, hosszú árok felett volt egy deszka egymás mellett sok kerek lyukkal, ott kellett a dolgunkat elintéznünk egymás szeme láttára. Ez elég kellemetlen és megalázó volt. A tábor férfi és női részlege szögesdrót kerítéssel volt elválasztva. Két-három fegyveres őr állt mindkét oldalán. Oroszok, akiket meg lehetett ismerni téli egyenruhájukról, no meg jellegzetes „illatukról”, ugyanis messziről büzlöttek a szerencsétlenek. Egyszer vécére menet megpillantottam édesapát, kiabálni kezdtem neki: „Édesapa, édesapa!” Ő rám nézett, és csak annyit mondott: „Kislányom, legyél nyugodt!” Az őrnek azonban ez is túl sok lehetett, mert odarohant hozzám, durván megragadott, és szinte odalódított anyukához: „Pasli, pasli, voszperescsajetszja razgovarivaty!” (Gyerünk, gyerünk, tilos a beszélgetés). Megkékült a keze nyoma a karomon!

Egy idő múlva a foglyok közül kiválogatták a magyarokat, és elvittek bennünket a Kakas iskolába. Az új helyen már nem volt olyan szigorú az őrizet, a munka viszont nehezebb lett: gépeket és alkatrészeket kellett vagonokba rakni, a szovjet „szövetséges” zabrált kegyetlenül még a testvéri országokban is!

A Kakas iskolában már az udvarban volt a vécé, ahova bármikor ki lehetett menni. Egyszer, amikor kimentem, azt láttam, hogy a pincébe vezető lépcsők véresek voltak. Nagyon megijedtem, hiszen korábban még a csirkevért sem bírtam látni. Este az asszonyok arról suttoztak, hogy

valakiket az előző éjszaka nagyon megverték, sőt talán még agyon is vertek. „Jaj, csak édesapa ne legyen közöttük!” – fohászkodtam magamban.

Nagyon szerettem édesapát, aki igazán szelíd, jó ember volt. Nem ivott, nem dohányzott. Még azért is haragudott, ha valaki az állatokat bántotta. Egyszer egy béres a borjúkat terelve az ostorral ráhúzott az egyikre, mire apám kikapta a kezéből az ostort, és rákiáltott: „Mit szólna, ha én most magára is ráhúznék egyet?” Persze, esze ágában sem volt megtenni, csak így adta a béres tudtára, hogy nem helyesli, ha ok nélkül bántják a jószágot. A káromkodást sem tűrte. „Nekem négy lányom van, én se káromkodom, más se tegye a fülük hallatára!”

Így hát nagy lett az öröm, amikor egy idő múltán megint új helyre vittek bennünket, és ott találkoztunk édesapával, sőt még közös szobába is került az egész család. Ez a hely – mint később megtudtuk – a Mamuzić-palota volt. Ilyen szépet én még életemben nem láttam: a gipszstukkós mennyezetről gyönyörű kristálycsillárok függtek alá, a fal mellett díszes csempéjű cserépkályha terpeszkedett, a lábunk alatt mahagónifa parkett fénylett, de nem a szokásos, V alakban lerakva, hanem szépen gyalult, fényesített kockából álló. Az épület körül hatalmas, bár igencsak elhanyagolt park terült el, ahova végre szabad volt kimenni, sőt akár még játszani, szaladgálni, hintázni is lehetett! Éppen nyílni kezdtek az orgonák, olyan volt az egész, mint egy álom, vagy mintha a pokolból a purgatóriumon át egyenesen a mennyországba kerültünk volna. Később dr. Nikolić – már mint kolléga – azzal dicsekedett, hogy ezt az ő édesapja intézte el a zentai internáltak számára, amiben én nem

vagyok egészen biztos, de ha netalán így is volt, már nem sokan vettük hasznát, mert alig maradtunk addigra a letartóztatottak közül. Velünk együtt tán 5-6 család. Sokakat hazaengedtek, másokat „átdobtak” Magyarországra. Én ebből az időből már csak Széllékre emlékszem és egy másik családra, akiknek a nevét elfelejtettem. (Hiába, hatvan év azért nagy idő!) Az előbbiekre is csak azért, mert a Széll lányok, a 17-18 éves Rózsi és Manyi igazán gyönyörűek voltak! Még most is látom magam előtt, amint mese-szép ruhájukban hintáznak a palota kertjében... Vagy csak álmom volt mégis? Én mindenesetre olyan jól éreztem magam, hogy már csak azért imádkoztam, bárcsak sose kelle-ne innen elmennünk! Még az étvágyam is megjött, bár mindig is kákabélű voltam, így hát arra sem emlékszem, hogy a korábbi helyeken mit ettünk. Ha nem volna fizioló-giai képtelenség, azt mondanám, hogy semmit. Itt viszont határozottan jobb lett a koszt.

Egy szép nap aztán fogva tartóink azzal álltak elő, hogy elég volt a vendégeskedésből, most már menjünk haza! Szélléket és egy másik családot kiutasítottak az országból, a többieket meg csak úgy szélnek eresztették. (Mi még akkor sem voltunk rajta a névjegyzéken!) Mehetünk hát, csak azt nem tudtuk: hogyan? Se pénzünk, se papírjaink... Szerencsénkre, ekkor végre megjelentek a szabadkai roko-nok, akik – csupa vagyonos ember lévén – eddig épp elég-gé féltették a maguk életét ahhoz, hogy pont rajtunk pró-báltak volna segíteni! Értesítették hát nagyapát, ő meg stráfkocsival jött értünk, úgy vitt haza. S bár Szabadkára sem volt az út éppen rövid, sosem gondoltam volna, hogy a Zentára vivő meg ilyen végtelenül hosszú lesz!

Idehaza gyönyörű idő várt, virágzó gesztenyefák, zöldellő bokrok, de annál szörnyűbb helyzet fogadott bennünket: házunkat teljesen kifosztották, még a szögeket is kihuzigálták a falból! A felső (utcai) lakásba beköltöztettek egy bosnyák házaspárt – a férfi finánc volt, aki télen át a fedett teraszon aprította fel a tüzelőt, és teljesen összetörte a padlózat kerámialapjait. Az asszony meg télen-nyáron fuszekliban meg vastag fejkendőben járt, és olyan bűdös volt szegény, mint aki még sohasem látott mosdóvizet... Nekünk hát csak a kis alsó épület maradt, ott húzódtunk meg mind a heten. Közben a „gyárunkat” államosították (édesapámnak egy kis festék- és cipőkrém-előállító üzeme volt), de a földünket is elvették, merthogy „nem voltunk földművesek”. Ennek ellenére terménybeszolgáltatási kötelezettséget róttak ki ránk, s mivel azt nem tudtuk teljesíteni, édesapát még be is zárták: több évig raboskodott Mitrovicán meg Požarevacon. Mi meg éltünk, ahogy tudtunk. Édesanyám munkaképtelenné vált: már internálásunk előtt is visszeres volt a lába, ez a fogságban, a higiéniai körülmények folytán elfekélyesedett, ezzel bajlódott szegény haláláig.

Végül is a jó ismerősök szántak meg bennünket, segítettek, ahogy tudtak. Teri néni, Szloboda Laci édesanyja bármi finomat sütött, mindig küldött belőle. Az osztálytársak közt volt ugyan, aki „kuláknak” csúfolt, meg kárörvendezett, hogy végre mi is „ráfizettünk”, szegények lettünk, de a legtöbben sajnáltak, és tanáraink is rendesek, megértőek voltak velünk. A szomszéd gyerekek – Szloboda Laci és a Faragó fiúk – meg egyenesen a testőreimmé

szegődtek, jövet-menet elkísértek az iskolába meg haza, nehogy valaki bántson vagy csúfoljon az utcán.

Végül is két nővérem a gimnázium elvégzése után elhelyezkedett egy újvidéki gyárban, és fizetésüknek a felét hazaküldték, hogy húgom és én tanulhassunk tovább. Ezért mindig arra gondoltam, hogy nekem úgy kell tanulnom, hogy a legjobbak között legyek, így legalább az ő áldozatuk nem lesz hiábavaló. A gimnázium alsó osztályainak az elvégzése után Szabadkán a vegyészeti technikumba akartam beiratkozni, de olyan rosszul tudtam szerbül, hogy végül is az egészségügyi szakiskolába írtak be, amit csak akkor vettem észre, ai ikor a betegápolástant kezdtük tanulni, de akkor már késő volt! Persze, addigra már megtanultam a nyelvet, de eleinte bizony szóról szóra be kellett magolnom az anyagot, hogy felelni tudjak. Tanáraim között voltak ugyan magyarok is, de ők sem szólalhattak meg magyarul az órákon. Mikor látták elkeseredésem, hogy nem vegyész leszek, hanem ápolónő, az egyikük mégis ezt mondta: »Ne törődj vele, te csak tanulj szorgalmasan, és akkor orvos is lehetsz, nem kell majd ápolónőként dolgoznod!« Hát így lett belőlem szakorvos.”

N. KÁROLY: „1944 késő őszén történt. Akkoriban olyan tizenegynéhány éves, suttyó gyerek voltam. Aznap este néhány pajtásommal hazafelé tartottunk, utunk a mai Papuli vendéglő [S. Knićanin és P. Drapšin utcák sarka] mellett vezetett el. Az épületben már akkor is vendéglő üzemelt, tulajdonosa Pejcin Isa volt. Ahogy odaértünk, arra lettünk figyelmesek, hogy valaki jajgat odabent. A kí-

váncsiság erősebb volt a félelmünknél, felkapaszkodtunk hát, és benéztünk az egyik ablakon, ahonnan világosság szűrődött ki. Volt is mit látnunk: odabent néhányan egy embert vertek, majd arra kényszerítették, hogy kezét az ajtó sarkához tegye, és kinyitva az ajtószárnyat, odapréselték az ujjait. A szerencsétlen meg ordított, ahogy a torkán kifért. Abban a pillanatban a kinzók egyike az ablakra nézett, tekintetünk találkozott. Valamit kiáltott szerbül, mire többen is a kijárat felé ugrottak. Mi meg, hajts, szaladni kezdtünk a sarok felé, s ott befordulva a Jézus Szíve-templom irányába, az első nyitott kapun beugrottunk. Még hallottuk üldözőink lépteit, aztán elcsendesült minden. Kióvakodtunk az idegen kapualjból, aztán ki-ki hazafelé vette az irányt. Persze, otthon egyikünk se mert eldicsekedni a veszélyes kalanddal, sőt még később sem igen emlegettük, amit akkor este láttunk.”

N. M.-et a Kisértben kerestem fel, ahol egyszobás kis viskóban (budárházban) lakik idős feleségével, nagyon szegényes körülmények között. Maga is már ugyancsak „beletaposott” a hetvenes évekbe, de ez még nem volna baj, csakhogy az egészség sem úgy szolgál, mint ahogy kellene. Rákról operálták, most is állandó katétere van. Mégis arra kér, meg ne írjam a nevét, mert fél, hogy bosszút állnának rajta. Neki pedig már nincs semmi más kívánsága, mint szépen, nyugodtan halni meg.

Egyszerű, vagyontalan napszámosember volt. Senkinek se vétett, mégis '44 novemberében harmadmagával: Nagy Abonyi Istvánnal és Boross Gézával együtt őt is elhurcolták Bogarasból. Kocsin jöttek értük, méghozzá „féderes”

kocsin, megkötötték őket, mint a veszedelmes gonosztevőket.

„Engem egy vagy két éjszaka tartottak bent, valami Buća nevű ember hallgatott ki, legalábbis a többiek így szólították. Volt nála egy jó nagy bot, azt mondja nekem: »Feküdj csak hasra!« Vártam, hogy most majd jól elvernek, de nem bántottak, csak kérdezgettek. Tudok-e szerbül? – kérdezték meg legelőször. Mondom, hogy tudok. »Van-e vagyonom?« – ez volt a második kérdés. »Nincs nekem semmim, csak öt gyerekem!« Egy kicsit meghökentek ezen, de hát, azt mondják, akkor valljak, hogy mit tudok ezekről a bogarasi nagygazdákról, ki merre járt, mit csinált '44 előtt. »Hát nem azon vótam én, hogy hallgatóddzak, nekem dolgoznom köllött, be se engedtek engem a szobájukba!« De azt csak tudom, hogy van-e valamelyiküknek puskája. »Hát van, amelyiknek van, van amelyiknek meg nincsen« – mondom én úgy keservesen hason fekve. »Mit csináljunk mi most ezzel?« – néztek össze a vallatók. »Hajd' idi kući sutra!«³⁷ Másnap reggel el is engedtek. Még meg is kérdezték, hogy bántottak-e a rendőrök. »Hát ami azt illeti, nem üttek-verték« – feleltem. Még annyit tudok, hogy a másik szobában rengeteg ember volt. »Holnap felszabadulunk!« – kiabálták. De hogy kik lehettek, azt nem tudom.”

N. B. P. azokban a napokban húszéves fiatalember volt. Őt – másokkal együtt – október 22-én, vasárnap délután két órakor hurcolták el a kisúti szállásokról.

³⁷ Gyerünk, menj haza holnap!

„A kisúti »szedőbanda« Pecár Danóból, Birclin Ljubomirból, Dević Duško vagy Boškóból meg bánáti, crepajai [cserépaljai] szerbekből állt. Mintegy húszan lehettek, mindegyiküknél fegyver volt. A helybeliek mutatták meg, hogy melyik tanyára menjenek be, de ők maguk kint maradtak a kocsiknál. Később se vettek részt a kínzásokban, verésekben, tudomásom szerint a lábukat se tették be az Amerikába. A crepajaiak viszont berontottak a kijelölt házakba, mint a vadállatok estek nekünk (ki tudja, mit mondtak nekik rólunk a vezetőik?), fegyvert kerestek, ami nálunk, magyaroknál általában nem szokott lenni, de annak híján minden más értéktárgyat is összeszedtek, és kihordták a kocsikra. Engem Széll István kocsijára löktek fel, miután már úgy összeverték, hogy végig az úton csöpögött a vérem, folyt le a kocsiról. Útközben más tanyák előtt is megálltunk, de a gyér számú útonjárókra is rá-rámutattak az útbaigazítók: »Eno, Mađara, majku mu božju krvavu!« [Ott megy, ni, egy magyar, a véres Szűzmáriáját neki!], mire azt is elkapták, és feltuszkolták valamelyik kocsira.

A Városházánál leszállítottak bennünket, a kocsik fordultak vissza, mi meg gyalog mentünk a Tisza-partra, az Amerikába. Este nyolc óra körül járt az idő. Levittek a pincébe, ott már sokan voltak. Körül, a fal felé fordulva álltak az emberek, mögöttük egy másik, majd egy harmadik sor, mindenki az előtte állónak a tarkóját nézte. Az újonnan jötteket a falhoz állították, az ott állók egy körrel kijebb kerültek. A helyiség közepén botokkal, dorongokkal helyezkedtek el a »vallatók«, akik egyre csak azt kérdezték: »Hány szerbet vertél vagy löttél agyon negy-

venegyben?» Azzal választ sem várva már ütötték is az előttük állókat, amíg azok össze nem estek.

Így folyt a »vallatás« egész éjszaka, napközben azonban békén hagytak bennünket, fent ettek-ittak, szórakoztak az emeleten. Néha benéztek hozzánk, de nem bántottak, legfeljebb csúfolódtak, például a Rajniss Ferenc-féle Magyar Futár képesújságot hasogatták szeletekre, azt tették meg velünk. Csúnyán össze voltunk verve, az enyhített valamit a fájdalomunkon, hogy egy csapból állandóan csöpögött a víz, folyt alattunk a betonpadlón, azzal hűtöttük dagadtra vert talpunkat, testünket.

Az volt a szerencsém, hogy észrevettem, nem zárják ránk az ajtót. Óvatosan kinyitottam, és kikukucskálva láttam, hogy a Tisza-part felőli ajtónál fegyveres őr áll, a Szép utca felőlinél viszont egy söröshordón a másik őr bóbiskol. Ezen az ajtón éppen bejött egy fegyveres, becsukta az ajtót, de nem zárta be utána senki. Erre fogtam egy vödrot, mint aki a szemetet viszi ki, az alvó őr mellett az ovális üvegű ajtóhoz mentem, lenyomtam a kilincset, s azzal már kint is voltam az utcán! Azzal csak kifelé a városból! A talpam is össze volt verve, de azért gyorsan kiértem a város szélére, éppen egy kocsis is hajtott kifelé, felkérkedtem. Az ismeretlen kocsis csodálkozva nézett rám: »Hát magát mi érte?« Nem csoda: mezítláb voltam, a galléromon megkeményedve állt az alvadt vér. »Ne kérdezze, csak vigyen innen!« – válaszoltam neki. Hát jól közéjük is vágott a lovaknak, mintha az ördög elől futnánk, úgy hajtottunk kifelé a városból.

Egy hónapon át se menni, se enni nem bírtam. A hozzátartozóim úgy etettek kanállal, mint egy kisgyereket.

Orvost se mertünk hívni, hogy fel ne jelentsen, bár nem tudtam, hogy mi a vád ellenem, hiszen senkinek se vétettem semmit. Végül egyik szerb szomszédunk valahogy megtudta, hogy mi történt velem, kocsiján behozott dr. Prekajski Dejanhoz, ő megvizsgált, adott orvosságot, meggyógyított.”

Később önként jelentkezett a VIII. Vajdasági Brigádba, az egészségügyi alakulatba sorozták be, parancsnok is lett, tartalékos századosként szerelt le. Ma sem hiszi, hogy a rémtettek elkövetői partizánok lettek volna. Erre két eset is utal. Az egyik az, hogy amikor a bogarasi társastermelés [kooperáció] szervezésében az újvidéki mezőgazdasági kiállítást tekintették meg, a vásárcsarnok büféjében szemtől szemben találta magát azzal az emberrel, aki annak idején – többedmagával együtt – összeverte és elhurcolta. Egy társaságban ült és iszogatózott. Adatközlőm odalépett az asztalhoz, és megkérdezte: „Van itt szabad hely?” Miután közéjük telepedett, így szólt az ismerősnek tűnő emberhez: „Hová valósi vagy, testvér?” „Crepajai vagyok. Hát te?” – válaszolt az gyanútlanul. „Hát, ha valaha jártál a Bácskában, és tudod, merre vannak a kisúti szállások, hát én meg oda való vagyok!” A crepajai ember füléig elvörösödött, s azzal italát is az asztalon hagyva felállt, és elhagyta a helyiséget.

A másik eset: Pecar Dano felesége néhány évvel ezelőtt egy társaságban vendégeskedett. A kosovói helyzetről folyt a beszélgetés, nem tudva, hogy adatközlőm – valami terményt hozott a házbelieknek – a másik helyiségből, a konyhából a nyitott ajtón át hall minden szót. „Kosovóban is azt kellett volna csinálni, amit mi tettünk itt, a

Bácskában, most pisszenni se mernének!” Mikor erre adatközlőm belépett, az asszony egy pillanatra meghök-
kent, de aztán folytatta: „Ez a kis Pali is ott volt a
kezünkben, de megszökött. Itt volt a baj: nem lett volna
szabad tanúkat hagynunk!”

R. Gy. nyugdíjas kereskedő, nyolcvanon felül jár, de
azért megkért, hogy nevét ne közöljem. Fiai közül egy még
itt él, unokái is vannak. Beszélgetésünket azzal kezdi, hogy
ő mint kereskedő mindig jó viszonyban volt a zentai
szerbekkel, és nemcsak az őslakosokkal, hanem a telepe-
sekkel is. 1941-ben a zentai magyar értelmiség minden le-
hető megtett azért, hogy a szerbeknek ne essék bántó-
dásuk. A veszélybe került telepeseket is igyekeztek men-
teni. Ő személyesen mentette meg Špadier Sava édesapját,
Luka bácsit, akit a Kesselring kocsmá előtt a csöcselék
megtámadott. Azzal gyanúsították, hogy lövöldözött a
repülőkre, ezért agyon akarták verni. Az inzultus kezdett
elmérgekedni, valaki fejbe is vágta az öreget egy sörös-
üveggel, erősen vérzett a feje. R. Gy. erélyes fellépésére a
csődület feloszlott, Luka bácsit pedig felvezette a
városházára, ahol Felsőhegyi doktor szép bőrgarnitúras
irodája nyitva állt, ott helyezték el. „Mi van a fiammal, mi
van az asszonnyal?” – jajgatott szegény. Amíg a helyzet
nem rendeződött, a Városházán tartották a veszélybe kerül-
teket, hordták fel nekik az ételt. Ez nem volt gond, húsvét
lévén bőségesen volt étel-ital a részükre is. S noha nem
gondolja, hogy a védelmezettek különösebben élvezték ezt
a vendéglátást, ők a körülményekhez képest mindent
megtettek, hogy bátorítsák őket, elviselhetővé tegyék a

sorsukat. Végül persze a kitelepítés várt rájuk, de nagyobb bántódásuk nem esett. A '44 őszén visszatérő Crna Goriaiak (a telepések nagy része montenegrói származású volt) nem is mulasztották el megköszönni, amit értük tettek. Neki Luka bácsi fia mondott személyesen köszönetet, maga Luka bácsi pedig, minthogy Zentán jártakor nem találta odahaza, édesanyjánál a boltban hagyott egy levelet, amelyben részletesen leírta, mit tett akkor értük R. Gy. A levelet édesanyja a tükör mögé tette, ahol a pénzt is őrizte, de sajnos elveszett. Néhány év múlva azonban a montenegrói ismerős újra Zentán járt, és felkereste, hogy lássa, nem esett-e valami bántódása. A levelet is újra leírta, R. Gy. ezt még ma is őr i.

„Nem így Kirjaković úr, akit szintén megpróbáltam megvédeni. Ez úgy történt, hogy Kiss Fricit [fogorvos volt Zentán] kísértem haza, aki a Tópart utcában [ma: Ivo Lola Ribar utca] lakott, a Csonka-sarkon túl, Balog kertészék mellett. Két házzal arrébb nagy csődületre lettünk figyelmesek, az emberek felfelé, a háztetőre mutogattak: »Csetnik van a padláson, ott látszik, ni, a gépfegyver csöve, ki van dugva a cserepek között!« »Ugyan, ne bolondozzanak már, emberek, hát nem látják, hogy az a túlfolyó csöve, ki lenne olyan bolond a cserepek közt kidugni a fegyvercsövet, ha ki se lát a padlásról?!« – csillapítottam le a népet, akik közül talán még egy sem látott fürdőszobát meg a vele járó túlfolyós víztartályt. (Nem is volt olyanból akkor még egy tucatnyi se Zentán.)

Sajnos, mint később megtudtam, aznap éjjel a csöcselék csak kirabolta Kirjaković házát, nem kellett hozzá se csetniket, se gépfegyvert találniuk. Kirjaković viszont '44

őszén feljelentett, hogy én uszítottam rá '41-ben a nemzetőröket. Kopasz Pista ügyvéd azt tanácsolta, hogy adjak neki pár száz pengőt, majd elhallgat, de én úgy találtam, hogy ez nem jó tanács, mert akármilyen kevés is az a pénz, csak bizonyíték arra, hogy elismertem a bűnösségem.

Kaptam is szabályos idézést a bíróságra, arra megjelentem, ott egy újvidéki islednik [nyomozó] hallgatott ki, helyettese egy zentai zsidó futballbíró volt, a nevére már nem emlékszem, csak arra, hogy Pollák Annuska cukorkaárusnál lakott. [A következő beszélgetésünkkor már eszébe jutott a helyettes neve: Perl Sándor.] A kihallgatást azzal kezdték, hogy a legjobbakat hallották rólam, mondjam el őszintén, mi igaz a feljelentés ügyében. Én el is mondtam mindent becsületesen, mire megkérdezték, hogy kért-e tőlem Kirjaković valamit. Erre én azt mondtam, hogy nem kért, de én nem is kínáltam neki, mire a nyomozó széttépte az idézést, és azt mondta, hogy menjek nyugodtan haza. Később Petkov Laci is megkérdezte: »Mit adtál Kirjakovićnak, hogy kiengedtek?« Mondtam, hogy nem adtam én semmit. »Jól tetted, meg akartak zsarolni, akárcsak Vicei borbélyt!«

Nem is zaklattak tovább, hanem november 9-én úgy éjfél felé bekopogott hozzám két régi jugoszláv rendőr, az egyiket Nićinnek, a másikat Jovin Jašanak hívták, az utóbbi a Kígyó utcában [ma: Ady Endre utca] lakott: »Ne ijedjen meg, R. úr – nyugtattak –, csak azért jöttünk, mert ki kellene nyitnia az üzletet, hogy kiadjon valamit!« Bementem velük – vaskereskedésem a főutcán, a piac sarkán volt [ma: Gvožđar vaskereskedés a Népi Forradalom és a Csarnok utcák sarkán]. Kinyitottam, ők

harapófogót és egy tekercs drótot vettek magukhoz, azzal utamra engedtek. »Most néhány éjszaka lehetőleg ne tartózkodjon otthon!« – tanácsolták jóindulatúan. Fogalmam sem volt róla, hogy milyen szerepem volt azon a tragikus éjszakán.”

SZABÓ ISTVÁN LEÁNYA: „Édesapám 1881-ben született. Neki sikerült megmenekülnie, mert amikor jöttek érte, kiugrott a hátsó ablakon, és az ördögcérnával sűrűn benőtt kerítésen átmászva eltűnt. Mi meg azt mondtuk, hogy már elvitték, ketten voltak érte. Olyan meggyőzően hazudtunk, hogy tovább nem is keresték. Azért majdnem ráfizettünk, mert nagybátyánkat, aki '44-ig Zsablya mellett, Kiszentán lakott, a magyarok levítették éjszaka a Tiszára »partizánvadászatra«, vagyis a honvédek ellen merényleteket elkövető bánáti szerbek megsemmisítésére. A partizánok elől menekülve nálunk hagyta a katonai táskáját. Az apám le-tartóztatására érkezett fegyveresek ezt meg is találták. »Kit rejtegettek?« – gyanakodott M. S., de aztán nem kutatott tovább. Megelégedett azzal, hogy a táskát magával vitte. A fiatalabb bátyám, László meg 1941-ben Szarajevóban német fogságba esett, Horthyhoz írtunk kérvényt, hogy engedjék haza. Neki nem esett bántódása.

Apám »bűne« valószínűleg az volt, hogy a kitelepített dobrovoljacok földjéből mint I. világháborús »vitéz« két holdat kapott. Később, amikor rendeződött a helyzet, az illető dobrovoljac megkereste apámat, s azt mondta neki: »Most pedig visszaadsz mindent az utolsó szem gabonáig, vagy megmutatom, hogy hol a Tisza feneké!«

Mikor az oroszok elmentek, és bejöttek a partizánok, ez október 20-a körül történt, ki lett plakátolva, hogy 24 órán át kijárási tilalom van, ekkor kezdték az embereket összeszedni. Az itteni szerbek már előbb is kérték, hogy megtorolhassák a háború alatti sérelmeket a magyarokon, de az orosz parancsnok nem járult hozzá. Állítólag azt mondta: »Akkor a magyaroknak is adunk fegyvert, és rendezétek el egymás közt a dolgaitokat!«

Amikor az oroszok elmentek, kezdték hordani az embereket a Városháza pincéjébe meg az Amerika szállóba. Fábri tisztelendő úr meg Illovszky tanár úr pedig éjszakánként idején titokban elmentek Szabadkára, csak úgy gyalog, toronyiránt, szántásokon, mindeneken keresztül, hogy az ottani orosz parancsnokság jöjjön segíteni. »Csak nem gondoljátok komolyan, hogy mi megvédünk benneteket? – képedt el a parancsnok. – Legfeljebb ahány magyar marad, azt mind visszavisszük Ázsiába, mert itt, a Kárpát-medencében mindig csak baj van veletek!«

Hordták hát tovább be az embereket, különösen a volt Amerika szállóba, kínozták őket kegyetlenül. A mellette levő szódagyárban laktak Ladányi Miska bácsiék, a felesége mesélte, hogy több éjszakán át állandó ordítás, jajgatás hallatszott át hozzájuk, hordták le az áldozatokat a Tiszára, a Tisza szélén a magyar honvédség által kiásott lövészárkokba temették őket, de néhány dróttal összekötözött hullát a Tisza is feldobott, ezek beleakadtak a középső hidlába, úgy kellett az úszó jég közt bevezni, és elvagdosi a drótot, hogy a holttestek leúszhassanak. »Nem engedjük, hogy a magyarok tovább itt rontsák a levegőt!« – ez volt a jelszó. Amikor renoválták az Ame-

rikát, vastag rétegben le kellett vésni a pincében a vakolatot, mert teljesen átítatta a vér.”

T. I. – 1990 decemberében szólt egy tanár kolléga, hogy édesapja is tudna egyet-mást elmondani a '44 őszén Zen-tán történeteiről. December 19-én fel is kerestem édesapját Alsó-Tiszapart utcai kis házukban, de legnagyobb sajnálatomra annak élettársa (egy termetes, ősz hajú asszony) közölte velem, hogy férjét néhány hete szélütés érte, abból még fellábadt ugyan, de elesett, lábát törte, és most a kórházban halálán van. Kért, hogy ne látogassam meg, mert csak néhány összefüggéstelen szót képes kimondani, egyébként is 92 éves, nincs értelme, hogy zaklassam. Különben mielőtt a kó házba vitték, fiának – aki jelezte, hogy szeretném felkeresni – meghagyta, hogy erről a do-logról senkivel sem kíván beszélni, mert fél.

Legközelebbi találkozásunkkor ezt elmondtam az említett kollégának, aki nagyon elcsodálkozott a dolgon, hiszen – mint mondta – édesapja aránylag jól érzi magát, gyógyulóban van, és neki nem mondott semmi olyat, amit élettársa közölt velem. Rögtön gépkocsijába ültetett, és kivitt apjához a kórházba, akitől ott a következőket tudtam meg:

„Engem Nagy Perge Illéssel, Polyákkal, Nagy Abonyival és Huszákkal október 22-én tartóztattak le. Vasárnap volt, kocsival »hajtották« az út mindkét oldalát, fegyvert kerestek. 15-20 felfegyverzett ember volt, közülük Pecar Danót és Birclin Ljubomirt ismertem. Minket néhányunkat szintén felraktak a kocsira, de nem kötöztek meg. Behoztak az Amerika pincéjébe, ott voltak már Für Matyiék, Boross Géza, a Tóthok. A fal felé fordulva ültek,

várták a kihallgatást. Engem vasárnap bevittek, hétfőn este nyolckor már ki is engedtek. Úgy tudom, Boross Gézárt két hétig, a Tóthokat 45 napon át vallatták. Állítólag azért vitték be őket, mert rendszerellenes propagandát fejtettek ki, ami abból állt, hogy a tanyaszomszédok egyikétől-másikától megkérdezték: „No, hogy tetszik a »davaj«³⁸ világ?”

VASAS ISTVÁN cipészt úgy megverték, hogy eltört keze-lába, bemászott a priccs alá, így nem vették észre, amikor a letartóztatottakat a cellákból a kivégzésre vitték.” (B. T.)

„Vasas cipész nyolc éve halt meg. A feleségével beszélek. Az asszony elmondta, hogy férjét nagyon megverték, keze-lába eltört, tüdővérzést kapott, félholtan feküdt egy priccs alatt. Amikor a kivégző osztag megérkezett, és bekiabáltak az ajtón, hogy mindenki jöjjön a folyosóra, mégis megpróbált feltápászkodni, mert azt hitték, hogy Szabadkára viszik őket rendes bíróság elé. Ő nem volt képes menni, a földön csúszva vonszolta magát. Amikor az ajtóhoz ért, az ajtófélfába kapaszkodva megpróbált felállni, de Petkov Laci mellbe taszította, hogy visszaesett, és odasúgta: »Maradj, ahol vagy, meg ne mozdulj!« Így menekült meg.” (B. J.)

VASAS ISTVÁN ÖZVEGYE: „Férjem 1905. augusztus 5-én született. Foglalkozása cipész, műhelye a beltéren, a Johannisz-féle cukrászda mellett volt, a pravoszláv egyházközségtől bérelte. Három gyermekünk, két fiunk és egy

³⁸ orosz: adjál

leányunk született. Letartóztatásának körülményeire már nemigen emlékszem. Úgy rémlik, valaki jött érte, hogy menjen be kihallgatásra, aztán rögtön haza is jöhet. Már nem tudom megmondani, hogy ki volt az illető. Sajnos, nem úgy történt, ahogy mondta: férjemet benn tartották, heteken át hordtam neki az ebédet, télikabátot is vittem be, mert panaszkodott, hogy hideg van, fázik. Ezért mindig vittem forró teát, neki is, másoknak is jutott. Mondták, hogy több rumot is tehetnék bele. A hangulat egyébként nem volt rossz, a letartóztatottak ártatlanságuk tudatában többnyire bizakodtak, hogy előbb-utóbb tisztázódnak a dolgok, és kiszabadulnak. Még tréfálkoztak is. Férjem nagyon szerette a tejet, nem győztem neki hordani, ezért Tóth Miklós bácsi, aki nagygazda volt, egyszer azt mondta: »No, Pista, ha egyszer innen kiszabadulunk, kapsz tőlem egy tehenet, hogy mindig ihass elég tejet!« Ezen mindenki nevetett, de engem nem nyugtatott meg a dolog, szaladgáltam fűhöz-fához, hogy mit tehetnék a kiszabadulásáért. Különösen bíztam Popov gyógyszerészben, akit az én férjem 1941-ben a védelmébe vett, a rendszerváltás napjaiban néhány éjszakán át még náluk is aludt, nehogy bántódásuk essék. Sajnos, amikor a férjem került bajba, a gyógyszerész úr még csak szóba sem akart állni velem. Amikor kérésemet elmondtam, egyszerűen elfordult, otthagytott, annyit se mondott, hogy sajnálja, de nem tehet semmit. Egyedül férjem régi sporttársa, Petkov Laci biztatott, vigasztalt: »Menjen csak haza, nyugodjon meg, Pistának nem lesz semmi baja!« Hát ő tényleg pártját is fogta, megpróbálta megvédeni, végül pedig a kivégzéstől is megmentette. Sajnos, azt nem tudta megakadályozni,

hogy meg ne verjék, de később másoktól hallottam, hogy akkor is közbelépett, kiabált, hogy »ezt az embert ne bántsátok, ez nem követett el semmit!« Azt fogták rá, hogy »hadigazdagok« vagyunk, pedig ezen a házon kívül nem volt semmi más vagyónunk.

Miután a letartóztatottak eltűntek a fogdákból, és rebesgetni kezdtek, hogy kivégezték őket, egy ideig azt hittem, hogy férjem is a kivégzettek között van. Egy jóindulatú börtönőr azonban szólt, hogy Pista életben maradt, vigyek neki ennivalót. Két hét után haza is engedték. Nagyon rossz állapotban került haza. Ahhoz képest, hogy azelőtt milyen erős, kisportolt embernek ismerték, a kiszabadulása után már csak árnyéka volt önmagának. Egy ideig reménykedtünk, hogy majdcsak rendbe jön, eleinte úgy is látszott, erősödni kezdett, de 1947 után az állapota rosszabbra fordult, és 1956-ban meghalt. Kisebbik fiunk kétéves volt akkor. Így egyedül maradtam, de Isten adott erőt, hogy felneveljem mind a három gyermekünket.

Sohasem mondott semmit arról, hogy mi történt vele a börtönben, másoktól hallottam, hogy az utolsó napon a »vallatáskor« puskatussal verték. Hát nem is vallatás volt az, hiszen nem tett ő semmi olyat, amit be lehetett volna vallania, ez már csak a bosszú, a gyűlölet műve volt, ahogy ezekkel az emberekkel elbántak. Azért a férjemen kívül is maradtak életben néhányan: amikor megint bemehettem hozzá, láttam, hogy többen is vannak még ott, bár ma már csak egyikükre emlékszem, akit Halálnak hívtak, vagy tán ez volt a csúfneve.”

4. A MÁSIK FÉL

„Audiatur et altera pars” – azaz: hallgattassék meg a másik fél is! – mondja ki a minden korszerű jogrendszer alapjául szolgáló latin-római törvénykönyv, a corpus juris egyik arany szabálya. Sajnos, a „másik fél”, a ’44–45. évi népiratást szinte egymásra rálicitáló kegyetlenséggel végrehajtó nacionalista és bolsevista hóhérok nem hajlandók megszólalni, vagy ha igen, akkor csak azért, hogy elhárítsák magukról a felelősséget, esetleg hogy simán és a legszemérmertlenebb módon letagadják az atrocitásoknak még a megtörténtét is.

Akik annyi év után a „másik oldalról” mégis megszólaltak, azok korántsem a gyilkosok. Felelőségük legfeljebb odáig terjed, hogy nem voltak elég erélyesek és elszántak a szörnyű rémtettek megakadályozására – akár életük kockáztatásával is. Mint ahogy azt máshol mások – több-kevesebb sikerrel – azért megtették.

Farkas Nándor levele

Újvidék, 1990. dec. 16-án.

Tisztelt Szloboda János!

Levelét, amelyben az 1944-es eseményekről szóló kéziratomat kéri (mellékelten küldöm), megkaptam, és valóban hálás vagyok, hogy a teljes szöveg megjelenését javasolja a Zentai Füzetek egyik számában. Kár ezt elmulasztani, még akkor is, ha a teljes szövegemet, amit Matuska kivonatolt, is hiányosnak tartom. Az történt, hogy a szer-

kesztőség nagyon sürgette a kéziratot, én viszont a kórházba vonulásom előtt álltam. (Így számtalan értékes és érdekes részlet kimaradt a visszaemlékezésemből.) Azonban most a visszaemlékezés kiegészítésével nem húzám az időt, hisz a kérdés most aktuális, és a hozzá fűzött kiegészítés nem sokat változtatna a leírt anyagon, mert főleg egyéni benyomásokról lenne benne szó. Az is lehet, hogy majd egy megfelelő alkalommal visszatérek még erre a témára.

Tehát, szívesen bocsátom a Zentai Füzetek szerkesztőségének a rendelkezésére a kért kéziratot (tiszteletdíjra nem számítva), mert tudom, hogy nagyon jó helyre kerül. Az eddigi közreműködésem a szerkesztőséggel – ami lehetne még több oldalú és gazdagabb is – azt bizonyítja, hogy arra nagy szükség van és továbbra is lesz mindkét részről. Ami a megszólítást illeti, ne legyen semminemű gátlása. Az idők változása nem hozhat változást az emberi magatartás terén. Az ember nagyon könnyen szót ért egymással, ha egyszerű emberi nyelven szólal meg, s ezért nem tekintek semilyen megszólítást se „sértőnek”, a „Nándor bátyámat” sem tekintem semmilyen bizalmaskodásnak, hisz a magyar nyelv ezt a megszólítást régóta használja. Önre bízom a választást, és ne csináljunk belőle kérdést.

Szívélyes és munkatársi üdvözlettel az év végi ünnepek előtt. Ez alkalommal a szerkesztőségnek és Önnek is

sikeres munkát kívánok az új esztendőben a Zentai Füzetek további megjelenése terén.³⁹

Tisztelettel

Farkas Nándor,
21000 Novi Sad
B. Kidriča 1/II
tel. 615-431

Farkas Nándor írásos visszaemlékezése

A felszabadulás után először 1944 novemberének első napjaiban találkoztam a Tisza mentével és népével. Miután megszöktünk a front mögötti munkaszolgálatból, (a nemrég elhunyt) Ács Józseffel és (a Kanadában élő) Szlávnic Sándorral Zentára igyekeztünk. Mivel Adorjánon élt egy számomra ismerős család, elhatároztuk, hogy betérünk hozzájuk. Csak rövid látogatást terveztünk, épp hogy üdvözljük az ismerősöket, ám a beszélgetés igen hosszúra nyúlt. A háziasszony el-elcsukló hangon mesélte, milyen szomorú, milyen szörnyű dolgok történtek az elmúlt napokban. A falu felnőtt férfiai felszólították a Kanizsáról érkezett fegyveres „partizánok”, hogy vonuljanak ki a határba mezőgazdasági munkára. Az őszi szántás és vetés ideje volt. Amint a férfiak elhagyták a falut, úgy vadászták

³⁹ A kézirat végül is nem a Zentai Monográfia füzetek sorozatában, hanem a jelen kötet részeként jelent meg.

öket össze, mint a nyulakat, majd a Tisza partjára terelték, s belelövöldözték őket a folyóba. Számuk ötvenre tehető, s köztük volt Sindeles István, a baloldali mozgalom ismert aktivistája is. Csaknem minden család apa, férj nélkül maradt, s az egész falut rémület, rettegés tartotta hatalmában, mert attól tartottak, hogy a bosszúhadjárat még folytatódik. Néhány férfit őrizetbe vettek, s a kanizsai városháza pincéjében tartottak fogva.

Döbbenet hallgattuk a mondottakat, és semmi vigasztalót nem tudtunk mondani a háziaknak. Lehajtott fővel, hallgatagon folytattuk utunkat a Kisréten át Zenta felé.

Döbbenetünk és zavarunk annál nagyobb volt, mert miután Maroshévíznél sikerült elszakadnunk munkaszolgálatos egységünktől, s átszöktünk a Vörös Hadsereg által felszabadított területre, állandóan a front nyugat felé mozgását követve, mindig Jugoszláviára és Titóra hivatkozva sikerült megszabadulnunk a román csendőrség, illetőleg némely szovjet katonák erőszakoskodásától, zaklatásától. Mindezek után hideg zuhanyként hatott ránk, amit Adorjánon hallottunk, s teljesen értetlenül álltunk vele szemben.

Amint Zentára értem, éppen csak hogy lemostam az út porát, máris Olajos Mihályhoz mentem, hogy tőle tájékozódjam a városban uralkodó helyzetről. Amit ebből az egész éjszaka tartó tájékoztatásból megtudtam, az még elszomorítóbb volt, az elem táruló kép, ha lehet, még sötétebb volt. Eszerint, bár az első napok viharosak voltak, mivel a régi jugoszláv rezsím képviselői megkísérelték megszerezni a hatalmat, röviddel október 8-a, a felszabadulás napja után kezdődött az egészséges kibontakozás.

A népfelszabadító bizottság, amely élén Iso Nešićtyel még az illegálitás idején megalakult, ura lett a helyzetnek.

A magyarsággal szembeni diszkrimináció a katonai közigazgatás bevezetésével (1944. okt. 18.) vette kezdetét. A népfelszabadító bizottságból eltávolították a magyarokat, az addig kétnyelvű – Testvériség – Bratstvo című – újság egynyelvűvé (szerb–horvát nyelvűvé) vált, a magyaroknak be kellett szolgáltatniuk rádiójukat, s csak külön írásos engedéllyel hagyhatták el lakóhelyüket, minden plakát, hirdetmény kizárólag szerb–horvát nyelven jelenhetett meg, a magyar fiatalokat pedig munkaszolgálatra mozgósították.

A kiutat ebből a helyzetből mi akkor a párt és a JKISZ⁴⁰ újjászervezésében, talpraállításában láttuk. Csakhogy a párt és ifjúsági szervezete a háborúból – legalábbis a mi vidékünkön – szervezetlenül s igencsak megtizedelt vezető káderrel került ki. A régi jugoszláv rezsim és a Horthy-rendszer egyformán a magyar vezetőket vette elsőként célba. A jugoszlávok azért, mert a magyarok közül igen sok vezető került ki, Horthyék pedig azért, hogy a háború alatti ellenállásra a szerb nacionalista bélyeget süthessék rá. Ez a szervezőmunka jó két hónapot vett igénybe, mialatt a hatalmi pozíciókat a régi rendszer képviselői foglalták el (Ada, Kanizsa⁴¹), a népfelszabadító bizottság elnöke a hajdani jegyző volt, a közbiztonsággal megbízott népőrség kizárólag szerbekből állt.

⁴⁰ Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség – SKOJ

⁴¹ Magyarkanizsa

Időközben az 1941-ben kitelepített szerbek lassan vissza-szállingóztak, s egy részükön a korábbi sérelmek miatti bosszúállás vágya uralkodott el a magyarság egészével szemben. Ebben a helyzetben kétségkívül olaj volt a tüzre a katonai közigazgatás több elhamarkodott, semmivel sem indokolható eljárása. Ugyanekkor ellenséges csetnik elemek is beszivárogtak Bácskába az ország különböző részeiből, s mint például Kanizsán, magukhoz ragadták a fegyveres hatalmat.

A magyar lakosság körében mindezek következtében igen nagy volt a bizalmatlanság az új hatalommal szemben. A csendes őszi éjszakákon a Szerémség és a Duna felől odahallatszott az ágyúszó, minek alapján az úgynevezett suttogó propaganda a németek visszatérésével ijesztgette, illetőleg biztatta a magyarokat. Érezte hatását a háború előtti és háború alatti kommunistaelenes propaganda is, s bár eléggé visszafogottan, agitált az új rendszer ellen a klérus is. Nem volt nehéz dolguk.

Egyszóval, rendkívül bonyolult volt a politikai helyzet. Úgy tetszett akkor, hogy előbb fog a Tisza fölfelé folyni, mint hogy e vidéken a szerb és magyar lakosság között a testvériség-egység és a kölcsönös bizalom létrejöjjön.

Új helyzet kezdetét jelentette Stanko Radulović zentai városparancsnokká történt kinevezése 1944. november elején. Ő már a harmadik volt ezen a poszton a felszabadulás óta, egyúttal a járási katonai közigazgatás vezetője is lett. Egyszerű, értelmes parasztember volt ugyan, de ma már nehezen érthető, miért, hogyan került egy majdnem szintiszta magyar kisváros és túlnyomórészt magyarok lakta járás élére. Mi, kommunisták akkor még ki voltunk

rekesztve a hatalomból, s csak november közepe táján tudtunk vele kapcsolatot teremteni. Olajos Mihállyal valóssággal rátörtünk a lakásán, az ágyból ugrasztottuk ki, s a kommunisták nevében kértük, tartsunk kapcsolatot egymással. Javaslatainkat nemcsak hogy elfogadta, de azt is hangoztatta, hogy a helybeliek közreműködése nélkül nemigen tudja ellátni a feladatát. Említettük neki, hogy tudtunkkal a Zentán letartóztatott magyarok között ártatlan emberek is vannak – ezeket meg is neveztük –, ő pedig parancsot adott azok szabadon bocsátására.

A sebtiben megalakított XII. brigádot néhány napra a zentai kaszárnyában helyezték el. Sok aljaember volt e brigádban, akik a közeli utcákban fosztogatták a magyarokat. Kértük a városi katonai parancsnokot, értesítse erről a Szabadkán már működő hadbírószékhelyet. Rövidesen ki is szállt Zentára Duško Davidović hadbíró, akivel végigjártam a brigádtagok által kifosztott házakat. A hadbíró a történeletről jegyzőkönyvet vett fel, s bár nem tudok róla, hogy ennek a tettesekre nézve következménye lett volna, de a fosztogatásnak véget vetett, s az embereket megnyugtatta.

Mint már említettem, akkor úgy láttuk, hogy a helyzet rendezéséhez, konszolidálásához a párton keresztül vezet az út. Mindenképpen Szabadkára akartam utazni, hogy kapcsolatot teremtsék a kerületi pártbizottsággal. Kerülőúton hozzájutottam a szükséges utazási engedélyhez, s Miroslav Birclinnel, a JKISZ 1941-beli városi vezetőségi tagjával elutaztunk. Én Djurica Jojkićyal kerestem a kapcsolatot, aki a Magyarország német megszállása (1944. III. 19.) előtti hetekben a tartományi pártbizottság Bácskában

tevékenykedő részének tagja volt. Ekkor azonban Szabadkán a kerületi bizottság tagjai közül csak Svetozar Kostić-Ćapót találtuk, aki az OZNA tartományi megbízottja volt. Röviden tájékoztattam őt a történekről, többek közt az adorjániakról is, és kértem, mielőbb küldjenek ki valakit a kerületi bizottságból Zentára a pártszervezet létrehozása és működésének beindítása céljából. Talán november végén vagy december elején ki is szállt hozzánk Anka Dubajić (később Kmezićné), és megalakította az ideiglenes járási pártbizottságot. Tagjai voltak: Olajos Mihály, Nagy József, Šilicné Rekeczki Erzsébet, Mészáros Károly és e sorok írója. A bizottság később Rehák Lászlóval egészült ki. December végén érkezett hozzánk Mirko Borjanović mint járási párttitkár, s ekkor elosztottuk a munkaköröket: Olajos Mihály kapott megbízást a Zenta városi pártbizottság megszervezésére, rám a járási pártbizottság vezetése maradt (e munkába kapcsolódott be később Rehák László is), míg Nagy József az ifjúsági, Rekeczki Erzsébet a nőszervezet létrehozására kapott megbízást, Mészáros Károly pedig Radulović városparancsnok helyettese lett. Első dolgunk volt a párt háború előtti tagjainak és rokonszenvezőinek felvétele a pártba, ami Zentán és Adán elég könnyen ment, de Kanizsán és néhány más helységben több gondot okozott, mivel a háború előtt nem volt pártszervezetük.

A magyar kisebbség helyzetében a mi tájunkon 1944 decemberében került sor döntő fordulatra. E hó 11-ére összehívták az Egységes Népfelszabadító Front tartományi értekezletét Újvidékre. Erre küldötteket kellett választani, még hozzá magyarokat is! Már december elején megkez-

dődött a községi értekezletek sorozata. Zentán Nikola Petrović mérnök, a Nemzeti Bizottság, azaz a kormány vajdasági tagja így kezdte szónoklatát a gyűlésen: „Braćo Madjari!” (Magyar testvérek!) Adán Paja Gerenčević ezredes, Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatásának parancsnoka beismerte, hogy a felszabadulás utáni hetekben a magyarsággal szemben „hibákat követtek el”. Én a járás valamennyi Zentán kívüli községét, települését bejártam, s mindenütt magyarul szóltam a gyűlések résztvevőikhez. A martonosi népörség nem tudta elképzelni, hogy a tartományi értekezletre magyarokat is lehet delegálni, s mivel magyarul akartam szólni a néphez, őrizetbe vettek. Néhány órába került, mire a zentai katonai parancsnokság közbelépésére szabadon engedtek, s megtarthattam a beszédem. A szóban forgó értekezletre Zentáról Mészáros Károlyt, Kanizsáról pedig Dobó Antalt és Mitar Dejanovićot választották küldöttnek.

A magyarsággal szemben 1944 novemberében elkövetett megtorlásokra, az ítélet nélküli kivégzésekre nem lehet sem mentséget, sem magyarázatot találni. Ezt támasztja alá Jovan Veselinov Žarko (Vajdaság felszabadulás utáni első párttitkára) következő kijelentése is, amely a 70-es évek közepén a vajdasági történészek tanácskozásán hangzott el: a legnagyobb tévedésünk (a tartományi pártvezetőségé) a felszabadulás után az volt, hogy nem volt bizalmunk a bácskai (értsd: magyar) nép iránt, és bevezettük a katonai közigazgatást. Ez a döntés különben Versecen született 1944. október közepén a Tito és Žarko közötti megbeszélésen.

Minden jel arra mutat – számos dokumentum is azt támasztja alá –, hogy Tito vezérkara félt a magyarok esetleges ellenállásától, s a megtorló cselekedeteket nemcsak a bosszúvágy vezérelte és diktálta, hanem ez a bizalmatlanság is. A zentai népfelszabadító bizottság 1944. október 22-ei jegyzőkönyve szerint Paja Gerenčević tartományi kiküldött a katonai közigazgatás bevezetésének szükségességét a magyarok passzív, sőt negatív, azaz ellenséges magatartásával indokolta. Slavko Kuzmanović pedig azt bizonygatta, hogy Horthy hatóságai 1941-ben sokkal kevesebb „bűnössel”, azaz ellenséggel (csetnikkel) találtak magukat szemben, mint az új hatóságok a megszállók kiűzése után. Mi ez, ha nem az ellenséges elemek számának-súlyának eltúlzása? Ez még akkor is így van, ha szem előtt tartjuk, hogy a Horthy-féle propaganda nem maradt hatástalan a magyarok egy részére. Az igazi háborús bűnösök azonban még időben elmenekültek, s ha esetleg maradtak itt ilyenek, azok bűnét bírósági eljárásban kellett volna megállapítani.

Komoly zavart idézhetett elő a katonai közigazgatás főparancsnokának, Ivan Rukavina tábornoknak 1944. október 8-ai második rendelete, amelyben hétpontos részletes utasítást ad a vajdasági németiséggel szembeni eljárásra vonatkozólag (megfosztatnak minden joguktól és internálótáborokba gyűjtendők). A 9. pont így szól: a 7. pontban foglalt utasítás érvényes mindazokra a helységekre, melyekben magyarok és más kisebbségek élnek, ha azok a népfelszabadító mozgalom ellenségei voltak. A 10. pont kimondja: mindazokban a németek lakta helységeken, valamint azokban a magyar- és románlakta helységeken,

ahol arra szükség mutatkozik, katonai parancsnokokat neveznek ki meghatározott létszámú partizánegységgel, amelyek a területi katonai parancsnokság alá taroznak. Aszerint, hogy ki s hogyan bírálta el, mely helységekben voltak a magyarok ellenségei a népfelszabadító mozgalomnak, alkalmazták a megkülönböztetett eljárást a magyarokkal szemben. A gyakorlatban Bánátban és Bácskában szinte mindenütt. Mindenütt létrehozták a helyi katonai parancsnokságokat is, melyek parancsnokai főleg szerémségiek voltak, akik egyáltalán nem ismerték a bácskai és bánáti viszonyokat, úgyszólván semmit sem tudtak a magyarokról. Ezért – még az egyébként jóakarúak is – számos elhamarkodott, hibás döntést hoztak, különösen ott, ahol a helybeli mozgalmi emberek befolyása nem érvényesülhetett.

Meg kell jegyezni, hogy a fölülről kinevezett katonai parancsnokok nagyobb része nem állt feladata magaslatán. Zentán például a felszabadulás napjától november 1-jéig három parancsnok váltotta egymást. A másodiknak például abban merült ki a ténykedése, hogy egész nap motorkerékpározott le-föl a város központjában a gyalogjárókon. E katonai parancsnokok nevezték ki a községi, falusi helyi állomások parancsnokait is, akik között sok nacionalista is akadt – Kanizsán Nikola Radaković csetnik –, akik hatalmaskodtak a magyarság fölött. A katonai parancsnokok mellé politikai biztosokat is kineveztek, akiknek az lett volna a dolga, hogy figyelemmel kísérjék a politikai helyzetet, a lakosság hangulatát, és segítsék a helyi politikai szervezetek tevékenységét. Sajnos, róluk sem lehet sok jót mondani. Zenta első politikai biztosa egy Georgije

Banjeglav nevű ember volt, aki ebédmeghívást fogadott el a régi jugoszláv jegyzőtől, s tőle „tájékozódott” a politikai helyzetről. A későbbi politikai biztos, Vlajko Djurković viszont jószándékú és együttműködésre kész ember volt. Segítette a helyi politikai szervezetek tevékenységét, s ha egyelőre jelentős ellenállásba ütközve is, beindult a politikai munka, javult a néphatóságok nemzetiségi összetétele is. A helyzet kezdett fokozatosan rendeződni.

E rendeződés bizonyságául meg kell említeni Ivan Rukavina parancsnok még egy, 1944. december 2-áról keltezett rendeletét, amelyben elismeri, hogy egyes helységekből hibákat követtek el a magyar és német (!) kisebbséggel szemben. Minthogy e hibák rossz fényt vetnek katonai szerveinkre, követeli azok helyreigazítását. A 4 pontba foglalt követelések közül külön említésre méltó az első, amelyben az AVNOJ⁴² második ülészakának határozataira hivatkozik: „...a kisebbségek Jugoszlávia egyenjogú polgárai, s ez a magyarokra is érvényes, akiknek az ország többi lakosaival azonos jogaik és kötelezettségeik vannak. Ez alól csak azok a magyarok képeznek kivételt, akik részt vettek a magyar fasiszták nemzeteink ellen elkövetett gaztetteiben. Az ilyeneket át kell adni a katonai bíróságoknak, amelyek törvényesen fognak eljárni velük szemben.”

Sajnos, ez a helyreigazítás nagyon elkésett, hisz' a bírósági eljárás nélküli megtorlások már befejeződtek. A tömeges kivégzések a járás különböző helységeiben más-

⁴² Jugoszlávia Nemzeti Felszabadításának Antifasiszta Tanácsa

más időben történtek, de a legnagyobb részük 1944 novemberében. Nagy részük körülményeit még mindig homály fedi, s a tények feltárása – amint mostanában gyakran hangoztatják – a történészekre tartozik, s nem a bosszú, hanem az igazság kiderítése a célja.

Eddigi ismereteim szerint a bácskai és bánáti helységek közül 1944 októberében és novemberében Moholon történtek a legtömegesebb kivégzések mindenféle bírósági eljárás, ítélet nélkül. Már azokban a napokban 300 kivégzetről beszéltek. Az is sokatmondó tény, hogy e helységben a népfelszabadító bizottság csak 6 nappal a felszabadulás után, 1944. okt. 14-én alakult meg, s ez kivételes eset, hisz' ez a város és a járás területén mindenütt még a felszabadulás napján (okt. 8-a) megtörtént. A tömeges kivégzések, meggyőződésem szerint, e hat nap alatt történtek. Van a népfelszabadító bizottság alakuló ülésének jegyzőkönyvében egy igen figyelemre méltó megállapítás: Slavko Kekić kijelenti, hogy őt illetné meg a népfelszabadító mozgalom (!) megalakításának joga Moholon, de mivel e feladatot már teljesítette, az ő szerepe véget ért. A gyűlés megválasztja a 12 bizottsági tagot s azok helyetteseit, Slavko Kekićet pedig titkárnak. A harmadik bizottsági ülés jegyzőkönyvében már hiába keresnénk Kekić nevét, mert ekkor már a horgosi helyi katonai parancsnok tisztségét tölti be.

Ugyancsak figyelmet érdemel a bizottság második ülésének (1944. okt. 19.) egyik határozata: elhárítva azt a feladatot, hogy bíróságot állítson fel, a népbíróságra utalja az eljárások lefolytatását és az ítéletek kiszabását. Nyilvánvaló, hogy a „felelősségre vonás” ekkorra már befe-

jeződött, hisz megfelelő helyiség hiányában is elképzelhetetlen 300 ember fogva tartása egy faluban ennyi ideig. A történekről több verzió forgott közszájon akkoriban Moholon. Tény, hogy a nyilaskeresztes pártnak a moholi szegénység soraiban elég sok tagja volt, s állítólag a fiatalok, leventék egy csoportja őrszolgálatot teljesített a templomtoronyban, hogy jelezze az oroszok érkezését. Talán ezeket fogták el és végezték ki.

Minden helységben bizottságok alakultak a háborús károkról és a háborús bűnösökről szóló (fel)jelentések begyűjtésére. Hogy kik voltak e bizottság tagjai, kiktől s milyen feljelentéseket gyűjtöttek be, mi lett ezeknek a következménye, egyelő e nem tudni.

A moholi népfelszabadító bizottság 14. ülésének jegyzőkönyve szerint itt fölolvasták a zentai városparancsnokság 408/44. sz. rendeletét a magyarokkal, németekkel és más nemzetiségekkel szembeni eljárásról: azonnali hatállyal visszavonja előző rendeletét a nyilasok, imrédysták és más háborús bűnösök *internálásáról*. [Kiemelte: F. N.] Ebből is látható, milyen tömeges lehetett az üldözöttek, üldözhető-üldözendők köre.

A helyzet jellemzésére hadd idézzek még két bejegyzést a népfelszabadító bizottság jegyzőkönyvéből. Az 1945. jan. 30-i ülésen Raffai László erkölcsi bizonyítványának kiadása ügyében a háborús bűnösöket nyilvántartó bizottságtól kérnek véleményezést. 1944 utolsó napján Czapar József, a tanítóképző tanulója hasonló kérvényére negatív végzést hoznak, mert levente volt, tehát fasiszta szervezet tagja, apja pedig a tűzharcosok fasiszta szervezetének vezetősegi tagja volt, és részt vett az oroszok elleni

harcban Mohol felszabadításakor. Koscsalik András kérte, adják vissza beszolgáltatott rádióját. Kérelmének elutasítását azzal indokolták, hogy „a bizottság nem illetékes a rádiókészülékek használatának engedélyezésében”. Arról is határozott a bizottság, hogy „vadászfegyver tartására csak megbízható emberek jogosultak”, tehát csak a délszláv etnikumhoz tartozók. A népörség mind a 61 tagja szerb nemzetiségű volt.

Adán valamivel rendezettebbek voltak a viszonyok, annak ellenére, hogy a népfelszabadító bizottság elnöke a felszabadulás utáni első naptól fogva a királyi rezsim jegyzője volt. Október végén felhívást intéz a szerb lakossághoz, hogy jelentsék fel a háborús bűnösöket, akik a megszállás alatt bármilyen gaztettet követtek el a szerb lakossággal szemben. Aki ezt elmulasztja, bűnrészessé válik, s ezért a törvény előtt fog felelni. Említés történik egy jelentésről is (ez az irattárból hiányzik!), amelyet a háborús bűnöket kivizsgáló szekció (nem bizottság!) terjesztett a községi bizottság elé. A szekció nyomozót is alkalmazott, aki a feljelentések hitelét ellenőrizte, a feljelentetteket pedig kihallgatta. A népfelszabadító bizottság november 6-ai ülésén meghallgatott egy jelentést a letartóztatottakról. Eszerint 28 személy ellen folyt eljárás, s a bizottságnak kellett véleményt mondania róluk és utasítást adni a további eljárásra. Minthogy ezek névsora fennmaradt, néhány évvel ezelőtt a helyi harcoszövetség azt követelte, hogy azonos elbírálásban részesítsék az 1941. és az 1944. évi áldozatokat. Hogy ez a követelés érvényre is jutott volna, arról nincs tudomásom.

Szintén az adai helyzetre jellemző, hogy 1944. dec. 4-én arról értesíti a helyi bizottság a zentai városparancsnokságot és a szabadkai kerületi parancsnokságot, hogy a magyarok néhány szerb jelenlétében gyűlést tartottak anélkül, hogy erről a szerbeket értesítették volna. Ez mélyen felháborítja a szerbeket – akik nevében a jelentést küldik –, s követelik, hogy a népfelszabadító front e gyűlésén hozott határozatokat tekintsék semmisnek. A szóban forgó határozat különben azt a követelést tartalmazza, hogy a népfelszabadító bizottságban a magyarok is kapjanak helyet.

Visszatérve a zentai eseményekre, leszögezhetjük, hogy a titokzatos körülmények között, bírósági ítélet nélkül kivégzett 90 ember nem lehetett mind háborús bűnös, ha voltak is közöttük, akik vezetőségi tagjai voltak a nyilaskeresztes, illetőleg az imrédysta pártnak. A kormánypárt tagjai még a felszabadulás előtti napokban elmentek. Figyelemre méltó cikk jelent meg a Zentai Újság 1944. október 8-ai számában „Menni? Maradni?” címmel. A cikkíró mindenkinek a lelkiismeretére bízta a döntést, aszerint, hogy milyen magatartást tanúsított a háború alatt. A menésről-maradásról mindenki maga döntött. Volt, aki elment, később visszajött, s haja szála sem görbült. A bűnösöket nyilván senki sem sajnálja – ha bűnösségük szabályos eljárás során bebizonyosodott –, de az ártatlan emberek bűnhődését – akár 1941-ben, akár 1944-ben történt – nem lehet elhallgatni.

Hogy pedig a kivégzések Zentán is november közepén történtek, arra utalást találunk a népfelszabadító bizottság 1944. november 17-ei ülésének jegyzőkönyvében is. Esze-

rint a városban lejátszódott események megrázták a lakoságot. A történetek kivizsgálására bizottságot neveztek ki, de később sehol nincs nyoma, hogy e bizottság jelentést tett volna. Később annyit lehetett megtudni, hogy Újvidékről vagy Becséről⁴³ érkezett büntető különítmény hajtotta végre a kivégzéseket, de mivel sírhelyekre sehol sem találtak, feltételezhető, hogy az áldozatokat a Tisza hullámai nyelték el.

Emlékezetem szerint 1944. november végén vagy december elején Zentára érkezett Svetozar Kostić, a tartományi OZNA szabadkai megbízottja, Duško Davidović hadbíró és – talán – Viktor Vrhovac Uča is, aki szintén a szabadkai OZNA ügynöke volt. E találkozóra a megboldogult Nagy József szüleinek lakásán került sor, melyen még Olajos Mihály és én vettünk részt. A vita tárgyát az adorjáni események képezték. Ezeket igen jól ismertük, s követeltük a bűnösök felelősségre vonását. Csak később tudtuk meg Mića Pejintől, a törökkanizsai párttitkártól, hogy az adorjáni tömegmészárlás két főszereplőjét náluk letartóztatták, de bizonyítékok hiányában ítéletet nem hoztak ellenük. Miután lefegyverezték őket, kiutasították őket Kanizsára, állandó lakóhelyükre. Itt egyikük a népszerűség parancsnoka, másikuk meg politikai biztosa lett, s így tovább folytathatták ellenséges tevékenységüket egészen 1945 januárjáig, a letartóztatásukig.

A Szabadkán lefolytatott zárt tárgyaláson Radakovićot halálra, Oluškit pedig hosszú fegyházbüntetésre ítélték. Az ítélet kihirdetésére a kanizsai városháza nagytermében

⁴³ Óbecse

került sor, s arra nagy létszámú katonai egység érkezett. Paško Romac magas rangú tiszti egyenruhában érkezett Újvidékről, s ő hirdette ki és indokolta meg az ítéletet. Ezután hosszú, parázs vita kerekedett közte és a jelenlevők között. A telepese lakosság úgy vélte, hogy őket a megszállók is üldözték, s most a saját hatóságaik is. Romac viszont leálcázta a szerb nacionalizmus nemzeti gyűlöletet szító megnyilvánulásait, s beszédének legfőbb célja a józanabb gondolkodású szerbek és magyarok megbékítése volt.

Nem tudok róla, hogy még valahol sor került volna ilyen felelősségre vonásra, ez pedig még a háború ideje alatt történt, s nagy megnyugvást jelentett a kanizsaiak számára. Hozzá kell azonban tennem, hogy nem tudok róla, végrehajtották-e a fenti ítéleteket.

Ekkoriban történt (1945. jan. 5-én), hogy II. Péter király Londonban nyilatkozott a sajtó számára, s általánosságban elismerve a Tito–Šubašić-féle egyezményt, elutasította a régenstanácsot, s nem ismerte el Jugoszlávia Népfelzabadító Antifasiszta Tanácsát (AVNOJ), annak alkotmányozó és törvényhozó hatalmát az alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztása előtt. Ily módon, úgymond, „Jugoszláviában egyetlen politikai csoport kezébe kerülne a hatalom”. E királyi nyilatkozat visszautasítására ország-szerte tömeges tüntetéseket szerveztek, ami még jobban megtépázta a helyi szerb, de a magyar nacionalisták tekintélyét is. Ez, éppúgy, mint az említett felelősségre vonás és ítélet, valójában előfeltétele volt a kisebbségi politika megváltozásának.

Hadd szóljak néhány szót Martonosról is! E kisközség őslakói magyarok és szerbek, tehát telepések nincsenek. Magyarok és szerbek mindenkor egyetértésben éltek, tisztelték, s a megpróbáltatások idején védelmezték egymást. Talán ez az egyetlen olyan község, amelynek szerb polgárai 1941-ben Zentán a járási katonai parancsnokságon hűségnyilatkozatot tettek. Kijelentették: „...őseink is itt éltek, s mi is itt akarunk és kívánunk békében és egyetértésben dolgozni, élni és meghalni”. (Sajti Enikő: Délvidék, 266. I.). Akik azonban 1944-ben magukhoz ragadták a hatalmat, a népfelszabadító bizottságot és a népőrséget, politikai biztosnak Živojin Putnik „testvért” választották. (A „brat” csetnik megszólítás!) E hatalomtartók jelentése szerint e békés helységben 27 magyar vérengző (!) („krvolok”) volt. A martonosi népfelszabadító bizottság értesíti a zentai járási katonai parancsnokságot, hogy Horgosról Martonosra érkezik a büntető expedíció tagja, Vasiljev (keresztneve nincs feltüntetve). Ekkor megbeszéljük, hogy minden magyar házban házkutatást tartanak, fegyver után kutatva.

Akik októberben és novemberben kezükben tartották a hatalmat, mindent elkövettek a szovjet katonai vezetők megnyerésére is. A martonosi népőrség parancsnoka például arról tájékoztatja a zentai katonai parancsnokot (1944. nov. 7.), hogy az orosz forradalom évfordulóján egy orosz katonai egység és számos pravoszláv polgár jelenlétében halottbeszentelést (opelo) tartottak a temetőben az elesett orosz katonák emlékére, utána pedig istentiszteleten vettek részt a templomban. Ugyanez történt Adán is.

A tartományi pártvezetőkkel folytatott beszélgetések során több ízben is felvetettük a bírósági eljárás és ítélet nélküli kivégzések kérdését, különösen a moholi eseményeket, amelyek sokáig mérgezték a politikai légkört. Egy alkalommal Stevan Doronjskival is beszélgettünk róla, a válasz azonban vagy mély hallgatás, vagy mellébeszélés volt. Szerintem Jovan Veselinov Žarko magyarázata sem kielégítő, amely *Az autonóm Vajdaság születése* című könyvének 143–144. lapjain olvasható. Ugyanis nemcsak arról van szó, hogy egyeseknek, különösen a népvédelmi osztály ügynökeinek olyan felhatalmazása volt, hogy önállóan, a tartomány politikai vezetőségének megkérdezése nélkül foganatosítottak letartóztatásokat, hanem arról, hogy ez az állapot túlságosan sokáig tartott, anélkül, hogy a politikusok arra reagáltak volna. Elképzelhetetlen, hogy a mintegy negyven nap alatt – 1944. október 18-ától november végéig – nem szereztek tudomást az eseményekről. Egy későbbi beszélgetés során – amikor a Forum kiadásában *Az autonóm Vajdaság születése* című könyv magyar fordítása készült – Žarko körülbelül a következő szavakkal vágta el a fenti eseményekről folytatott vitát: „Értsd meg, mindazt, ami akkoriban történt, nem lehet elválasztani a Párttól. Arról tehát vitának helye nincs!”

OLAJOS MIHÁLY (1920–1992) nevével az olvasó már többször is találkozott könyvünkben. Először közvetlenül Burány Nándor *Összeroppanás* c. regényének megjelenése után írt részletesen az 1941–1945 között lejátszódott véres zentai eseményekről. Akkori – a Jugoszláv Kommunista Pártot illetően – apologetikusra sikerült levelében még az

volt a véleménye, hogy hát a zentai elvtársak egy kissé tutyi-mutyi módon kezelték az ügyeket: ahelyett, hogy néhány véres kezű, fasiszta magyart gyorsan-frissen fel-lógattak volna, s így netán megmenthették volna a bebörtönzött ártatlanokat, ők szájtátiságukkal szinte kiprovokálták a nem régi sérelmek nyomán várható megtorlást.

Matuska Márton folytatásos tárcáját olvasva Olajos Mihály rádöbbsent, hogy ebben a kérdésben nem volt igaza. A JKP⁴⁴ súlyosan elmarasztalható a Zentán és szerte az új Jugoszláviában történt vérengzésekért. Becsületére válik, hogy volt bátorsága mindebből levonni a konzekvenciákat, és ezt írásban is, szóban is tanúsítani.

OLAJOS MIHÁLY *vallomása*

1990 őszén Újvidéken, a Jánošik utcai helyi közösségben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége szervezésében a szokásos péntek esti találkozón a magyarokon esett 1944-es sérelmekről volt szó. A beszélgetésre meghívtak szerb résztvevőket is, s hogy ne kelljen mindent fordítgatni, a hozzászólók valamennyien szerbül beszéltek. Felszólalt többek között Olajos Mihály nyugdíjas, aki a háborút követő első időszakban vezető politikus volt Zentán. Felszólalásának rövidített szövege:

„Én Zentán már a háború előtt bekapcsolódtam az illegális pártmunkába, titkára voltam a Jugoszláv Ifjúkommunisták Szövetsége (SKOJ) helyi bizottságának, tagja a párt helyi bizottságának, természetes tehát, hogy a felszabadulás után nyomban bekapcsolódtam. Zenta október 8-

⁴⁴ Jugoszláv Kommunista Párt

án szabadult fel. Már azon a napon színre lépett a helyi népfelszabadító bizottság, ami megalakult még '44 márciusában hat szerb és egy magyar taggal, és maga köré gyűjtötte a munkásmozgalom tagjait. A bizottságnak sikerült létrehoznia a néphatalmat, a fegyveres népörséget, és szavatolta a nyugalmat a városban. Az első határozata az volt, hogy kooptáltak három magyar tagot, köztük engem is. Az első napokban felmerült a fasiszták 1941-ben és a megszállás alatt elkövetett bűntette. Itt azokra a bűncselekményekre gondolunk, amelyeket a magyar tisztok és honvédek követek el, valamint bizonyos számú helybeli polgár, magyarok, és felvetődött a kérdés, mi legyen velük, akik részt vettek benne, és itt maradtak. Valószínű, hogy kevesen voltak, de a feljelentések érkezettek. E feljelentések alapján le fogjuk tartóztatni őket, de vizsgálatot folytatunk, felállítunk bíróságot, s büntetni csakis bírósági döntés alapján fogunk. Ez volt a zentai népfelszabadító bizottság álláspontja, és mi ehhez következetesen és szigorúan tartottuk magunkat. Közben bevezették a katonai közigazgatást október 18-án. Én személy szerint megkönnyebbüléssel fogadtam a hírt; nagyobb lesz a biztonság, a rend, javul a helyzet. Megérkeztek a katonai közigazgatás első tisztjei: Pavle Gerenčević őrnagy (Farkas Nándor emlékezte szerint ezredes – M. M.), Stevan Doronjski, dr. Slavko Kuzmanović, és értekezletet tartottak a mi bizottságunkkal. Gerenčevićet és Doronjskit még Belgrádból ismertem, nagyon jó elvtársaim voltak. Magyar egyetemista létemre a vajdaságiak menzájára jártam, és itt

csatlakoztam hozzájuk. Együtt tanulmányoztuk az SZK(b)P⁴⁵ történetét titkos alapszervezetünkben. Ahogyan megérkeztek, egymásra néztünk, boldogan, hogy élve átvészeltük, megöleltük egymást. A bizottsági ülésen kifejtették a politikai álláspontot. Én azt hittem, hogy ez azonos lesz a mi bizottságunkéval. De nem. Hanem azt mondja: »A németeket el fogjuk innen kergetni! Mi a németekkel nem élhetünk egyazon országban mindazon büntettek után, amit elkövettek. Más kérdés, hogy minden németet-e. A magyarok ügye még nincsen eldöntve. Valószínű, hogy ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel kapcsolatban. Ennek alapján tehát a magyarok nem lehetnek tagjai a népfelszabadító bizottságnak.« Abba a helyzetbe hozták bennünket, hogy fel kellett állnunk, elhagynunk az értekezletet csak azért, mert magyarok voltunk. Számomra, aki már bekapcsolódtam a népfelszabadító háborúba és a pártmunkába már a háború előtt, akit a fasiszták letartóztattak, majdnem két évig börtönben tartottak, kínoztak Zentán, elhurcoltak a hírhedt újvidéki Armijába... Tehát ez mindegy, nem lehetek tagja a népfelszabadító bizottságnak, csupán azért, mert magyar vagyok.

Megindítottunk mi ott egy lapot két nyelven. Az első számának címe Senčanske novine – Zentai Újság, a második számát átkereszteltük Sloboda–Szabadság címűre. Ezek az elvtársak a katonai közigazgatásból azt mondták: ne adjatok ti ki helyi lapot, majd lesznek központiak. Így ez abbamaradt. De kimondták azt is álláspontjukban,

⁴⁵ Szovjet Kommunista (bolsevista) Párt

hogy a magyar nyelv nyilvános használata nincs megengedve. Hát mi az ő érkezésük előtt magyarul is beszéltünk!

Még a katonai közigazgatás előtt megérkezett Zentára a 8. vajdasági brigád. Ez a brigád egy kiváló felvonulást szervezett a város központjában, amelyre rengeteg polgár felvonult. Biztos, hogy sokkal több magyar volt ott, mint szerb. Beszélt ott Uroš Ostojić-Cetić, de volt magyar beszéd is. Isa Nešić, a népfelszabadító bizottság tagja magyarul beszélt. És az első naptól kezdve ott, a polgármesteri irodában magyarul fogadta a magyarokat. És most egyszerre a magyar nyelv használatát törlik. Én csak álmélkodtam. Ami a magyarok esetleges kitelepítését illeti, én azt mondtam Gerencévić őrnagynak, hogy én itt születtem, én itt akarok élni, ha maradhatok abban az új Jugoszláviában, s ha másképp nem, hát leszek utcasöpőr, de innen el nem megyek sehova...

Ami ezekre a letartóztatásokra vonatkozik, itt igen sok intervenció volt. És némely emberek esetében, akikről nyilvánvalóan tudtam, hogy ártatlanok, én interveniáltam, némely esetben sikeresen, mert a divoši Slavko Radulović Maksim (Divoš szerémségi falu – M. M.) derék ember volt, megértette a helyzetet, és aki számára megkapta a mi szavatosságunkat, azokat kiengedte, de ilyenek kevesen voltak. A börtönben 70-80-90 ember maradt.

Egy novemberi reggelen megyek a Városházára. Mindig jelentkeztem Isidor Nešićnél.

– Misa! A letartóztatottakat az éjjel likvidálták! Ki?

– Nem tudom. Én is kész tények elé vagyok állítva. Azaz éjjel érkezett egy katonai osztag, és valamennyiüket lelövődözte. Mást én sem mondhatok.

Ez engem, s nem csak engem, ledöbbsentett. Mert hiszen olyan irányba indultunk, hogy igazi nemzetköziség lesz majd, valódi egyenjogúság. És most íme, még ez is megtörtént

Mi történt? Amit sikerült megtudnom, hogy úgy látszik, az OZNA parancsára – úgy tudom, hogy ennek a vajdasági parancsnoka akkor Petar Relić volt – érkezett Becséről egy osztag katona, végrehajtotta a kivégzést, nincsen kizárva, hogy néhány helybéli polgár is részt vett benne a zentai néporségből, s meglehet, némelyek közülük még élnek. Mondják meg! Mondják meg! Hát kérem szépen, nem lehetünk máskülönben barátok. Nem élvezhetjük egymás kölcsönös bizalmát. Hanem mondják meg ők is, mert a szerb, a telepes, a kommunista, a zsidó áldozatokról mindent elmondtunk. Íme, itt van ez a könyv, Senćanske žrtve fašista 1941–45 (A fasiszták zentai áldozatai 1941–45). Itt az elején van ez a megrendítő dolog, hogy a fasiszták Zentán legyilkoltak 70-80 embert április 11-én, 12-én, 13-án, nyomban a bevonulás után. S hogyan dobtak kézigránátot a Samardzić-házba. Tizenkettőjüket megölték vele. Egy egész családot. Itt vannak a képek. Itt van a lelövődözöttek teljes névsora. Itt van több mint 1000 negyvennégyben deportált zsidó neve. Amit szintén a magyar fasiszták követtek el, és a németek, akik március 19-én jöttek be. Itt van valamennyiük neve. De ebből a könyvből valami hiányzik. Itt benne van a felakasztott kommunisták névsora, akiket 1941. november 11-én

akasztottak fel a kaszányaudvarban. De ebben a könyvben egyetlen szóval sem említik azokat a magyarokat, akiket 1944 novemberének egy éjszakáján likvidáltak. Én állítom, hogy egyáltalán nem erkölcstelen, hanem nélkülözhetetlenül szükséges mind a magyarok, mind pedig a szerbek számára ennek az ürnek a kitöltése. Hogy ebbe a könyvbe bekerüljön az embereknek ez a csoportja is. Mert senkire sem foghatjuk a likvidáltak közül, hogy háborús bűnös volt, ha ez nem lett megállapítva, hogy csakugyan bűnös volt. Majd ha bebizonyosodik, akkor rendben van.

Most arról a kérdésről, miért tárgyalkunk erről helyi közösségi, alacsony szinten. Kérem, mi minden esztendőben kimegyünk a Duna-partra a negyvenkettes razzia áldozatainak kegyeletet adni. Zentán úgyszintén ápolják azt a hagyományt, hogy megadják a kegyeletet a fasiszta terror áldozatainak, a legyilkolt Crna Gora-iaknak. Van emlékművük, ismertek a sírjaik, beszédet mondunk. Kérem, ha ez itt (a helyi közösségben) alacsony szint, akkor, már megbocsássanak, alacsony szint az is, hogy a parton összejön tíz, húsz vagy nem tudom, hány ezer ember, és ott beszédet tartanak a fasiszta megszálló büntetteiről. És meg kell egyszer már érteni, hogy sem a razziát, sem az ellenracziát nem magyarok, szerbek, hanem magyar fasiszták és a katonai közigazgatás felelőtlen pártvezetői, politikai vezetői végezték. Én nem tudom, milyen magas posztig terjed a felelősség, talán erről bizonyosabb adatokkal fogunk rendelkezni, ha kezünkbe kapjuk a feljegyzéseket, vagy nem tudom, hogyan rögzítették azt, amikor megegyezés született Versecen október napjaiban, amikor Josip Broz ott tartózkodott. Ha Jovan Veselinov Žarko kijelen-

tette, hogy az atrocitások, hogy a megtorlás negyvennégyben nem választható el a párttól, hát akkor nagyon közel vagyok ahhoz, hogy kimondjam: nehéz lesz ezt elválasztani Titótól is. Sosem ejtettem ki a számon ezt eddig, de milyen méretű volt ez, ha azt látom, hogy minden helységben többé-kevésbé azonos módon végezték a pogromot, a hadsereg végezte, a népfelszabadító hadsereg, még az a dicső vajdasági rohambrigád is, amelyet mi Zentán oly lelkesen fogadtunk, oly nagy ünnepi gyűlést szerveztünk nekik. Erről ír Geza Tikvicki a Slike ustanka u Bačkoj⁴⁶ című könyvében. Én ebben a könyvben azt találtam, hogy maga ez a brigád is, Matuska pedig azt írja, hogy Bajmokon nem tudom, melyik zászlóalja a brigádnak. Ami összeegyeztethetetlen azzal a tudattal, amivel én erről a brigádról rendelkeztem. Tehát, véleményem szerint, a VMDK követelésének lényege az akadémiákhoz, a történészekhez abban van, hogy ebből a könyvből hiányzik valami, és ezt pótolni kell. (...) Mi nyitott szemmel és nyitott füllel megtapasztaltuk mindazt az igazságtalanságot, ami a szerbekkel történt, minden áldozatukat. Logikus, hogy elvárjuk, a mi áldozataink is ugyanilyen elbánásban részesüljenek, vegyék tudomásul. Ezért gondolom, hogy jó úton haladunk. Távol áll tőlünk a gondolat, hogy itt pártérdekekből fel akarnánk korbácsolni a szenvedélyeket. A dolog ennél sokkalta komolyabb. Senki számára ne legyen az együttélésnek feltétele az, hogy mi továbbra is hallgassunk, és elhallgassuk a

⁴⁶ A bácskai felkelés képei

történelmi tényeket.” (Saját fordítás – M. M. Vö. Matuska Márton: A megtorlás napjai 145–148).

SOHA TÖBBÉ...!

Olajos V. Mihály, Újvidék. – Ez év májusa végén megjelent, hozzánk is eljutott Cseres Tibor új könyve, a Vérbosszú Bácskában (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991). A Hideg napok, az 1942-es januári újvidéki razziáról szóló regény szerzője ezúttal az 1944-es október-novemberi ellenrazziáról ír.

Feszült érdeklődéssel olvastam e szöveget elejétől végéig, éppúgy, mint hónapokkal ezelőtt Matuska Márton *Negyvenöt nap negyvennégyben* című tárcáját a Magyar Szóban napról napra. Még egyszer szembesültem az apokaliptikus szörnyőségekkel, amelyeknek csak egy epizódjáról Zentán, 1944. november 10-én reggel értesültem, a kész tények után, de amikor még Isidor Nešić városelnökünkben forrt a dühös elkeseredettség, és fojtogatta a megrökönyödés a történetek felett.

Akkor még csak az adorzáni vérengzésről tudtam, és ím, át kellett élnem a zentai esemény kényszerű tudomásulvételének kínjait is. Később hallottam a Moholon történetekről. Utána sok éven át csak véletlenszerű, szinte kivételszámba menő eseményeknek, felelőtlen emberek egyéni művének tartottam e három település tragédiáját.

Burány Nándor Összeroppanása rázott fel naiv tévhitemből. Írtam a Magyar Szóban, érdeklődtem, beszéltem emberekkel, aktivistákkal, történészekkel, Veljko Vla-

hovićtyal a JK SZ KB Elnökségében, és tudomást szerzetem ítélet nélküli kivégzésekröl más helységekben is, a Bácskában, Vajdaságban, de Belgrádban, Dubrovnikban és egyebütt. Szer te az országban. Hallottam a Bezdáni emberröl a Kortársban, jött Illés Sándor könyve, a Sirató a temerini kivégzésekröl. És 1990 elején a Magyar Szónak éppen a temerini és más olvasói végre megtörték a hallgatás jegét a Közös Íróasztalunkban,⁴⁷ szer te-foszlott a begyöpesedett, dogmatikus tilalom, kikerültek ezek az események a tabutéma földalatti sötétségéböl – 45 évvel a történések után.

De csak az egész könyvre való Matuska-tárcából láthatam meg, hogy az OZNA, a párt, a katonai közigazgatás és a katonai egységek átfogó, szervezett „tisztoztatási akciója” történt, amelyben több tízezer ártatlan magyar és nem csak magyar polgártársunkat likvidáltak Zsablyától Bezdánig és Horgosig, több mint száz városunkban, községünkben, falunkban, tanyacsoportunkon a Bácskában, de a Bánátban, Baranyában és a Szerémségben is. Kétségtelen, a szó teljes értelmében népirtást szenvedett akkor a mi vajdasági magyarságunk.

Cseres Tibor a bácskai – de egész bácskai – égbekiáltó szörnyüségokröl ír legújabb könyvében. Nem vagyok sem író, sem történész, nem az én dolgom értékelni a világba kiáltott írói vérpanorámát, amely rimel a Matuska körképével, ha vannak is különbségek egyes értékelésekben, tanulságlevonásban, számadatokban.

⁴⁷ A Magyar Szó napilap olvasói részére

Csak arra szorítkozom, hogy közvetlenebbül kitérjek a zentai esemény bemutatására Cseres könyvében. Igaza van, az történt, úgy történt, ha egy-egy részletet, mozzanatot én másképp tudok is.

Öt oldal (190–194.) vonatkozik a zentai „hideg éjszákára”. Ebből másfél oldalnyi idézet Burány Nándor Összeroppanás c. kisregényéből. Az idézőjel után zárójelben ez is: Novi Sad, Forum, 1968. Igen, azon év júliusában jelent meg.

Cseres új könyvében olvasható (17. oldal), hogy a szerző 1969-ben adta közre a Bezdáni ember c. beszámolóját, egy községre szűkítve.

Így most tisztázódott: Burány Nándor közölt elsőként tényregény-szöveget az 1944-es bácskai atrocitásokról a magyar irodalomban. Több esetben állítottam ezt, egy levelemben is a Vasárnapi Újság szerkesztőségének a Kosuth rádióban. Beigazolódott, nem tévedtem.

Közli Cseres majd' két oldalon (193–194.) a Zentán 1944. november 9-én éjjel kivégzettek neveit is, születési helyükkel és évükkel, az 1-től a 65. sorszámig. A kisebb különbségek (elírások?) semmit sem vesznek el a közölt lista hitelességéből, a zentai levéltárban föllelt történelmi dokumentummal való egybevághóságából.

Nem közli a jegyzékre pótlólag ráírt 12 nevet. Viszont a könyv 244–248-as oldalain található kimutatásban és összegezésben Zenta 87 ártatlanul, bírósági ítélet nélkül megölt áldozattal szerepel. Hiszem, hogy a táblázat összeállításainak vannak adataik, értesüléseik a névjegyzéken felüli 22 likvidáltról is. Én is többször írtam, beszéltem 90 áldozatról, valahonnan erről az adatról értesültem.

Igazságérzetem kényszerít egy helyreigazításra. Cseres azt írja, hogy a dobrovoljacok közül ötvenketten életükkel fizettek a bevonuló honvédséggel szembeni ellenállásukért. Állítom, a megölt szerbek közül öt sem lőtt a magyar katonákra. Valójában szinte semmi ellenállás nem volt.

Ott voltam a városban 1941. április 12-én és a következő napokon, jártam az utcákat a város különböző részeiben, sokat időztem éppen kint a kolónián,⁴⁸ több barátommal együtt. Láttam, mi történik, védelmeztünk is tisztességes embereket. Ismert a Samardžić család esete, kézigránátot dobtak szobájukba, így ölték meg tizenkettőjüket a nagyapától az unokáig. Mint szemtanú, aki a helyszínen érzékelte a történeteket, csak azt mondhatom, az azon a három napon (1941. április 12., 13., 14.) megölt szerbek, talán egy-kettő kivételével, éppúgy ártatlan áldozatok, mint a negyvennégyben „likvidált” magyarok. Akkor a szerbek fölött történt népirtás. Sokukat nem is „harctéren” (az utcán, házban, padláson) találta a golyó, hanem a börtönből vitték a Tiszára éjnek idején csoportokban, és belelőtték őket a folyóba.

Cseres nem is érkezhettek leellenőrizni minden hozzá érkezett adatot, értesítést. De fogadja el, amit most el kellett mondanom, mert közvetlenül tudom, hogy mi volt Zentán 1941 áprilisában, a bevonulás véres napjain.

Egy csepp vér sem kell nekünk az 1944/45-ös atrocitások folyamából valamiféle majdani magyar rekontra-

⁴⁸ telep (a délszláv betelepítettek által lakott városrész)

razzia ürügyén. Sohase ismétlődjön meg se 1941., se 1942., se 1944/45.

MSZ-KÍ, 1991. VI. 30.

*Olajos V. Mihály: Beszélgetésem, levélváltásom
Vladimir Petkovval*

– Jegyzet –

Ez év, azaz 1991. május 15-én telefonoztam először Vladimir Petkovval a zentai 1944. novemberi „hideg éjszaka” eseményéről. Már ekkor elmondta nekem, hogy ama november 9-én éjjel érte küldtek, menjen azonnal a városházára. Ment is. Elmesélte telefonba a Nešić tiltakozását és távozását, meg hogy az Isa Pejin szava volt a döntő abban, hogy kiket kivégezni. Említette azt is, hogy egy embernek sikerült felszabadítani a kezeit, és az kiszökött a halálmenetből, megmenekült. – Készségét is megmondta, hogy fogad, részletesebben is elmondja, miket tud, amikre emlékszik.

Május 23-án látogattam el Petkovhoz. Vagy két órányit beszélgettünk. Egyezett,⁴⁹ hogy a beszélgetésünk tartalmát megszövegezem, és újságban közzéteszem. Mondtam neki, hogy tervem felajánlani az újvidéki Dnevniknek és a Magyar Szónak. Ezzel is egyezett.

Azt is megbeszéltük, hogy szövegajánlatomat közlés előtt megküldöm neki, szerzőiesítés végett – ellenőrizze le, változtassa, helyesbitse, töröljön, hozzáadjon stb.

⁴⁹ Egyetértett.

Így vártam én, hogy majd javítva, véglegesítve visszaküldi nekem a „Svedočenje jednog očevica”⁵⁰ c. szöveget.

Helyette az ide mellékelte levelét kaptam meg június 1-jén.

Nyilatkozott nekem e szemtanú, de megváltoztatta készségét, és azt követeli, hogy „da obavljenu razgovor nas dvojice staraca, u ovoj ili bilo kojoj drugoj verziji, nikako ne koristiš ni za kakve publicističke ili druge »istorijske« svrhe!”⁵¹

Az adatközlőnek joga van így dönteni, mi pedig kötelesek vagyunk tiszteletben tartani akarátát.

Petkov e levelének megérkezése előtt, a május 15-e (de főleg 23-a) és június elseje közötti napokban többeknek elmondtam, hogy találtam egy szemtanút, és hogy az miket mondott el az eseményről. Olyan értelemben beszéltem ez érdeklődőkkel, hogy majd újságban közlöm a Petkovtól kapott információkat, abban a helyzetben lesznek, hogy olvashatják.

Sajnos, erre nem kerülhet sor. Azért e jegyzet, magyarázatként.

OLAJOS V. MIHÁLY: *Egy szemtanú vallomása*

Vladimir Petkov Belgrádban (Mika Mitrović u. 2/A, Julino brdo) tett látogatásom alkalmával elmesélte mindazt, amire még a Zentán 1944. november 9-ének éjjelén történekből emlékezett. Elég sok részletre emlékszik, no-

⁵⁰ Egy szemtanú tanúvallomása

⁵¹ Nekünk, két öregnek a lefolytatott beszélgetését ebben és semmiféle más változatban, semmiképpen sem használd fel sem publicisztikai, vagy másféle »történelmi« célra.

ha már életének 81. évében jár. Ime, itt van az ő elbeszélése:

„Azon az éjszakán értem küldtek zentai lakásomra, hogy azonnal menjek be a Városházára. Amikor odaértem, ott már többen voltak, de ma már csak Isidor Nešić városelnökre (polgármester), Isidor Pejinre, aki akkor közismert polgár volt és három partizán-egyenruhás, fegyveres katonára emlékszem, akiket addig még sohasem láttam.

Beszélgetésükből hamarosan megtudtam, hogy ezeket a fegyvereseket azzal a paranccsal küldték városunkba, hogy bírósági ítékezés nélkül likvidálják a letartóztatott magyarokat. Elkeseredett veszekedés folyt, mivel Isidor Nešić szívósan ellenállt, hogy ez megtörténhessen, mivel a városi népfelszabadító bizottság olyan határozatot hozott, hogy ezeket az embereket bíróság elé kell állítani, mihelyt az megalakul. Amikor ellenvetéseit durván és véglegesen elvetették, Nešić így szólt: »Ilyen visszataszító gáztettben én nem akarok részt venni!« – és eltávozott.

A három fegyveres azt követelte, hogy a magyarokat szolgáltatassák ki nekik: »bosszút kell rajtuk állni«, »lássuk, kik lesznek azok, akiket likvidálni fogunk«. Hármásával hozták elő az embereket a börtönből, nekem elrendelték, hogy írjam fel a nevüket. Így került a jegyzékbe az előállítottak mindegyikének családi és utóneve, továbbá néhány személyi adata. Még néhány nevet mondtak a letartóztatottak nevéen kívül, ezekért fegyveres járőr ment ki a lakásukra, és még azon az éjszakán őket is behozták.

Isidor Pejin volt a főkolompos, aki véleményt mondott mindenkiről, azaz eldöntötte, hogy likvidálni kell-e vagy

sem. Így hát azon az éjszakán ő volt Zentán élet és halál ura. Az ő szava döntött – a főnről küldött fegyveres hármas szinte kizárólag csak az ő véleményét fogadta el. Egyesekről én is véleményt mondtam – akit tudtam, védtem. Isidor Pejin dr. Ferenczi Antal ügyvédet azzal vádolta, hogy 1941 májusában a »tizenegyes bizottság« tagja volt, amely annak a megállapítása végett jött létre, hogy a zentai szerbek közül ki az őslakos, és ki a betelepült. Ez utóbbiaknak a kitelepítéséről volt szó. Én felhoztam, hogy ugyanez a dr. Ferenczi sok nincstelen munkást, proletárt részesített jogsegélyben, védte őket a gazdákkal, vagyonosokkal, munkaadókkal folyó perekben. Halász Sándort azzal vádolták, hogy 1941-ben, a megszállás után széles, háromszínű, piros-fehér-zöld szalagot vetett át a vállán, és úgy gyalogolt el Zentáról Szegedre, ezzel akarva feltűnést kelteni. Azt mondtam, hogy ez igazán nem akkora bűn, amiért az életével kellene fizetnie. Hasonló módon próbáltam védeni másokat is, de sikertelenül. Isidor Pejin elvetette, visszautasította mindazt, amit mondtam, igyekezett elhallgattatni. Bruckner László zentai vaskereskedő volt az egyetlen, akit sikerült megmentenünk, őt azon az éjszakán haza is engedték, Ezek szerint annyi volt a dolgom, hogy keresztet rakjak csaknem minden név elé a likvidálásra ítélték listáján.

Miután az irodán befejeződött ez a tennivaló, az embereket kettesével felsorakoztatták a folyosón, kezüket dróttal összekötözték, és fegyveres kísérettel elhajtották őket a hideg, esős és sötét éjszakában a Tisza-partra, a város közelében a hídra vezető vasúti töltéstől feljebb, a folyó mentén. Az egyik fogoly kezét sikerült kiszaba-

ditanom úgy, hogy senki sem vette észre. Odasúgtam neki, hogy mihelyt a menetoszlop elhagyja a népkerti lejáró sarkát, ugorjon ki a sorból, gyors futással kerülje meg a sarkot, és tűnjön el. Így is tett. Mihelyt a kísérők egyike ezt észrevette, felkiáltott: »Nicsak, ott szökik egy!« Megnyugtattam: »Hadd szökjön, mi majd később megtaláljuk!« Így senki sem vette üldözőbe, az az ember el is menekült, és életben maradt.

Vesztőhelynek az árvédelmi töltés meg a folyópart közötti erdőcske elején kiásott lövészárkokat használták fel. A megszálló hadsereg áshatta a város védelmére. A kivezetetteknek egyenként az árokba kellett feküdniük, és golyóval végeztek velük. Aztán földdel temették be őket, de a rájuk szórt földréteg vékony volt. Mint hallottam, a következő napokban többeknek a hozzátartozói kihantolták a holttesteket, és a temetőben megjelölt sírokba helyezték.”

Vladimir Petkov szemtanú emlékezetből csak néhány meggyilkolt családi és utónevét tudta felsorolni. Amikor azonban a kivégzettek névsorát a kezébe adtam, még vagy tízre ráismert. Tanúsítja, hogy ez valóban a zentai áldozatok névsora, akik azon az éjszakán veszítették életüket.

Arra a kérdésre, hogy ki volt az, akinek lehetővé tette a menekülést, azt felelte, hogy nem tudja a nevét. Amikor kimondtam a Vastag nevet, még így sem tudott visszaemlékezni rá, számára ismeretlen ember életét mentette meg.

Vastag (cipész) néhány éve betegségben hunyt el. Özvegye a zentai Szloboda Jánosnak mesélte el, hogy férjét Vladimir Petkov a halálmenetből mentette ki. Innen az értesülésem, hogy Vladimir Petkov ennél az eseménynél jelen volt. Mi ketten a felszabadulás után Zentán, majd

csaknem még két éven át Szabadkán igen jól együttműködtünk. Barátságunk mindmáig tart, noha igencsak ritkán találkozunk. Így nem volt semmi akadály a annak, hogy felkeressem, és elmondja nekem, amit a zentai „hideg éjszakáról” tud.

Az én számomra elbeszélésében az volt az újdonság, hogy mindössze három katona jött Zentára azzal a paranccsal, hogy a véres feladatot végrehajtsa. Petkov még ott, a Városházán megtudta, hogy a vajdasági OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda = Népvédelmi Osztály) főnöke küldte őket. Ezek holmiféle „repülő hármas” voltak a kivégzések végrehajtására.

– Mindössze három katona nem lehetett elegendő egy ilyen feladathoz...

– Valóban nem volt elegendő, de csatlakozott hozzájuk a zentai néperség kötelékéből bizonyos számú fegyveres is.

– Kik voltak?

– Már nem emlékszem, hogy kik voltak. Egyetlen névre sem emlékszem...

Valószínűleg van még közülük, aki él vagy Zentán, vagy máshol. Valaki beszélhet is erről az eseményről.

Isidor Pejcin sok évvel ezelőtt meghalt. Fia, Nicifor sem él már: közúti balesetben vesztette életét. Ő szintén tudhatott az apokaliptikus éjszakán Zentán történt kivégzésről, apja bizonyára beszélt neki erről. Alkalmasint mint politikai aktivistát ez érdekelte is. A felszabadulás előtt Oroszlámoson (Banatski Arandjelovac) és környékén az észak-bánáti partizánosztagnak harcosa volt. 1945 telétől pedig a JKP járási pártbizottságának titkáráként Zentán dolgozott. Tény az, hogy sem Isidor, sem Milivoj-Mića

Pejin a Zentán történt bírósági ítékezés nélküli kivégzésekről sem az esemény utáni napokban, sem később egy szót sem szóltak, noha nem egyszer, akkoriban úgyszólván naponta találkoztunk, összeültünk és beszélgettünk egymással.

Vladimir Petkov beszélgetésünk végén többször is hangsúlyozta, Zentán a magyarok és a szerbek a történelem folyamán sohasem torzsalkodtak, mindig együtt éltek, és jól összefértek. Most sem szabad megengednünk, hogy bárki is összevesztse őket. 1944. november 9-én borzalmas és embertelen tettet hajtottak végre, de annak sem szabad megbontania a szerbek és magyarok közötti jó viszonyt. Senki se ma yarázza félre ezt a szomorú eseményt, ne engedjük meg annak kiforgatását és sötét célokra való felhasználását most sem, amikor a nyilvánosság beszél és ír róla.

Egyetértettem Petkovval, annál is inkább, mert tudom, hogy a gáztettet nem a szerbek, hanem az OZNA hajtotta végre, ugyanaz a hatalom, amely a felszabadulás után Belgrádban és Szerbia-szerte bírósági ítékezés nélkül tizezrével likvidált szerbeket is, és ilyen „tisztogatást” egész Jugoszláviában mindenütt végrehajtott. Ez ma már hitelesen bizonyított, közismert, sajnálatos tény. Maga Josip Broz Tito beszélt erről a tisztogatásról első szabadkai tartózkodása alkalmával 1945-ben. A zentai kivégzéseket ennek a „tisztogatásnak” a keretében hajtották végre.

(Szloboda János fordítása szerb eredetiből)

Vladimir Petkov levele Olajos Mihályhoz

Belgrád, 1991. V. 30.

Vladimir Petkov
nyugdíjas

Ez év május 27-én kelt leveled és a nálam tett látogatásod után „Egy szemtanú vallomása” címmel írt és mellékelte szöveget néhányszor figyelmesen elolvastam.

Ezzel az egész dologgal kapcsolatban – miután mindent jól átgondoltam – röviden és világosan meg kell mondanom neked a következőket:

Amikor elfogadtam javaslatod, hogy találkozzunk, továbbá mint házigazda a találkozási fő témáját is, amelyet Te kezdeményeztél, nem feltételezhettem, hogy az holmiféle „vallomásom” fog növekedni.

Találkozásunk alkalmával tapasztalhattad, hogy az idő ún. „vasfoga” engem sem kímélt meg, illetve több mint nyolcvan évemmel nem vagyok valami megbízható „tanú” még önmagam számára és a legbanálisabb dolgokban sem (mit ebédeltem tegnap!), hát még akkor a nyilvánosság számára csaknem fél évszázad múltán, s emellett még olyan témával kapcsolatban, amely csak egy részletét képezi szerencsétlen és kellemetlen háborús élményeim összességének, amelynek tekintetében már régen arra törekszem, hogy teljes egészében a feledésnek adjam át. Emellett szöveged elolvasása után, őszintén szólva, azt sem látom, hogy ebben az érzékeny momentumban bármi jót lehetne tenni ezzel a Vajdaságban élő magyarok és

szerbek további jó viszonyának a terén, ami elsősorban – úgy hiszem – neked is szívügyed.

Hadd mondjam meg hát egész világosan: úgy döntöttem, hogy megkérlek, sőt követelem tőled, hogy kettőnk – a két öreg – beszélgetésének sem ezt, sem bármilyen más változatát semmiképpen se használd fel sem publicisztikai, sem egyéb, „történelmi” célokra. Látogatásod – mint minden magányos öreget – megörvendtetett, szívesen látlak máskor is, ha arra igényt tartasz, de kizárólag csak mint ifjúkori barátot. Többé nem kívánok „tanúskodni”!

A teiddel együtt fogadd szívélyes üdvözetem.

Aláírás

(Szloboda János fordítása szerb eredetiből)

Miodrag Stepančev-Gaša: „Zentán, a mai Karadjordje utcában születtem, amit akkor még Adai utcának hívtak. Én voltam szüleim 11. gyermeke, de csak négyen maradtunk, három lánytestvérem és én.

Életem legkorábbi emléke az, amikor az I. világháború végén a németek vonultak vissza a szaloniki frontról, itt, a házunk előtt dübörögtek el azok az óriási ágyúk, csak úgy rengett bele a föld, az egész utca, ami akkor még zúzott kővel volt felszórva, a kockakövet később rakták le. A város szélén, ahol laktunk, akkor még gőzfűrésztelep állt, ez később leégett, a kaszárnya ennek a helyén épült 1920 és '30 között.

Nekem a pajtásaim, a játszótársaim leginkább magyarok voltak itthon is, meg a híressori tanyánkon is, ha nyaranként kint voltunk, a néném is magyar iskolába jártak. Később, hogy nagyobb lettem, kezdett elterjedni a labdarúgás, az első football-labdát Kiss Frigyes pesti születésű jogász hozta Zentára. Meg is alakult itt a ZICS – Zentai Ifjúsági Csapat, ott kezdtem én futballozni. A pálya a kaszárnya helyén volt, az intézője meg Ferenc bácsi, felsőhegyi kocsmáros. Amikor a kaszárnyát kezdték építeni, akkor helyezték át a pályát a Népkertbe. Akkor alakult meg a Hajduk, majd ezt felváltotta a SZAK (Szentai Atlétikai Klub), aztán lett a Radnički meg a Gradjanski (az iparos és kereskedő fiatalok klubja), a Spárta (ez a gimnazistáké volt), de volt külön csapatuk a tópartiaknak, az alvégieknek, a Tisza-partiaknak, meg a Konkordia is működött, ezekből kerültek át a tehetségesebbek a SZAK-ba. Magyarországról hoztattak edzőt, Dobóczki nevűt, a grundokról szedte össze a gyerekeket azzal, hogy: »akartok-e futballcipőben focizni?«, merthogy mi addig csak úgy mezítláb rúgtuk a bőrt. Hát le is szedte Lukács bácsi, a gondnok a padlásról azokat a 41-es csukákat, istentelen nagyok voltak, de mi boldogan botladoztunk bennük, hogy lám, már igazi futballcipőnk is van! Az se nagyon zavart, hogy a gimnázium tanári kara – ahova jómagam is jártam – megtiltotta a növendékeknek a futballozást, azért csak jártunk továbbra is »lesz, ami lesz« alapon.

Aztán megalakult a Jugosloven, akkor azt mondták, hogy a SZAK, az magyar csapat, de miféle magyar csapat volt az, amikor velem együtt hét szerb játszott benne:

Pajić, Pakaški, Petkov, Terzin, dr. Ludajić, dr. Pecarski, a Jugoslovenban meg Lakatos Dexi, Miskolci, Szöske, meg mit tudom én, ki nem még. Ugyanúgy a Radničkiban is vegyesen, nem volt ott megkülönböztetés, mindnyájan barátok voltunk. Persze, azért a SZAK hét ifjúsági játékosal is simán megnyerte a Szabadkai Liga bajnokságát, de a többi zentai csapat közül a Jugosloven, a Radnički, a Merkur is megállta a helyét, a többi meg hát olyan előmérkőzéseket játszott a »nagy« csapatok bajnoki meccsei előtt.

Amikor a háború kitört, bevonultam a repülősökhöz, de a királyi hadsereg összeomlása után úgy határoztam, hogy hazajövök. Egy csókai szerb fiúval együtt érkeztünk meg vonaton Zentára. Ahogy befutott a szerelvényünk az állomásra, és kinéztünk, hát mindenütt magyar honvédeket láttunk. Nem nagyon akaródzott leszállni, nem tudtuk, mi lesz most velünk, pláne hogy én repülős egyenruhában voltam (a társam már valahol szerzett civil ruhát). Egyszer, ahogy így nézelődök, meglátom Faragó Nándor barátomat, akivel szintén együtt futballoztunk (ő ugyan a Radničkiban, én meg a SZAK-ban) piros-fehér-zöld nemzetőri szalaggal a karján. Megismert, integet! »No – gondoltam magamban –, legalább nem lesz idegen, aki hóhérkézre ad!«, de már szalad is felém, rángat le a vonatról: »Gásókám, hát hazajöttél? Ne félj, kiskomám, nem lesz semmi baj!«, azzal cipelt be az állomásépületbe, egyenesen az állomásparancsnok, egy magyar százados elé, miközben innen-onnan kiabáltak, hogy »ott a csetnik, le kell tartóztatni!« Én meg szabályosan jelentkeztem a századosnál, aki a tiszta magyar beszéd hallatán egy kicsit

meglepődve mondta: »Maga szerb létére ilyen jól beszél magyarul?« Mire én azt feleltem, hogy nekem a feleségem is magyar, a legtöbb barátom is az, így hát otthon is, társaságban is leginkább így beszélünk.

Erre már Faragó barátom is közbeszólt: »Százados úr, engedélyt kérek, hogy Stepančev urat hazakísérjem!« A százados úrnak azonban voltak még bizonyos fenntartásai: »Ahhoz, hogy csak úgy elengedjem, legalább még egy megbízható helybeli polgár kezességére volna szükség. Tud-e ilyenre hivatkozni?« »Már hogyan tudnék! Szíveskedjék csak felhívni Bruckner László vaskereskedő urat a 18-as számú telefonon, hogy megjött a Gásó!« »No hát – tolta felém a készüléket –, itt a telefon, hívja fel személyesen!« »Ne menj sehova, jövök érted!« – hallatszott a készülékből a volt főnököm hangja, s ez a százados úrnak is elég volt, odaszólt Faragó barátomnak: »Jól van, kísérje haza Stepančev urat, de a házának a küszöbéig, nehogy valami bántódása essék ebben az egyenruhában!«

Nem is bántott engem senki a háború idején, sőt tovább futballozhattam az – akkor már – ZAK-ban (Zentai Atlétikai Klub).

Amikor a háború végén az a sajnálatos eset történt, én nem voltam Zentán. Éppen, hogy Bruckner László kérésére mentem át Magyarországra, hogy utánanézzek, mi történt a családjával: feleségével és három leányával, akik az oroszok elől elmenekültek. Szegeden megkerestem Bruckner úr testvérének a házat, de ott csak a cselédséget találtam, akiktől megtudtam, hogy Annuskáék (mármint Brucknernéék) itt voltak ugyan, de aztán továbbutaztak Pestre. Szeged tele volt oroszokkal, de a vasútállomáson

találkoztam két zentaival: Laza Branovačkival és Rada Gvozdenovićyal, ide lettek helyezve. Mondom nekik, hogy miért jöttem, tudnak-e segíteni. »Ülj csak le, mindjárt!« – azzal felhívták a budapesti pályaudvart, az ottani szovjet katonai parancsnokságot, hát azok ki is mentek mindjárt a megadott címre, meg is találták őket, jól vannak, egészségesek, ha lehet, jönnének haza. Rada fel is ment értük, visszahozta őket Szegedre, aztán Szabadkán keresztül haza, Zentára. Akkor kerültem én is haza, hát hallom, hogy mi történt, kérdezem: »Ki tehette ezt?« »Hát valami büntetőexpedíció jött Bánátból, és akit itt találtak bezárva, azokat mind likvidálták. Te meg ne nagyon kérdezősködj, a legjobb neked, ha nem tudsz semmit!« »De mi van a Brucknerral?« »Ő szerencsére nem volt bent, de most megint feljelentették, hogy árut adott ki a lefoglalt üzletéből.« No, akkor is én tanúskodtam, hogy az áruért Belgrádból jöttek kamionnal, utalvány is volt rá, Isa Nešić írta alá. Így hát Brucknert felmentették, de a vaskereskedést, azt elvették tőle, vagyis hát konfiskálták.”

Azért egy ponton csak megbicsaklott az őszintének hangzó tanúvallomás. Amikor feltettem a kérdést: „Gašo bácsi, hát hogy nem lehetett megmenteni azt a hatvanöt embert, akik közül egynek sem tapadt vér a kezéhez?“, rám nézett nagy, gyerekesen ártatlannak tűnő, kék szemével, és így szólt: „Jaj, hova gondol, hát amikor azok a »marconák« megjelentek, mi a szánkat se mertük ott kinyitni!”

Gašo bácsi egy éve halott: Isten bocsássa meg neki a bocsánatos bűnök legelterjedtebbikét: a gyávaságot!

Aleksandar Stojkov-Čika

Amikor az 1944. november 10-én kivégzettek névsora a kezembe került, magam is meglepődtem, hogy aláírását ott láttam a lista alján. Csendes, nyugodt kis öregemberként ismertem meg kezdő tanár koromban, pontosan nem is tudnám megmondani, hogy mikor és hogyan, de úgy rémlik, hogy valahol a kultúra „peremvidékén”, az amatőr, esetleg a bábszínház igazgató-bizottságának vagy -tanácsának a tagjaként. Később is szívélyes köszönőviszonyban maradtunk egymással anélkül, hogy ez személyes kapcsolattá vált volna közöttünk.

Neve láttán mindjárt úgy döntöttem, hogy felkeresem. Háza az Alsó-Tisza-part egyik kis zsákutcájának a sarkán állt, ott, ahol valaha a halászatból, kosárfonásból, nádvágból élő szegény nép lakott, de manapság sem igen látható arrafelé jómódra valló, „kirenovált” családi ház, inkább csak alacsony, földhöz ragadt, szerény hajlékok. Ilyen volt Stojkov bácsié is, ahova deszkakerítéssel határolt kopár udvaron át lehetett bejutni.

Többszöri hangos köszönetésemre idős asszony nézett ki az üveges veranda ajtaján. Szerbül feltett kérdésemre, hogy itthon van-e a házigazda, csak némán nézett rám, s miután a kérdést hangosabban megismételtem (azt hittem, nagyothall), magyarul kérdezett vissza: „A Sanyit keresi?”

Egy nagyon szegényes konyhába vezetett be, Stojkov bácsi egy sezlonon heverészett, de jöttömre átült a konyhaasztal mellé, engem is hellyel kínálva. Nem sokat kertelve rátértem jövetelem okára, megmutatva neki a névsor általam készített másolatát, és megkérdezve, emlékszik-e, milyen körülmények között jött az létre.

„Már hogya tudnám! – veszi át a szót. – Október 8-án vonult be a Vörös Hadsereg, délután egy óra körül, a kórházból láttam meg az első szovjet katonákat. Rögtön a Városházára siettem, de már ott voltak a szerb urak: Zagorica jegyző és földbirtokossal, Manić volt rendőrkapitányal az élükön. Követelték a hatalmat. A mieink közül Isa Nešić, az illegális népfelzabadító bizottság elnöke, Mato, a két Duško, Szabó Feri, Josimović érkeztek meg. Nagy volt a tömeg, óriási a zűrzavar, de végül sikerült felülkerekednünk. Október végéig nem is történt semmi, rend és nyugalom volt, bár a visszatért dobrovoljacok, különösen a crnogoracok (montenegróiak) nagyon követelték Isa Nešićtől, hog bosszút kell állni a magyarokon. Csakhogy ő kijelentette, hogy senkit se szabad bántani, van bíróság, majd az elintézi! Meg is alakított egy komissziót (bizottságot) a háborús bűnök kivizsgálására, én is tagja voltam, meg Vlada Petkov, Milan Milić, Pera Slavnić, meg egy köműves, annak a nevére nem emlékszem. Akiket behoztak, azokat kihallgattuk. A Városháza bírósági szárnyában (a posta felől) voltak elhelyezve, egyszerre 50-60 is, nagyon szűk volt a hely, ezért az Amerika pincéjébe is jutott belőlük. Nagyobb részük bűnös volt, valamit elkövettek a szerbek ellen. Akit ártatlannak találtunk, azt kiengedtük, így Vasas Pistát is kiszabadítottam. Hogy mit követtek el? Hát nézze, én 1900. október 29-én születtem Zentán, itt is inaskodtam 1913-tól. Magyarok közt éltem, nem is volt senkivel semmi bajom, de ahogy 1914-ben kitört a háború, egyszerre csak »vadrác« lettem, szidtak a segédek, vagdosták hozzám a sapkájukat. De ez mind semmi volt ahhoz

képest, ami a magyarok bevonulása után, 1941 és '44 közt történt! A honvédekre nem lehet panasz, a hatóság meg a kommunistákat üldözte, szörnyű dolgok történtek a Tunel nevű vendéglőben, több mint 600 embert kínoztak meg és üztek el, de hát ilyen volt a rendszer, erről az itteni magyarok nem tehetek. Csakhogy ott volt ám az a nyilas banda, a csöcselék, azok nem azt nézték, hogy ki a kommunista, nem mertünk miattuk kimenni az utcára, árut liferálni se. »Büdös vadrác, hát élsz még?!« – így köszöntöttek a régi »jó« ismerősök is, pedig hát – különösen itt, a Tisza-parton – húsz éven át jól megvoltunk, szépen éltünk szegény emberek egymás közt. Végül már munkát se kaptunk, Pecarski Boróhoz jártunk ki dolgozni. Persze, voltak azért rendes magyar emberek is, itt van mindjárt Takács Feri, aki megvédett egy Rajko nevű borbélyt, akit a szintén arrafelé lakó Hegyi kereskedő egy nyilas banda élén már a falhoz állíttatott, hogy kivégezzék.

Nem volt ilyen szerencséje a szerb temetőcsősznek, őt családjával együtt meglincselték. A Csernák postás fia meg szerb csendőröket lőtt agyon, amikor jöttek jelentkezni, hogy megadják magukat a bevonuló honvédeknek. Egy Nikola nevű kereskedőnek a szüleit is »kinyírták«, a gimnázium mellett volt a boltja, a szülei meg a »pruga« (vasút) mellett laktak. Szerencséjére ő nem volt odahaza. Ez a Csernák meg '44 őszén elszökött. Az biztos, hogy a letartóztatottak nem voltak mind gyilkosok, de sokan uszítottak a szerbek ellen, és helyeselték, ami történt. Isa mindenesetre azt mondta: »Senkit se bántunk, a bíróság ítéljen!« A komisszió csak felvette az adatokat. Egy idő múlva türelmetlenkedni kezdtek a felettes szervek. Nagy Jóska – aki szintén zentai

születésű volt – háromszor is telefonált Újvidékről: »Mit csináltok tik ott Zentán? Hogyhogy még senkit se akasztottatok fel?!« Isa neki is azt felelte: »Mert senki olyant nem találtunk, aki halálbüntetést érdemelne. Azok mind meglétek. A többit meg majd a bíróság elintézi.«⁵²

⁵² Aleksandar Stojkov-Cika Nagy Józseffel kapcsolatos megjegyzé-sét Farkas Nándor Pontatlan visszaemlékezések c. írásában (MSZ-KÍ, 1994. VII. 26.) pontatlannak minősítette, azt állítván, hogy Nagy Józsefnek abban az időben nem lehetett olyan politikai befolyása, hogy bármilyen nyomást gyakorolhatott volna a háborús bűnöket ki-vizsgáló zentai bizottságra, s egyébként sem tartózkodott akkoriban Újvidéken. Ezzel kapcsolatban csupán annyit szeretnék megjegyez-ni, hogy az egyik áldozat özvegye, aki Nagy Józsefnek a gimnáziumban osztálytársa volt, s férje halála után csaknem húsz évvel megkereste az akkor már befolyásos ismeröst, hogy egyetlen fiának az érdekében a közbenjárását kérje. Nagy József nem zárkózott el a kérés elől, sőt pontosan megjelent a volt osztálytársnő által megjelölt helyen (az újvidéki katedrális előtt) egy óriási limuzinban, adatközlőmet igen kedvesen meghívta a péterváradi várban üze-melő vendéglőbe. Beszélgetés közben szóba jöttek a zentai csemé-nyek, többek között a férj szomorú sorsa, és ekkor adatközlőm rákérdezett: „Nem tudtál volna segíteni rajtuk?” „Hogy segíthettem volna? – kérdezett vissza Nagy elvtárs. – A saját hűgomon sem tudtam segíteni, pedig csak annyi volt a bűne, hogy egy magyar csend-örhöz ment feleségül.” Azt nem mondta, hogy nem volt olyan beosztásban, ami a segítséget lehetővé tette volna. Édesanyján viszont – aki 1941-ben Péter király szobrát levizelte – tudott segíteni!

Csakhogy azoknak ez nem volt ám elég! Jött egy komisszió az UDBA-ból, vidékről, Óbecséről. Stanko Radulović partizánparancsnok volt az élén, Borzaški Srednje régi detektív és annak az öccse vezették őket. Követelték, hogy azonnal végezzük ki a bűnösöket. Mi vitatkoztunk velük, különösen Isa Nešić, végül én éjjel 11 óra után hazamentem, Isa még ott maradt éjfél után két óráig. Mégis, amikor másnap reggel hét óra előtt be- mentem, ő már ott volt az irodában. Falfehér volt, a homlokán verejtékcseppek gyöngyöztek. Amikor meglátott, így kiáltott fel: »Zamisli, Šaco, sve su ih ubili!« (Képzeld, Sanyi, mindet kivégezték!) Hirtelen nem is kapcsoltam, hogy kikről beszél. »Kiket végeztek ki?« – kérdeztem megzavarodva. »Hát ezeket, akik itt voltak a bírósági fogdában!« – közölte velem kétségbeesetten. Ekkor tudtam meg, hogy mi történt 1944. november 10-ére virradó éjjel.

Hát ez borzasztó volt, de ha nem mi vesszük át a hatalmat, még borzasztóbb dolgok is történhetek volna. Nemcsak a szerb urakra meg a régi csendőrökre gondolok, hanem azokra a magyarokra is, akik csak azért lettek kommunisták nagy hirtelen, hogy rabolhassanak. Szép Matild, Molnár Jóska, meg a többiek. Hogy azok itt mit csináltak később a szerencsétlen parasztnéppel, a »kulákokkal«, az elképesztő! Hogy itt milyen piszkos dolgok történtek! Ahogy fosztogatták a zsidó vagyont, amit a nyilasok összehordtak a zsidótemplomba, a mai központi gyógyszertár helyén! Át kellett hordatnunk az egészet a Janek-féle Tükrös boltba, hogy meg tudjuk őrizni, mert mindenki lopta. No, persze, nemcsak magyarok, hanem

szerbek is. Slavnić Nevenka, aztán jött valami Mića a Bánátból párttitkárnak. A Gašo meg a Bruckner vaskereskedést teljesen kifosztotta, mert volt hozzá kulcsa, ő volt ott a segéd. Ő is megérte ám a pénzét!

Isa Nešić próbálta becsületesen csinálni, igazi kommunistaként. Ő volt az elnök: 3000 dinár volt a fizetése. Neki is annyi, nekem is, meg az utcaseprőknek is. Csak-hogy fizetéskor elsőnek az utcaseprők kapták meg a pénzüket, aztán a rendőrök, aztán a városházi hivatalnokok, a legvégén mink. Isónak olyan kopott volt már a ruhája, nem tellett neki újra, hogy halála előtt Sinkovics János, a járási népbizottság elnöke vett neki egy öltönyre valót, ne járjon már úgy városelnök léte, mint valami koldus. Közben Gyetvai Gábor szép új házat vett magának, süppedő szőnyeget, drága, értékes bútort bele, de azt nem vette ám, hanem a zsidó vagyomból szajrézta.

Végül minket ki is raktak a népbizottságból úgy 1947 és '50 között. Isa a szegényháznak lett az igazgatója – nemsokára meg is halt –, én meg a cipésszövetkezetnek. Úgy hívták: Pobeda Cipészüzem, ott volt a szerb templom mellett. 1963-ban mentem nyugdíjba, de nem valami nagy a nyugdíjam, sose volt nekem jó fizetésem.”